

Een comedia ofte spel van Homulus

<https://hdl.handle.net/1874/254185>

549, 12

LUB 18 JUN 1904

HOMULUS.

J. W. VAN BART.

1.

A, qu.

192

EEN COMEDIA OFTE
SPEL VAN HOMULUS.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

EEN COMEDIA OFTE SPEL VAN HOMULUS

HERDRUKT NAAR DE UITGAVE VAN
HARMEN VAN BORCULO, MET INLEIDING.

PROFFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD
VAN DOCTOR IN DE NEDERLANDSCHE LETTEREN AAN
DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT, NA MACHTIGING
VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS DR. C. H. H. SPRONCK,
HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER GENEESKUNDE,
VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAAT DER UNIVERSI-
TEIT TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE FACULTEIT
DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE TE VERDEDIGEN OP
VRIJDAG 18 MAART 1904, DES NAMIDDAGS TE 4 UUR,
DOOR JAN WILLEM VAN BART, GEBOREN TE BREDA.

P. DEN BOER

SENATUS VETERANORUM TYPOGRAPHUS ET LIBRORUM EDITOR

UTRECHT 1904.

THE COMEDIA OF
FRANCIS VAN HONDEL
BY FRANCIS VAN HONDEL
LONDON AND BOSTON: THE BOSTON
BOOK CONCERN

AAN DE NAGEDACHTENIS MIJNER OUDERS
EN AAN MEVR. DE WED. S. C. VAN BART,
GEB. V. D. BOSCH, MIJNE TWEEDE MOEDER.

Bij het verlaten der Utrechtsche Hoogeschool past het mij in de eerste plaats aan u, Hooggel. MULLER, Hooggeachte promotor, mijne erkentelijkheid te betuigen voor den welwillenden en krachtigen steun, mij bij het samenstellen van dit proefschrift verleend. Hoe gaarne zou ik, indien de omstandigheden het mij veroorloofd hadden, en er meer tijd voor mij beschikbaar ware geweest, onder uwe leiding, en mijn voordeel doende met de groote kennis, waarover gij beschikt, over sommige punten van mijn onderwerp, die een langer en grondiger studie, dan ik er aan kon wijden, ten volle waardig zijn, breeder en met meer zeker resultaat hebben gehandeld. Intusschen blijven de van u genoten goede raad en uwe vriendelijke medewerking, die mij zoo zeer te stade kwamen bij mijnen, met vele bezwaren gepaard gaanden, arbeid, in dankbare herinnering.

Aan u, Hooggel. GALLÉE, Hooggel. KRÄMER, Hooggel. KALFF, Hooggel. KERKAMP en Zeergel. GALAND, van wie ik gedurende mijne loopbaan aan de Hoogeschool gedurende korter of langer tijd het onderwijs en eene hartelijke belangstelling mocht genieten, en niet het minst ook aan u, Hooggel. VAN DER WILCK, aan wiens avondcolleges in uw gastvrij huis ik voor mijne algemeene ontwikkeling veel verschuldigd ben, een woord van hartelijken dank.

Het past mij tevens hier den Hooggel. VAN DER VLIET, door den dood aan onze Universiteit ontnomen, eerbiedig te herdenken.

Groote verplichting heb ik aan Zijne Hoogheid, den Hertog VAN ARENBERG, in wiens bibliotheek te Brussel mij de gelegenheid werd geschonken een afschrift te maken van het eenig-bekend exemplaar van het tooneelspel, dat in dit proefschrift is afgedrukt.

Verder breng ik bij dezen mijn beleefden dank aan de Besturen der Bibliotheken, welke mij voor mijne studie boeken verschaften, en aan allen, die mij met hun hulp van dienst zijn geweest.

INHOUD.

INLEIDING	I—LV
UITGAVEN	LVI—LX
WIJZE VAN UITGAVE	LXI—LXV
TEKST	1—83
AANTEKENINGEN	85—96

INLEIDING.

De periode van den aanvang der Hervorming was een tijd van diepen inkeer.

Niet langer broeide de ontevredenheid met de bestaande toestanden in de kerk alleen in de hoofden van enkele hoog-ontwikkelden, maar algemeen was er een geest van verzet wakker geworden tegen het hand over hand toegenomen misbruik der heiligste instellingen.

In de letterkunde van dien tijd zijn groote veranderingen merkbaar. De levenslustige liederen, waarin zich het woelige volksleven der 15de eeuw had afgespiegeld, stierven in de volgende eeuw langzamerhand weg, en zagen hun plaats ingenomen door de meer ernstige, stichtelijke, dikwijls echter ook voor het oude geloof vijandig-klinkende gevoelsuitingen van een geheel ander geslacht.

Reeds in 1539 en 1540 werden die vroolijke liederen der 15de eeuw als „sotte vleescelike liedekens” veroordeeld 1).

Vóór de religieuse lyriek in de 16de eeuw ontaardde in een schetterend krijgsgeschreeuw, heerschte er de effen

1) In den „Prologhe” der „Souter Liedekens” lezen we: „... so zijn dese souter liedekens met groten arbeit ende neersticheit vergadert, om dit quaet te verhoeden (so vele alst mogelijc zijn sal, ende die ionge inecht een oorsake te gheven, om in die plaetse van *sotte vleescelike* liedekens wat goeds te mogen singhen, enz.”

kalmte van stemming, die diepe indrukken van het schoone achterlaat. Men denke aan de kerstleysen der 15de eeuw, vaak kleine schilderijtjes van de Heilige Familie om de kribbe te Bethlehem, door de naïeve fantasie van den dichter geplaatst in een Vlaamsch sneeuwlandschap.

Maar welk een schrill contrast vormen, bijvoorbeeld, de middeleeuwsch-katholieke liederen der minnende ziel ¹⁾ met de hatelijke, vinnige en bijtende strijdgedichten, door de Hervorming in het leven geroepen.

Ook de geschiedzangen der beide tijdperken dragen een geheel ander karakter. Het epische en het erotische element der 15de-eeuwsche zangen ²⁾ worden vervangen door het lyrische der 16de-eeuwsche. Het kalm-verhalende maakt plaats voor het heftig-doorleefde, en hier, bij uitzondering, valt er geen verandering in ongunstigen zin te constateren. De Geuzenliederen worden geboren als boden van een nieuwen tijd.

De kalme vreedzaamheid had plaats gemaakt voor steeds heftiger strijd. Eén in beginsel, verzet tegen de bestaande misbruiken, waren de orthodoxen en de meer vrijzinnigen in groote oneenigheid geraakt over de middelen ter verbetering.

Verandering was noodig.

De groote maatschappelijke welvaart, die de Nederlanden onder de regeering van het Bourgondische huis hadden verworven, had geleid tot weelderigheid; en het was aan de Kerk niet gelukt den levenslustigen overmoed van het welvarende volk binnen de perken der goede, gezonde zeden te houden, daar veeleer haar eigen dienaren door

1) In een van die liederen (Hoffm. v. Fall. Hor. Belg. X no. 86) verwijt „Jesus”, voorgesteld als een „ridder coene”, aan de „sielen” haar koelheid en vraagt het loon voor zijne liefde.

2) Paul Fredericq, Onze Historische Volksliederen van vóór de godsd. beroerten der 16^e eeuw. Gent—'s Gravenhage 1894.

te groote weelde tot den dienst van het vleesch waren verleid.

De Kerk had een zuivering, het volk had een geesel noodig — zoo was in die dagen het oordeel der hoogstaande mannen, welke zich ongerust maakten over de bestaande toestanden.

Zoowel in de letterkundige voortbrengselen van conservatief-roomschen als in die der revolutionnair-gestemden vinden we de uitingen daarvan.

Zelfs Cornelis Everaert dorst den „roedraeghers, clercken, costerkins, capelaenen, prochghyepapen, kannueneken ende prelaeten” in „Tspel van den Crych” en andere tooneelstukken zoo geducht de waarheid zeggen, dat de overheid soms het vertoonen zijner stukken verbood.

Dit laatste nam niet weg dat de critiek op hoog-geplaatste personen en standen steeds vrijer werd en men steeds onbeschroomder voor zijne meening begon uit te komen.

Dezelfde veranderingen als in de lyrick werden opgemerkt, ondergingen ook de tooneelspelen.

Op het landjuweel in 1539 te Gent gehouden, werd de urgente vraag: „Welck den Mensche stervende meesten troost es” meerendeels in anti-roomschen zin beantwoord.

De indices librorum prohibitorum ¹⁾ konden weinig baten; in een „Schoon Refereyn van der Papen gheschrey teghen Vive le Geus!” (1561) door Corn. Pieters, werd de spot gedreven met de door de regeering getroffen maatregelen. Hij, Corn. Pieters, gaf zijn Refereyn uit „met eeuwich Privilegie des Alderhoogsten”.

1) Op een index van het jaar 1550: „die Catalogen oft inventarissen van den quaden verboden boecken.... Te Loeven geprint bij Servaes van Sassen... Int Jaer ons Heeren 1550,” komt onder meer ook het Antw. Liedb. voor.

Niet langer stelde men zich tevreden met wat de priesters over dood, verdoemenis en zaligheid predikten, men begon zelf over de gewichtigste vragen na te denken en tot inkeer te komen.

In dien tijd werd de voorstelling van den dood een geliefkoosd thema voor de fantasie der kunstenaars. De reeds veel vroeger ontstane doodendansen 1) kregen een groote uitbreiding en werden op de ruime muren van vele kerken afgebeeld. Over een uitgestrektheid van soms meer dan 100 voet zag men voorstellingen van den Dood, die niemand, paus noch keizer, grijsaard noch kind, man noch vrouw ontziende, allen in zijn afzichtelijke skeletarmen meevoerde ten dans. Dergelijke voorstellingen mochten op de wel onbezorgde, maar ook ontvankelijke gemoeieren van de tijdgenooten een moeilijk uit te wisschen indruk gemaakt hebben, en vele lichtzinnige hoofden hebben afgeschrikt van dwaasheden en zonden. Met de voorstelling op deze schilderijen vertoont veel gelijkenis het gedicht 2) van Anthonis de Roovere († 1482) „Van der mollenfeeste”, dat zeer goed als bijschrift voor een doodendans had kunnen dienen, wanneer de strophen korter waren geweest. We vinden hier eene beschrijving van den Dood, die alle standen der maatschappij zonder aanzien des persoons in den dans modesleurt, en van de vroolijke, huppclende jonge meisjes zegt:

„Dit dansen, dit reyen mach hier niet dueren:

„Sy moeten gaen dansen ter mollen feeste”.

1) Vgl. Jahrbuch des Vereins für niederd. Sprachf. XVII (1891), „Die Totentänze des Mittelalters,” door W. Seelmann.

2) Dergelijke gedichten, die men ook doodendansen zou kunnen noemen, moet men niet verwarren met de volgens een zeer oud gebruik bij de begrafenis van jonge meisjes gezongen liederen; vgl: de Coussemaker, Chants popul. des Flam. de France, p. 101 noot.

Eigenaardig is in dit gedicht de voorstelling van den Dood als Gods gezant, met een speer uitgezonden om den menschen daarmede het leven te benemen:

„Hij is uutghesonden *met zijnder pijcke*
„Des oppersten Princhen messagier”.

Ook van een anderen dichter, Jan van den Dale, lid van de Brusselsche kamer „Het Boeck”, bestaat een gedicht met dergelijken inhoud: „De ure van der doot” (Loven 1543), dat zeer populair is geweest en zelfs een Fransche vertaling beleefde 1).

Niet alleen de op het landjuweel te Gent in 1539 ingekomen antwoorden brachten ernstige gedachten omtrent den dood op het tooneel. In een „Esbatement van Scaemel Ghemeente ende van Tribulacie”, door Corn. Everaert geschreven, treedt de Dood zelf als acteur op om „Scaemel Gemeente” te halen, wanneer deze hem in een oogenblik van wrevel heeft aangeroepen. „Scaemel Gemeente” schrikt hevig en komt tot betere gedachten, waarop de Dood hem een kruk, genaamd „patientie” geeft, om daarop voortaan in kommer en lijden te steunen.

Veel overeenkomst, bij groot verschil, vertoont hiermede een der oudste ons bewaarde „moraliteiten”: „Den Spyeghel der salicheyt van Elckerlijc, omstreeks 1495 voor ’t eerst gedrukt 2).

1) Vgl. J. te Winkel, *Gesch. der Nederl. Literatur*, Strassburg 1902, blz. 51.

2) Daarvan zijn 3 oude uitgaven ons bekend: 1°, te Delft 1495 (?), op de *Bibl. des Bourgondes* te Brussel, 2°, te Antwerpen 1501 (?), op de *Kon. Bibl. in Den Haag*, 3°, te Antwerpen 1525 (?), in de *Bibl. v. d. Mij. d. Ned. Letterk.* te Leiden. In 1862 herdrukte Dr. Schotel fragmenten van Elck. in zijne *Gesch. der Rederijkers* Dl. I, p. 30 vlgg. Een volledige heruitgaaaf werd bezorgd, 1°, door Dr. H. Logeman, *Elckerlijc, a fifteenth century Dutch morality and Everyman a nearly contemporary translation*, Gand

Ook hier treedt de Dood onder de spelers op en heeft een gewichtige rol te vervullen.

De korte inhoud van het stuk is als volgt: God klaagt over 't verderf der menschheid. De 7 doodzonden regeeren, de 7 deugden zijn verdreven, zoodat het schijnt, alsof Christus' zoendood vergeefs is geweest. Hoe meer God den mensch spaart, des te meer verzinkt deze in zonden. God roept daarom den Dood tot Zich en beveelt hem „Elckerlije” aan te kondigen, dat hij een „pelgrimage” moet ondernemen om zich voor God te komen verantwoorden. Elck. biedt den Dood „duysent pont” aan, als hij zijn leven mag behouden, maar tevergeefs. Ook ontvangt Elck. op zijn herhaalde vragen beslist ten antwoord, dat er geen sprake kan zijn, noch van uitstel, noch van wederkeeren na het verantwoorden der „rekeninghe”. Wel wordt hem vergund een reisgenoot op zijne „pelgrimage” mede te nemen, wanneer hij iemand vinden kan, die bereid is hem te vergezellen. Elck. herinnert zich, hoe goed hij het altijd met „Gheselschap” heeft kunnen vinden, en neemt zich voor, dezen uit te noodigen met hem mede te gaan. Hij gaat tot „Gheselschap”, die, zoodra hij „Elckerlije's” verzoek heeft gehoord, in pochende bewoordingen zijn bijstand belooft. Wanneer Elck. hem evenwel mededeelt, dat hij voor God rekenschap moet komen afleggen, weigert „Gheselschap” beslist, trots zijne vroegere belofte hem zelfs tot in den dood of in de hel

1892, 2, door K. H. de Raaf in zijne dissertatie, „Den Spyeghel der Salicheyt van Elckerlije”. Groningen 1897.

De titel heeft eenige overeenkomst met den „Spegel der Wijsheit of Leeringhe der Zalicheden” van Jan Praet. Dit gedicht is echter veel ouder (einde 13e eeuw) en de titel afkomstig van den uitgever van het gedicht, J. H. Bormans. Verder met „Die Spieghel der ewigher salicheit” (1359) van Jan van Ruusbroec.

te vergezellen; hij wil hem zelfs niet „tót voer die poerte” begeleiden. Nu zoekt Elck. troost bij „Maghe” en „Neve”, die aanvankelijk zeer bereidwillig zijn, maar als zij hooren waar het om gaat Elck. bespotten en verlaten. „Tgoet”, door Elck. aangezocht zijne „rckoninghe voer Gode” te „pureren”, waarschuwt hem, dat hij zijn zaak eer zal verergeren dan verbeteren door met zijn rijkdom, waarvan hij steeds een zoo slecht gebruik heeft gemaakt, voor God te verschijnen. Ten einde raad begeeft Elck. zich schoorvoetend tot „Duecht”, door hem steeds zóó slecht verzorgd, dat zij nu te „teer van leden” is, om „van der steden” te kunnen komen. Niettemin richt Elck. tot haar zijn verzoek. „Duecht” verwijt Elck. hare zwakheid en toont hem zijne „rekeninghe”, waarop niet één letter staat, „die reyn es”. Evenwel wil zij Elck. helpen: zij raadt hem aan zich tot haar zuster „Kennisse” te wenden. Deze voert Elck. op haar beurt tot „Biechte, moeder van ghesonde”, aan welke Elck. vraagt „Duecht” weder gezond te maken. „Biechte” geeft Elck. „een iuweelken rene, Dat penitencie heet”, om zich daarmede te kastijden en boete te doen.

Hierdoor wordt „Duecht” sterker; zij belooft nu Elck. haar geleide.

„Kennisse” vermaant Elck. daarop zijne kastijding te staken en geeft hem „Tcleet van berouwenisse.” Nu raadt „Duecht” hem aan „drie personen van groter macht” mede te nemen: „Vroescap”, „Cracht” en „Scoonheyte”, waaraan „Kennisse” nog „Vijf sinnen” toegevoegd wil zien.

Elck. maakt zijn testament, waarbij hij de helft van zijn goed aan de armen geeft, daarna gaat hij op aanraden van „Kennisse” tot den priester en ontvangt de sacramenten. Terwijl Elck. bij den priester is, houden „Vijf

sinnen" en „Kennisse" een gesprek over den priesterlijken staat, waarin „Kennisse" zich vrij scherpe uitdrukkingen veroorlooft, en „Vijf sinnen" vergoelijkend antwoordt.

Bij den „put" (het graf) gekomen, deinzon „Schoonheyt," „Cracht", „Vroescap" en „Vijf sinnen" terug en laten Elck. in den steek. „Duecht" en „Kennisse" blijven hem trouw tot den dood, waarna „Die ynghel" de ziel uitnoodigt binnen te treden in „des hemels pleyne."

Het stuk is een van die stichtelijke allegorische „Spelen van sinne", waarin *De Mensch*, in dezen „Elckerlijc", als vertegenwoordiger van alle menschen optreedt. Het boeiende van het stuk ligt daarin, dat als 't ware het geheele publiek van toeschouwers in de rol van Elck. zelf medespeelt en geacht wordt in directe toepassing van het gehoorde zijn eigen geschiedenis mede te doorleven.

Volgens K. Goedeke 1) is de in „Elckerlijc" verwerkte stof uit het Oosten afkomstig. In het 2de hoofdstuk der „Disciplina clericalis" van Petrus Alfonsi wordt een, uit Oostersche bronnen geput, verhaal medegedeeld van een stervenden Arabier, die aan zijn zoon vraagt hoevele vrienden hij wel meent te hebben. Als deze hem verklaart dat hij er wel honderd heeft, antwoordt zijn vader hem, dat hij zelf in zijn geheele leven zich slechts één halven vriend heeft kunnen verwerven, en dat men zijn vrienden niet moet prijzen, voor men ze beproefd heeft. De zoon moet een kalf doden, het in een zak steken, en bij zijn vrienden voorwenden, dat hij bij ongeluk een mensch heeft gedood, waarom hij nu hun bijstand vraagt om het lijk te verbergen, daar hij een huiszoeeking vrees.

1) K. Goedeke, Everyman, Homulus und Hekastus. Ein Beitrag zur internat. Literaturgeschichte. Hanover 1865.

Tegen deze proef blijkt geen enkele vriend bestand, alleen de halve vriend zijns vaders is tot hulp bereid. Deze stuurt zijne huisgenooten weg, om het geheim niet te verraden, en graaft een kuil. Daarop vertelt de zoon aan den waren vriend de toedracht der zaak en neemt onder dankbetuigingen van hem afscheid.

Ditzelfde verhaal komt in verschillende lezingen voor in het Spaansch, Fransch, Duitsch, Engelsch, Nederlandsch, Italiaansch en Boheemsch ¹⁾.

Dieperen zin heeft het volgende verhaal, voorkomende in den geestelijken roman: „Barlaam en Josaphat” van Johannes Damascenus, ontleend aan „Lalitavistara”, de Indische levensbeschrijving van Buddha. Daar wordt verhaald van een man, die 3 vrienden had, waarvan hij er twee op hoogen prijs stelde, maar den derden veronachtzaamde. Eens door een bende ruiters overvallen, die hem willen medevoeren naar den koning om over een schuld van 10000 pond rekenschap af te leggen, wendt hij zich tot zijn vrienden om bijstand. Zich tot den besten zijner drie vrienden richtende, herinnert hij dezen aan hunne goede verstandhouding en vraagt hem met hoeveel gold hij genegen is in dezen nijpenden nood bijstand te verleenen. Zijn vermeende vriend echter loochent alle vriendschap, zegt dat hij met anderen dien dag een feestmaal zal houden en wil slechts twee hemden afstaan om op den weg mede te nemen. De tweede vriend verkeert zelf in zorgen en kan slechts een cindweegs medegaan. Tot den derden, weinig gewaardeerden vriend, durft de ongelukkige, beschaamd over zijn vroegere koelheid, zich bijna niet wenden. Deze evenwel erkent hem als zijn besten

¹⁾ Goedeke geeft in zijn boek een uitvoerige opsomming (met inhoudsopgave) van de verwante litteratuur betreffende dit en het volgende thema.

vriend, belooft alles te doen wat in zijn vermogen is, en zal vooruitgaan tot den koning om de lastige zaak te bepleiten.

De verklaring van het verhaal is de volgende: De eerste vriend is de Rijkdom, waarvan de mensch, als de dood komt, niets kan medenemen dan het poovere doodskleed. De tweede vriend zijn vrouw, kinderen en bloedverwanten, die slechts tot aan het graf ons begeleiden. De derde vriend, die veronachtzaamd en weinig geëerd werd, zijn de Goede Werken als: Geloof, Hoop, Liefde, Barmhartigheid en de andere Deugden, — de goede, trouwe vriend, die, als wij sterven moeten, onze voorspraak is bij God en ons bevrijdt van de booze machten, die ons willen verderven. sic!

Dit verhaal was de grondslag van vele bewerkingen en komt op vele plaatsen voor, o. a. bij Jacobus de Voragine, Legenda aurea, cap. CLXXX 1), en in Vincentius Bellovacensis' Speculum Historiale, lib. XVI, cap. 16 1).

Een uit de verhalen van Petrus Alfonsi en Johannes Damascenus gecombineerde lezing vinden we in de Gesta Romanorum, cap. 129 2): Een koning had een eenigen zoon, dien hij zeer liefhad. Aan dien zoon geeft hij de vergunning de wereld rond te reizen om zich vrienden te verwerven. Wanneer de vader zijn zoon bij zijn terugkeer vraagt hoeveel vrienden hij zich gemaakt heeft, antwoordt deze: drie, waarvan hij den eersten meer dan zich zelf, den tweeden evenveel als zich zelf, maar den derden zeer weinig lief heeft. Zijn vader raadt hem zijn vrienden te

1) In onze letterkunde te vinden in: 't Passionael, Somer- en Winterstuck (Bl. II, liij), in 1478 voor 't eerst gedrukt te Gouda bij Gerard Leeu, en Spiegel Historiaal, II. Partie, VIII. Boeck, vs. 48-113.

2) „Van die beproevinge der waerachtigher vrientscap”, cap. CXXIX van „Die Gesten of gheschiedenissen van Romē gemoralizeert, Voleynt te Delft in Hollant 1483 (eerste druk in 1481).

beproeven. Daartoe moct hij een *varken* slachten, in een zak steken en bij zijn vrienden vertellen, dat het een lijk is, dat hij wil verbergen. De eerste vriend wil hem alleen tot de galg geleiden en hem 3 of 4 ellen linnen geven om daarin na zijn dood zijn lichaam te hullen, de tweede wil hem alleen tot aan de galg vergezellen, de derde echter toont zich bereid desnoods in zijn plaats te sterven.

De eerste vriend is de wereld, de tweede zijn vrouw en kinderen, de derde is Christus.

Wat nu van den medegedeelden inhoud dezer verhalen in *Elck.* terug te vinden is, moct bij eene nauwkeurige vergelijking blijken.

Alvorens hiertoe over te gaan is het noodig te vermelden, dat er een Engelsche „moral-play” bestaat: „*The somnyng of Every-man,*” dat een somtijds bijna woordelijke overeenkomst met ons drama: „*Den Spyeghel der salicheyt van Elckerlije,*” vertoont. Toen Goedeke zijn (in 1865 uitgekomen) boek schreef, was hij alleen met het eerste bekend; van het laatste wist hij slechts dat het moest hebben bestaan, hoewel reeds in 1862 door Dr. G. D. J. Schotel in zijne *Geschiedenis der Rederijkers* groote fragmenten van *Elck.* waren medegedeeld. Niettegenstaande deze onbekendheid met *Elck.* lezen we op pag. 33 van Goedeke's boek: „Zur grösseren dichterischen Gestaltung gelangte die Parabel aus dem Barlaam in einem englischen moral-play, wie es scheint des XVI. Jahrhunderts. *Die Quelle, aus welcher Every-man, so heiszt die Moralität, unmittelbar floss, ist nicht zu bestimmen* 1), vermutlich aus der *Legenda aurca*, deren Uebersetzung durch Wynkyn de Worde jedoch den Barlaam, und also auch die Parabel

1) De cursiveering is van mij.

van den Freunden in der Not, nicht enthält. Jedenfalls schlieszt sich das Stück eng an die Parabel des Barlaam, ohne etwas von der Einkleidung des Petrus Alfonsi zu borgen”.

Men ontdekt hier de zwakke plaats in Goedeke's werk. Zijn boek bestaat inderdaad uit twee afzonderlijke deelen, die op blz. 33 slechts door een dunnen, onsterken draad met elkander zijn verbonden.

Bij een vergelijking van den inhoud der beschreven parabels met den „Everyman” kwam Goedeke (en zeer terecht) tot de conclusie, dat „Everyman” bezwaarlijk zijn letterkundige motieven kon geput hebben uit de in het midden der 14de eeuw in Engeland geschreven Gesta Romanorum, daar in „Everyman” niets te vinden is, wat gelijkt op de redactie van Petrus Alfonsi, in de Gesta Romanorum met de redactie van Johannes Damascenus samengevloeid. Meer gelijkenis vertoonde „Everyman” met de „Legenda Aurea” van Jacobus de Voragine, welke alleen de lezing van Joh. Damasc. volgt en waar we cap. CLXXX lezen: „tertius amicus est fides, spes et caritas et elemosina et caetera bona opera, quae nos, cum eximus de corpore, possunt praecedere et pro nobis apud Deum intervenire et ab inimicis daemonibus nos liberare”.

Een bezwaar tegen de stelling, dat Ever. aan de Legenda Aurea zou zijn ontleend, was hier echter gelegen in het feit, dat de vertaling der Legenda Aurea door Wynkyn de Worde in het Engelsch, den Barlaam, dus ook de daarin voorkomende parabel der drie vrienden, niet bevatte.

Zocals boven reeds gezegd is, kende Goedeke klck. niet. Des te meer moet het ons daarom verwonderen, wanneer we bij hem op p. 42 zonder eenige nadere uitlegging of bewijs lezen: „Bald nach dem Erscheinen des Every-man

lieferte ein niederländischer Dichter Petrus von Diest (Petrus Diesthemius), über den nichts weiter zu erforschen war, eine Bearbeitung in niederländischer Sprache, die in Antwerpen bei einer Versammlung der brabantischen Städte öffentlich aufgeführt und mit dem Preise gekrönt wurde; sie selbst ist entweder niemals gedruckt oder verloren gegangen" 1).

Dit werd geschreven in 1865, — thans weten we meer.

Goedeke's door geen bewijzen gestaafde bewering moest bestrijding uitlokken; en nu door de uitgave van Elck. en Ever. het noodige materiaal voor bestudering en vergelijking der beide teksten aanwezig was, bleven de bestrijders ook niet achterwege. In een artikel, geplaatst in het Tijdschrift voor Ned. Taal- en Lett. IX, 12—20, besprak Dr. G. Kalff de nauwe verwantschap tusschen de beide teksten van Elck. en Ever., en verdedigde met enkele voorbeelden zijne tegenover Goedeke geopperde stelling, dat Ever. een vertaling zou zijn van Elck. Dit was het begin van een strijd over de prioriteit van Elck. of Ever., waarin tot op heden het laatste woord nog niet is gezegd 2).

In zijne dissertatie namelijk stelde K. H. de Raaf zich tegenover Kalff, Logeman en Moltzer weder op het door Goedeke ingenomen standpunt, dat Ever. tot voorbeeld had gediend voor den schrijver van Elck. Vijf jaren later (1902) gaf toen Dr. H. Logeman een nieuw werkje uit,

1) De cursiveering is van mij.

2) Wat over deze kwestie geschreven is kan men op de volgende plaatsen vinden: Kalff, Tijdschrift IX, 12—20. 1890. Moltzer, Ned. Spectator, 27 Febr. 1892. Logeman, Elckerlijck, a fifteenth century morality enz. Gand 1892. Kalff, Taal en Letteren IV, 112—125. Bolte, Herrig's Archiv. für das Studium der modernen Sprachen, 88. Dl, 413—415. Holthausen, ibid, 92. Dl, 411—415. De Raaf, Dissert. Groningen 1897. Kalff, Museum V, 178—180. Logeman, Taal en Letteren VIII, 139—144. Dezelfde, De vraag naar de prioriteit opnieuw onderzocht. Gand 1902. De Raaf, Museum X, 45—48, — en nu onlangs: Tijdschrift XXII, 241—284.

in de inleiding waarvan hij onder meer het volgende schrijft: „*Wat in deze (De Raaf's) dissertatie werd aangevoerd als pleitende voor de prioriteit van Everyman, overtuigde mij niet . . .* 1). En daarom wijkt nu deze publicatie in methode, in opzet, geheel af van mijn uitgave der twee teksten en die van Elck. door Dr. de Raaf, ja zelfs van de meeste andere dergelijke uitgaven. Terwijl n.l. zij beide — om, geheel onnodig, geen andere te noemen — de in onze studeerkamer gevormde konkluzien als zoodanig aan onze lezers voorzetten zonder hun natuurlijk 't bewijs daarvoor te willen onthouden, volg ik hier wat men 'n inductieve methode zou kunnen noemen. 't Is hiermee als met de jongere school in de literatuur: vroeger beschreef men karakters, vertelde van mensen en hun eigenaardigheden en trakteerde de lezers op enige moralisaties over die personen; *nu laat men de lezer zelf z'n konkluzies trekken uit de gegevens: 1) de gesprekken en gebeurtenissen die de dramatis personae voeren en ondervinden*”.

Van de door Dr. Logeman aangeboden vrijheid *zelf z'n konkluzies te trekken* gebruik makende, moet ik bekennen, dat *wat* door de beide partijen in hun strijdschriften *werd aangevoerd, mij niet overtuigde*.

De door Dr. Logeman aangewende inductieve methode betreft slechts een deel van het eigenlijke vraagstuk en gaat dus van een verkeerd gesteld „gegeven” uit. De oorzaak hiervan ligt in de door Goedeke zonder eenigen grond neergeschreven bewering. Nu stelde men zich of met hem op zijn standpunt, of schaarde zich er tegen. Toch had hij, Goedeke, eerlijk bekend: „Die Quelle, aus welcher Everyman unmittelbar flosz, ist nicht zu bestimmen”; en

1) De cursiveering is van mij.

wat door hem (p. 42) omtrent Petrus Diesthemius en zijn arbeid werd neergeschreven, heeft later zijne weerlegging ruimschoots gevonden.

Waarom niet begonnen met de vraag: Welke kan die „unmittelbare Quelle” geweest zijn, en is deze misschien de bron van Ever. zoowel als van Elck.?

De heer De Raaf (diss. p. 2) acht den *samenhang* van de beide stukken van dien aard: „dat we geen oogenlik aarzelen de volgende conclusie te trekken: van de beide gedichten, die zich meermalen door een haast letterlijke overeenkomst kenmerken en mitsdien niet uit een gemeenschappelijk origineel zijn voortgekomen, moet het éene vertaling zijn van het andere”.

Op zichzelf beschouwd is het al een zonderling, gewaagd ondernemen à priori vast te stellen, dat één van twee bepaalde stukken naar het ander vertaald moet zijn, voordat men zich heeft uitgesproken over de vraag, welk stuk men als voorbeeld en welk men als vertaling beschouwt. Verder zouden we willen vragen: wanneer De Raaf toegeeft, dat één vertaling een haast letterlijke overeenkomst met zijn voorbeeld kan hebben, waarom kunnen dan ook niet evengoed twee vertalingen deze letterlijke overeenkomst met een gemeenschappelijk voorbeeld vertoonen 1).

De door beide partijen aangevoerde zwakke plaatsen in Elck. en Ever. behouden hun waarde, inzooverre zij Elck. zoowel als Ever. als vertalingen karakteriseeren; geen

1. In het verdere beoep dezer dissertatie zal ik dit geval kunnen illustreeren, waar gesproken wordt over de onderlinge betrekking tusschen den Keulschen, den Nijmeegschen en den Utrechtschen Homulus. Daar vinden we 2 vertalingen, beide in 't Nederlandsch, van één voorbeeld, die onderling „meermalen een haast letterlijke overeenkomst” vertoonen, maar toch geheel afzonderlijk van elkaar bewerkt zijn.

enkele plaats echter kan *met volkomen zekerheid* bewijzen dat bij die vertaling het eene der twee stukken naar het andere vertaald is. Men zou moeten nagaan of er op de plaatsen, waar men een letterlijke overeenkomst aantreft, misschien ook sporen kunnen worden gevonden van een grondtekst in een derde (Latijnsche?) taal, die zich openbaarden in woordenkeuze of constructie van den zin. Dit is echter een tijdroovend, zeer moeilijk, ja bijna onmogelijk uit te voeren werk. In de inleiding op zijn uitvoerigen commentaar: „De vraag naar de Prioriteit opnieuw onderzocht”, schrijft Dr. Logeman p. 7—8: „Waar ik spreek van Dorland of de anonyme Engelsman die „oorspronkelijk” zou werken daar is dit zo op te vatten dat oorspronkelijk alleen met betrekking tot de andere tekst (El. of Ev.) gebruikt is. De mogelijkheid is n.l. niet uitgesloten dat er op 'n zekere tijd een Frans 1) of Latijns drama ontdekt wordt dat de bron zou zijn, waarna Dorlandus (El. = Ev.) of de Engelse anonymus (Ev. = El.) gewerkt zouden hebben”.

Dit als mogelijk veronderstelde drama zou dan de „onmittelbare Quelle” zijn, waarvan Goedeke (p. 33) spreekt.

Wanneer men nagaat, dat een onderzoek van eenige jaren de kwestie der prioriteit geen haarbreed verder heeft gebracht, daar beide tegenstanders door elkanders argumenten er niet toe gebracht kunnen worden hunne eenzijdige overtuiging te wijzigen, en de „inductieve methode”, door Dr. H. Logeman gevolgd, ons tot geen besluit kan brengen, maar veeleer ons prikkelt tegen een „entweder—oder”, dat we niet zoo maar zonder meer willen aanvaarden, dan begint men te gelooven dat het tijd wordt op andere wijze te werk te gaan, en de vraag te stellen of niet mis-

1) Bolte, De Dädesche Schlömer, blz. 18, brengt Ev. in verband met de Fransche moralité: „Bien advisé, Mal. advisé”.

schien zoowel Elck. als Ever. aan eenzelfde drama kunnen zijn ontleend, en of er geen aanwijzingen kunnen worden gevonden, waaruit valt op te maken, welk drama dat moet zijn geweest?

Mijns inziens is er een dergelijke aanwijzing betreffende dit onbekende drama te vinden in het Latijnsche tooneelspel, getiteld: „*Homulus Petri Diesthemii, . . . Anverpie quondam in publico civitatum Brabanticarum conventu vulgariter acta, palmamque adeptæ*”, door Christianus Ischyrius.

Deze Ischyrius werkte zijn voorbeeld om en veranderde tevens den titel, getuige het „*Distichon Ischyrii*”:

„*Quilibet* 1) ante fui, mutato nomine, dicor
„Nunc *Homulus*, per me nam respiscet homo.”

Zou het nu niet mogelijk zijn, dat dit „*Quilibet*” den titel aanduidde van een Latijnsch drama van Petrus Diesthemius, waarvan we slechts een vertaling in de volkstaal overhebben?

Natuurlijk zou dan de mededeeling in den titel „quondam vulgariter acta” niet op het Latijnsche werk van Petrus Diesthemius slaan, maar op de vertaling in de volkstaal, ons bewaard gebleven in „*Den Spyeghel der salicheyt van Elckerlijc*”, dat dan weer door Ischyrius in het Latijn omgewerkt zou zijn.

Dr. H. Logeman (Introduction XXI) toonde aan, dat de

1) Dit „*Quilibet*” is tot nog toe altijd beschouwd als de Lat. vertaling van het woord Elckerlijc. Met welke gegronde reden? Evenals men door Goddeke's bewering omtrent de vertaling van Ever. er toe gebracht werd een verkeerd gegeven voorop te stellen, is in navolging van Serrure's gissingen (in de voorrede van zijne heruitgave van den Nijm. *Homulus*, — waarover later) het „*Quilibet*” van Ischyrius' distichon steeds weer opgevat als vertaling van „*Elckerlijc*.” Beschouwt men met onbevooroordeelden blik het geheel der gegevens, die na verloop van tijd zijn aan het licht gekomen, dan schijnt de meest logische rangschikking der data de door mij gegevene.

schrijver van Elck., volgens onze gissing van „Quilibet” (misschien slechts één woord uit een langeren titel, zoodat ook het woord „Spyeghel” allicht vertaling is van „Speculum”), Petrus Diesthemius, waarschijnlijk dezelfde is als Petrus Dorlandus (1454—1507), historicus en theoloog, lid (oprichter misschien?) van de Kamer „Christus ooghen” in 1502 te Diest opgericht, en gestorven als prior van het Karthuizerklooster te Zeelhem 1) bij Diest.

Van dezen Petrus Dorlandus zijn verscheidene werken in het Latijn overgebleven. Geen enkel geschrift echter in de landstaal kennen we van hem. Het is wegens de vele zwakke plaatsen in den stijl van het stuk niet aan te nemen, dat Elck., de vertaling van zijn drama „Quilibet”, door den geleerden Dorlandus zelf is bewerkt. Niet waarschijnlijk toch is het, dat de geleerde, die de veeleischende taak vervulde, een in parabelvorm overgeleverde stof te dramatiseren, geen vloeiender taal zou hebben geschreven, dan waarvan Elck. blijk geeft; bovendien ware, indien Dorlandus zelf de vertaling had bewerkt, allicht op den titel de naam van den geleerde vermeld, terwijl nu schrijver, drukker noch jaartal genoemd is.

Dat een Lat. drama in de landstaal werd vertaald om het te kunnen opvoeren, kwam meer voor, en is bijv. het geval met het „Spel van quicumque vult salvus esse” van Anthonis de Roovere.

Voor welk deel kan nu de door Dorlandus bewerkte stof aan de *Legenda aurea* zijn ontleend?

We moeten daartoe de verschillende motieven der *Leg.*

1) A. G. Lutschius, *Het alg. Hist. Geogr. en Geneal. Wdb.* 1727 noemt een Petrus Dorland... prior van de Karthuis van *Zeelhem* bij Diest... heeft geschreven... *Chron. Cartus.* en eenige geestelijke boeken. Vgl. verder Paquot, *Mém.* VI, p. 117 vlgg.

aur. vergelijken met de vertaling van Dorlandus' werk.

Bij Joh. Damasc. vinden we reeds een, door de daaraan toegevoegde uitlegging, gekerstend verhaal, en de afstand tusschen dit verhaal en dat der Leg. aur. is slechts zeer gering.

De in de Leg. aur., cap. CLXXX beschreven drie vrienden vinden we in Elck. terug in: 1° „Gheselschap”, „Maghe”, „Neve”, „Tgoet” (*divitiarum possessio*), die slechts Elck.'s vrienden zijn, zoolang het hem goed gaat, terwijl zij hem in den nood verlaten (*nescio, quis sis, o homo, habeo alios amicos*); 2° „Vroescap”, „Cracht”, „Schoonheyt”, „Vijf sinnen” (*uxor, filii et parentes*), die Elck. slechts tot aan zijn graf brengen (*usque ad ostium palatii te sociabo*); 3° „Duccht”, „Kennisse”, („Biechte”) (*fides, spes et caritas et elemosina et caetera bona opera*), die Elck. trouw blijven, terwijl „Duecht” zich „puer voer gode” zal „verclaren” (*praecedam te et apud regem interveniam pro te*).

We zien dus in deze vergelijking overeenkomst van handeling, bij verschil van personen. De personen, die in de Leg. aur. door de twee eerste vrienden worden voorgesteld, zijn in Elck. (wat de handeling betreft) bijeengevoegd; als tweede vriend treedt dan in Elck. een groep van vier allegorische personen op, welke in de Leg. aur. ontbreken, terwijl de derde vriend der Leg. aur. in Elck. weder terug gevonden wordt.

Het motief der verantwoording, dat in de oorspronkelijke lezing van Joh. Damasc. duidelijk is uitgewerkt, maar niet in de uitlegging allegorisch werd verklaard, is in de Leg. aur. nog slecht even herkenbaar (*in magno itaque periculo positus et a rege citatus cucurrit ad primum amicum, — praecedam te et apud regem interveniam pro te, ne in manibus te tradat inimicorum*), en het motief der „pel-

grimagie" (ad ostium palatii te *sociabo* — *praecedam* te) zeer rudimentair. Daarmede is echter niet gezegd, dat Petrus Dorlandus de schepper dezer beide allegorische elementen zoude zijn, daar het zeer goed mogelijk is, dat hij in andere bronnen dergelijke elementen uitgewerkt heeft aangetroffen. De bijbelspraak immers doet de vergelijking van het leven met eene reis als vanzelf aan de hand, en de theologische geschriften, waarin van *levenswandel* gesproken wordt, mogen ontelbaar gerekend worden ¹⁾. Waar nu deze beeldspraak verder schrijdt tot de allegorie, ontstaan „pelgrimsreizen" als bijv. in later tijd: „Duyfken en Willemynkens peigrimacie" van Boëthius a Bolswert en de beroemde „Pilgrim's progress from this world to that which is to come" van John Bunyan, terwijl ook de „Comoedia divina" van Dante eenigermate daartoe gerekend kan worden.

Voor een theoloog als Petrus Dorlandus moet ook het motief der rekenschap gangbare munt geweest zijn; opmerking verdient echter de uitvoering daarvan, waarbij dit motief in den loop van het stuk als 't ware verkleurt. In vs. 454 namelijk zegt „Duecht" tot Elck.: „Siet u gheschrifte" waarop Elck. verschrikt uitroept (vs. 456): „Men siet hier een letter niet, die reyn es!"; er is dus sprake van een *beschreven papier*. In vs. 581 belooft „Duecht" aan Elck. dat zij „sijn weldaet" sal „clareren", waarop „Kennisse" tot Elck. zegt (vs. 583): „U *weldaet* coemt, nu sijt verhuecht". Elck.: „Wie macht zijn, kennisse?" Ken.: „*Het is u duecht*". Wanneer nu Elck. sterft,

1) Vgl. bijv.: Limburgsche Sermoenen, uitgeg. door Dr. J. H. Kern Hz., Groningen 1898, no. 44: „Dese vijf saken bedarf *etc mensche* wale te merken, die *sin leven wandelen* wilt.

troost „Duecht” hem met de woorden (vs. 829): „*Te sal mi puer voer gode verclaren*”.

Wat nu de overige personen der Leg. aur. betreft, merken we op dat: de „rex” der Leg. aur., in de uitlegging als „Deus” verklaard, na de dramatisering van het verhaal sprekend wordt ingevoerd, terwijl de Dood in de plaats is getreden der „inimici” (ne in manibus te tradat [rex] inimicorum).

„Den Spycghel der salicheyt” werd door Christianus Ischyrius omgewerkt in zijn: *Homulus Petri Diesthemii, Comoedia in primis lepida & pia, in rem Christiani hominis adprimo faciens, Anverpie quondam in publico civitatum Brabanticarum conventu vulgariter acta, palmamque adepti. Homulus haec inscribitur comoedia, quod in ea hominis Christiani vita, & cuiuslibet voluptatis carnalis fugacitas graphice depingitur. Coloniae, ex officina Iasparis Gennepii, sub intersignio Viri Sylvestri in antiquo foro, ubi & prostant. M.D.XXXVI.* 1) Wat de verklaring van den naam Homulus (die in classiek Latijn *Homullus* geluid zou hebben) betreft, schijnt Ischyrius daarmede nog iets meer bedoeld te hebben dan alleen „de nietige mensch” (vgl. Homunculus in Faust), geluige de tweede regel van zijn distichon: „per me nam respiscet homo”.

De Lat. Homulus is een uitbreiding van Elckerlijc. In de voorrede polemiseert de bewerker tegen de stukken van Terentius en Plautus, en stelt zich kerkelijk-conservatief tegenover den geest van het humanisme, dat met zijne vereering van het classieke heidendom, in de verbeelding van den schrijver, een dreigend gevaar voor de maatschappelijke zeden oplevert. Intusschen verraadt hij zijne belezenheid

1) Herdrukt: Coloniae 1537, Antverpiae 1538, Coloniae 1539, Cracoviae 1540, Ibid. 1541, Antverpiae 1546, Ibid. 1548, opnieuw herdrukt door Alph. Roersch in zijne uitgave: Chr. Ischyrius Homulus, Gand-Anvers 1903.

verkeerde opvatting van p. v. v. Bart!

van de classieke schrijvers door de talrijke mythologische toespelingen, welke hij in den tekst inweeft, verder door het vervangen van Gheselseap, Maghe en Neve door een geheele reeks van vrienden (Hannio, Hirtacus, Cantager, Lusitor, Harundio, Bellerophon ¹⁾, „sodales et familiares Homuli”) en verwanten, zoowel manlijke als vrouwelijke („Megarius duobus stipatus famulis, Pamphilus, Trabilio, Confraneus, Licambeus, Abagardus, amici et consanguinei Homuli” en „Clatria duabus stipata puellis, Helbia, Phylliria, Olendria ¹⁾, cognatae et affines Homuli”). Een eenvoudig gebed in Elekerlijke gaf ~~Macropedius~~ aanleiding tot het uitwerken van een dialoog tusschen Christus en Maria, terwijl bij het ontvangen der sacramenten een „toog” is ingelascht. Verder heeft nog de bewerker aan het stuk de gebruikelijke „duvelrye” toegevoegd, waarin 2 caco-daemones, Larvicola en Crambarabus, optreden; voorts is het stuk verdeeld in 5 bedrijven, zeer ongelijk van lengte, waarvan elk afzonderlijk Hom. in verband brengt met telkens andere personen. Eigenaardig is in den Lat. Hom. de vermenging van Middeneeuwsch-Christelijke en antiëheidensche elementen, waardoor het stuk een zonderling tweeslachtig karakter vertoont. Voortdurend treffen we namen aan als: Juppiter, Styx, divorum rector, Olympus etc., ’t geen een vreemden indruk maakt.

Ten gevolge van deze veranderingen en de over ’t algemeen grootere woordenrijkheid van den schrijver van Homulus had Elek. een geheele gedaanteverwisseling ondergaan en een bijna dubbelen omvang gekregen.

¹⁾ De laatste verkeerdelijk in de lijst der „interlocutores comoediae sequentis” onder de „amici et consanguinei Homuli” opgegeven, evenals „Opulentia” daar ten onrechte onder de „cognatae et affines Homuli” wordt gerekend.

Tschyrus

Een eigenaardige plaats wordt ingenomen door de „Hecastus” 1) van Macropedius 2), wiens drama punten van overeenkomst vertoont met Elckerlijc-Homulus, maar ook met de parabel der *Legenda aurea*.

Macropedius, in 1475 te Gemert geboren, werd lid van de congregatie des gemeenen levens, was een tijdlang rector van de school te 's Hertogenbosch, later te Leiden en 1541—1554 te Utrecht. Door Reuchlin's voorbeeld tot het schrijven van tooneelstukken aangespoord, werd hij een van de beste tooneeldichters der 16de eeuw. Hij stierf in 1558 in zijn geboorteplaats.

De hoofdpersoon van zijn drama, *Hecastus*, is een uit de werkelijkheid gegrepen personage, een gelukkig, vermogend man, die alles heeft wat zijn hart begeert. De zekerheid van zijn bezit gaat hem boven de leer der priesters, dat al het aardsche vergankelijk is. Als hij zijne vrouw, *Epicuria*, wederom opdraagt een gastmaal te bereiden, waar-schuwt deze hem dat hij ten jongsten dage rekenschap van zijne verkwisting zal moeten afleggen. *Hecastus* berispt haar om haar gierigheid, en gaat zijn vriend *Daemon* opzoeken. Wanneer hij zich na zijn terugkeer met dezen aan het spel zet, voelt hij plotseling een steek in de zijde en gaat zijn huis binnen. In het 2de bedrijf

1) *Hecastus Macropedii, Fabula non minus pia quam iucunda, in qua facinorosus quisque mortalium (dummodo salutis suae rationem habebit) tamquam in speculo quodam contemplari poterit, quemadmodum per Christum, post veram suorum criminum poenitentiam, ad beatam adeoque laetam mortem perveniat.* Coloniae 1539; herdrukt: Coloniae 1540, *Comoediae et tragoediae aliquot*, Basil. Brijlinger 1541, Tremoniae 1549, Ultrajecti 1551, Ultrajecti 1552, Francof. 1571, Argentor. 1586.

2) Vgl.: Goedeke, *Grundriss* § 115, 13. Bolte's edities van „*Rebelles*” en „*Aluta*”, Berlin 1897. J. Hartelust, „*De dictione Georgii Macropedii*”, dissertatie, Utrecht 1902. Burman, *Trajectum eruditum virorum doctrina industrium*, 1738, zegt van hem: . . . „*Et non tantum Latinae & Graecae, sed & Hebraicae & Chaldaicae linguarum fuit peritissimus*”.

wendt Nomodidasculus, gezant des keizers, zich tot Hecastus' dienaren, die bezig zijn den maaltijd te bereiden, met de vraag waar hun meester zich bevindt, en beveelt, als hij hoort dat deze afwezig is, de huisvrouw buiten te roepen. De vrouw wendt voor niet te weten waar haar man is, en wordt daarover door Nomodidasculus berispt. Deze maakt haar verder zijn boodschap kenbaar. Hecastus wordt gehaald en door Nomod. voor den rechterstoel van den Koning der Koningen gedaagd om rekenschap af te leggen. Hecastus ontvangt een brief waarvan hij geen letter lezen kan; hij draagt daarom aan een van zijn beide zoons, Philomathes, die zich op humanistische studiën toelegt, op den brief te lezen, welke echter, in 't Hebreeuwsch geschreven, ook voor Philom. onverstaanbaar is. Daarop doet Nomod. zich als bode van God kennen, en openbaart Hecastus dat hij sterven moet, waarop Hec. in jammerklachten uitbreekt. In het 3de bedrijf zoekt Hec. tevergeefs hulp bij zijn vrienden, zijn verwanten, zijn zoons, zijn rijkdom (Plutus) en zijne vrouw. In het 4de bedrijf neemt hij afscheid van vrouw, kinderen en vrienden en vraagt den dood een dag uitstel, doch krijgt slechts een uur om zich gereed te maken. Hec. zoekt bijstand bij zijn vroegere, sedert lang veronachtzaamde, vriendin Virtus, die belooft hem te zullen helpen, hoewel zij zich zeer zwak gevoelt, en hem alleen niet voor den rechter zal kunnen geleiden om zijne zaak te bepleiten. Zij raadt hem aan een priester te laten komen en belooft hare zuster Fides te zullen raadplegen. Bij den aanvang van het 5de bedrijf sturen de zoons een dienaar uit om den priester te halen en een doodkist te bestellen; intusschen geraken zij zelf over de erfenis in hevigen strijd met elkander. Wanneer de priester gekomen is, brengen zij hem bij hun vader, maar zorgen dat hij

niet te veel geld voor de armen bedingt. Satan verschijnt en maakt een lijst van Hecastus zonden. Hecastus heeft intusschen gebiecht en moet belijdenis van zijn geloof afleggen. Eerst langzamerhand komt Hecastus tot het inzicht van het ware, innige, uit het hart komende geloof, zoodat de priester Fides, die buiten staat en met ongeduld wacht wanneer zij mag binnentreden, herhaaldelijk terug moet wijzen. Hecastus bekeert zich en doet boete voor zijn zonden, waarop hij zich verzoent met Virtus en Fides, die hem tegen Satan zullen beschermen. Satan en Mors verwijten elkander het verlies van Hecastus. Hecastus ontvangt de sacramenten. Daarop kunnen Virtus en Fides moedig en onbevreesd Hec. verdedigen tegen de aanvallen van Satan en later ook van Mors, wier kracht nu gebroken is. Satan en Mors vluchten. Hecastus sterft en wordt door vrouw en kinderen beweend. Philom. wil zijn leven beteren en zijn vader eenvoudig en zonder onnoodige pracht laten begraven.

In dit drama van Macropedius vinden we op sommige plaatsen een nauwe aansluiting aan de parabel der Leg. aur.: 1° Geheel anders dan in Elckerlijc-Homulus, waar de *Koning* der Leg. aur. terstond door *God* is vervangen, vinden we in Hec. gewag gemaakt van een *Koning der koningen* en een *keizer*, welke benamingen eerst later epitheta voor *God* blijken te zijn; 2° Hec. zoekt mede hulp bij zijn vrouw en zoons (*uxor*, *fili* et *parentes*). Een andere, meer verwijderde overeenkomst met de Leg. aur. ligt hierin, dat Hec. door een gezant van den koning ter verantwoording wordt opgeroepen (a rege citatus), terwijl eerst later de Dood (en Satan) als vijanden (*inimici*) van Hec. ten tooneele verschijnen.

De „rekeninghe” (*vitae ratio* in Hom.), die we in Elck.

zagen verdwijnen, is vervangen door een zondenregister, dat Satan, wanneer hij ziet, dat Hec. voor hem verloren is, in woede verscheurt. Het motief der „pelgrimage” (*peregrinatio* in Hom.) is verdwenen; evenmin vinden we in Hec. Prudentia, Pulchritudo, Quinisensus en Fortitudo terug.

Toch vertoont Hec. op sommige punten gelijkenis met Elckerlijc—Homulus: 1° in de volgorde der personen (in de Leg. aur. was de 1ste vriend *divitiarum possessio*, waarna volgden: *uxor, filii et parentes*); 2° Dacmons spreekt even pochend en is even trouweloos als Gheselschap; 3° wordt het verkeerd gebruik van Rijkdom op dezelfde wijze voorgesteld (Plutus beklagt zich over de wijze, waarop met hem wordt omgesprongen); 4° spreekt Virtus van *haar zuster Fides*.

We mogen dus wellicht aannemen dat Macrop. de Leg. aur. en daarenboven nog Quilibet, Homulus of Elckerlijc, of mogelijk alle drie heeft gekend.

Door een Keulschen boekdrukker, Jaspar von Gennep, zijn drie der bovengenoemde drama's: Homulus (in 1536 bij hem zelf gedrukt), Hecastus en Elckerlijc, tot een Duitsch tooneelspel verwerkt, dat in 1540 voor het eerst is uitgegeven. Veel ontleende hij ook aan twee andere stukken: Culmann's „Christenlich Teütsch Spil, wie ein Sünder zur Busz bekärt wirdt”, en Gengenbach's „Spiel von den zehen Altern”. Hij heeft deze verschillende bronnen bijeengevoegd tot een samenhangend geheel dat door één van de latere Nederlandsche vertalers onveranderd is overgenomen, door den ander op een gebrekkige manier is gewijzigd. In een korte voorrede deelt J. von Gennep zelf mede, dat hij „etzliche matery” aan het stuk toegevoegd heeft en zegt verder: „Die weil aber die principal matery, dair ich disz Spyl

mit gemehret hab, ist was loins die Sünd gibt, nemlich den Toid, Hab ich dissem Spyl auch den namen geben, Der Sünden loin ist der Toid. 1)

Een inhoudsopgave van J. v. G.'s drama is hier overbodig, daar de hierachter afgedrukte tekst van den Utrechtschen *Homulus* bijna letterlijk uit den Keulschen is vertaald, en de afwijkende plaatsen in deze inleiding zullen worden besproken.

De door J. v. G. gebruikte bronnen, reeds in Goedeke's boek opgenoemd, werden door Norrenberg in het bijwerk van zijn herdruk (Viersen 1873) gedeeltelijk naast elkander geplaatst, hetgeen een overzicht der kwestie zeer vergemakkelijkt. Evenwel zijn daar ter plaats niet alle voor het samenstellen van J. v. G.'s drama gebruikte bronnen aangegeven.

Dr. H. Logeman heeft in zijn „Elckerlije—Everyman, De vraag naar de prioriteit opnieuw onderzocht” (1902) blz. 21—24 aangetoond, dat J. v. G. ook Elckerlije voor zich had en er omtrentige regels woordelijk aan ontleende.

1) De volledige titel luidt: Der sünden loin ist — der Toid. Rom. VI. — Comedia Homuli, gemehrt und — gebessert mit personcn und sprüchen. — Dairin angezeigt wirt was loins — die sündt gibt, nemlich den Toid, — und wie den menschen dan all creaturen verlaissen, Alleyn syn Duigt — stät ym dan by. Gar nützlich und — lieblich zu lesen. — Zu Cöllen by Jaspar von Gennep. — M.D.XL. Verdere drukken (volgens Goedeke p. 211—213): Cöllen 1548, Ibid. 1554, Ibid. 1582, Magdeburck s.d., Bremen 1665, Nürnberg 1669, opnieuw uitgegeven door P. Norrenberg, *Homulus* (Der sünden loin ist der Toid), Erstes Heft der Bibl. der niederrhein. Literatur, Viersen 1873. Ik kan daar nog bijvoegen eene met kleine houtsneden versierde uitgave, aanwezig op de Koninkl. Bibl. te 's Gravenhage, in één perkamentbandje gedrukt tusschen „Ein Christlicher bericht. durch Elizabeth Gottgabs Abbatiszin zu Oberwesel”, en een „Catechismus. Durch Johannem Dietenberger gebessert”. De titel luidt: *Homulus — Eyn schön Spyl, in wölchem men — schlichs lebens Unsicherheit, und der — welt untrew erzeigt wirt, und wie — dem menschen im Todt niemant dan — seyn Dügd beystaht. Kurtzweilich — und nützlich zu lesen.* — Zu Cöllen bey Jaspar von Gennep. — Mit Keyserlichem Privilegio. — M.D.L. 89, 80 ongenummerde bladen. Iij en liij ontbreken.

De naam Melusina doet verder denken aan de „Historie van die wonderlike vreemde ende schoone Melusynen en van haren geslachte”, hoewel van den inhoud dezer „Historie” in J. v. G.’s spel geen sporen te vinden zijn. Ook is het niet onmogelijk dat het woord van Ambrosius, Exp. Ev. Luc. (Migne 14, 1730): „Sola virtus comes est defunctorum, sola nos sequitur misericordia” J. v. G. bij het samenstellen van den titel van zijn werk voor den geest zweefde.

Dat tevens een couplet van een lied, o. a. ook voorkomende in het Antw. Ldb., mede door J. v. G. in zijn tekst werd ingeweven, werd nog niet opgemerkt en is toch zeer duidelijk.

Wanneer Homulus door Melusina weder tot zijn vroeger ongebonden leven is verleid en de kluisenaar hem daarover berispt ¹⁾, antwoordt hij:

Homulus van J. v. G.

Ey swyg still, ich kan mich nit be-
twyngen,
Ich moisz gebruchen mynre Juigt ²⁾
Mit tantzen und mit spryngen,
Die feygen moissen alle gar sterben,
Ich wil noch erst nach frenden werben,
Ich hoff myr sal gelyngen,
Frisch frolich wiln wyr syngen.

Antw. Liedb. n° 55.

Die iongeline sprac, mi en can mi niet
ontbringhen
Ic wil gebruycken dat leven mijn
Met dansen ende springhen
Si moeten sterven die veyghe zijn
Laet ons gaen drincken den coelen wijn
God sal ons wel ghehingen

Zooals boven reeds terloops werd medegedeeld, is J. v. G.’s Homulus door twee afzonderlijke vertalers in het Nederlandsch overgebracht.

1) Vgl. den hierachter afgedrukten tekst vs. 516—521.

2) Zooals men ziet, werd het rijmschema van J. v. G.’s tekst door deze ontleening in de war gebracht. Dit euvel is in de Nederl. vertalingen volgenderwijze hersteld:

Nijmeegsche Hom.

„Ey, swych stil, ik can my niet bedwingen,
„Mijn juecht moet danssen en springen.”

Utrechtsche Hom.

„Ey swijcht stil, ik en can my niet bedwingen,
„Ick moet oock mede danssen ende springen.”

Van deze beide vertalingen is er een gedrukt te Nijmegen 1556, bij Peeter van Elzen, de andere bij Harmen van Borculo te Utrecht, zonder opgave van jaartal.

De te Nijmegen gedrukte vertaling is herdrukt door C. P. Serrure, Gent 1857, voor de Maetschappij der Vlaemsche Bibliophilen, 2^e serie (Werken voor de leden alleen bestemd), n° VI.

Van de andere, te Utrecht gedrukte vertaling, volgt hierachter een herdruk.

Terwijl de Nijmeegsche alleen staat, is gedurende een tijdsverloop van ongeveer anderhalve eeuw de Utrechtse vertaling zeer populair geweest, getuige het feit, dat tot 1701 toe er in Amsterdam 6 herdrukken van verschenen zijn (zie de bibliographie hierachter).

Blijkens de in zijn voorrede opgenomen bibliographie was Serrure bij zijne heruitgave van den Nijmeegschen druk nog niet bekend met het bestaan der uitgave van Harmen van Borculo, die eerst later in zijn bezit kwam, en na zijn dood werd aangekocht voor de verzameling van den hertog van Arenberg te Brussel. Evenmin kende hij het Duitsche voorbeeld of vermoedde hij zelfs, dat de Homulus, welken hij uitgaf, uit het Duitsch was vertaald 1).

Eene eigenaardigheid van de Nijmeegsche vertaling is, dat ze is verdeeld in VI Actus (of eigenlijk in 7, daar boven 2 bedrijven als opschrift „Dat. III. Actus” vermeld staat). Deze indeeling ontbrak in het Duitsche voorbeeld

1) Vgl. de inleiding van Serrure voor zijne heruitgave, thans geheel verouderd. In zijn artikel: Hommeles = Homulus? in den Ned. Spectator van 22 en 29 Nov. 1873 wees Jhr. Mr. J. de Witte van Citters op de Duitsche afkomst van een enkel rijm in den Nijm. Homulus; Dr. G. Kalff gaf (Tijdschrift IX, blz. 16) een geheele reeks van onzuivere rijmen, welke in het Duitsch overgebracht, zuiver worden, en concludeerde daaruit te recht tot de Duitsche afkomst van den Nijm. Homulus.

van den vertaler, ontbreekt ook in de Utrechtsche vertaling. „Dat. I. Actus” is dat gedeelte van het stuk, dat door von Gennep hoofdzakelijk aan den Hecastus van Macropedius is ontleend en niet voorkwam in den Latijnschen *Homulus* van Chr. Ischyrius. „Dat. II. Actus” begint, waar in den Lat. Hom. „Actus I” aanvangt, „Dat. III. Actus” begint met den 2^{den} monoloog van God, welke in het werk van Ischyrius niet voorkomt. Verder correspondeeren „Dat. IIII. Actus” met „Actus II”, en nogmaals „Dat. IIII. Actus” met „Actus III” van den Lat. Hom., etc. Wellicht mogen we hieruit opmaken, dat de vertaler, die den Nijmeegschen tekst redigeerde, den Lat. Hom. heeft gekend en zijne indeeling in „Actus” zooveel mogelijk naar het voorbeeld van dat drama heeft ingericht, en mogen wij onderstellen, dat de vertaler niet voldoende classieke ontwikkeling bezat om den Lat. Hom. te vertalen, waarom hij het voor hem beter verstaanbare Nederrijnsche dialect in het zijne heeft getransponeerd.

Een ander verschil tusschen N. 1) en U. 1) is hierin gelegen, dat N. de voorrede van C. (129 vss.) heeft vervangen door een kortere „Prologhe” (56 vss.) met ongeveer denzelfden inhoud, een korte samenvatting van de hoofd-idee van het drama, doch zelfstandig opgesteld.

De tekst van N. heeft alleen in zooverre overeenkomst met die van U., als N. en U. beide bijna letterlijk uit C. zijn vertaald. De vertalingen zijn overigens geheel onafhankelijk van elkander, zooals uit eenige aangehaalde plaatsen blijken zal.

In sommige gevallen stemmen C. en N. tegenover U.,

1) N. = Nijmeegsche vertaling van Poeter van Elzen 1556, U. = Utrechtsche vertaling van Harmen van Borculo, C. = Keulsche druk van J. von Gennep.

in andere C. en U. tegenover N. met elkander overeen
Op enkele zeer weinige plaatsen eindelijk hebben N. en U.
toevallig eenzelfde onbelangrijke afwijking van C.

Dat N. en U. onafhankelijk van elkander zijn vertaald,
blijkt vooral uit die plaatsen, waar een van beide verta-
lingen een juiste, de andere een foutieve vertaling van C.
geeft. In het geval toch, dat de eene vertaler de verta-
ling van den anderen had gekend, ware hij er allicht voor
bewaard gebleven verkeerd te vertalen, terwijl hij een
juiste vertaling voor zich had.

1° C. en U. stemmen overeen tegenover N. (geciteerd
in de volgorde C. — U. — N.):

159 ¹⁾ Yr syt vorwair eyn seltzam man. — Ghy zijt voorwaer
wel een seltsaam Man. — Een wonderlijk man zydy voerwaer.

243—244 Mich bedunckt das ich hier nit schaffen kan, Ich
wil besehen ob ich Homulum fynden kan. — Ick wil gaen besien,
ende soccken uwen man, Oft ick Homulum ergens vinden can. —
Ic wil besien oft ic dan Homulum can vinnen (zonder rijmregel,
maar rijmend met de twee voorgaande verzen).

259—260 Syn rock must syn von Englischen tuch, All wochen
auch haben cyn new par schuh. — ... van Engelschen laecken,
Zijn schoenen vernieut dickmaels ende vaecken. — (Deze regels
ontbreken in N.)

645 Aber dyr wirt gescheen wo ... — Over dy wert geschien
hoe ... — Ick sog u soe (den rijcken gescach).

672 erweichen — vermorwen — ontwijcken (inplaats van *week
maken*).

775 ... waren wyr nit gewan, — ... waeren wy niet ghe-
woon, — ... is ons vermaen.

799—800 ... myn zu sagen nit halten? ... zu stucken spal-
ten. — ... mijn toesage ende lofte niet holden, ... toe stucken
spolden. — ... niet halden mijn toesaggen; ... in stucken leg-
gen. (N. vermijdt hier de rijmwoorden *halten: spalten* van C.)

1) De nummering is die van den Utrechtschen tekst, zooals die hierachter
afgedrukt staat en door mij van nummers is voorzien. Van C. en N.
worden de corresponderende plaatsen opgegeven.

812 zaghaften wyben — vertsaechden Wijven — clappachtige wyven.

Kleine minder belangrijke verschillen komen zeer veel voor: 178, 193, 223, 233, 262, 673, 697, 704, 713 etc.

Verder heeft U. de tooneelaanwijzingen van C. overgenomen. N. deed dit niet. U. ging evenwel niet altijd nauwkeurig hierbij te werk. Na 1112 bijv. komt in C. de tooneelaanwijzing: „Hier gät die Fraw hinweg und die Knecht tragen den schatz na, d'rufft usz den sack:.” Deze tooneelaanwijzing ontbreekt in U., waardoor het verband der handeling geheel wordt veranderd.

2° C. en N. stemmen overeen tegenover U. (geciteerd in de volgorde C. — N. — U.)

155 ... warumb roifft yr mich herausz Urn wiln het yr myr wol gesacht ym hausz. — ... hier uys: in huys — ... waerom roept ghy dus seer Uwen wille segt my wats u begeer (U. vermijdt de lastige rijmwoorden *ausz* : *hausz* terwijl N. ze klakkeloos overneemt. Over 't algemeen is U. minder slaafs vertaald dan N. Gevallen als het laatst geciteerde komen herhaaldelijk voor: 174, 179—180, 189—190, 209—210, 211—212 etc. U. vermijdt vormen als *uys*, *van hertsen*, *te heym*, *spricht*, *nicht*, welke in N. voorkomen.

171 Wyr moissens verrechenen — Wi moeten rekenen — Hy salt ons reecken. (Door een verkeerde opvatting van *verrechenen* kreeg het *gezegd* in U. een ander *onderwerp*).

174 kynder sach — kinder sach — Kinder gheclach (U. vermijdt den Duitschen vorm *sach* = nnl. *zaak*).

283—284 ... zu geben gelt ... nach der welt — ... te geven gelt, ... na der werelt. — ... geldt te geven, ... stellen nae der weereldt mijn Leven.

(U. vermijdt het onzuivere rijm, waarin N. vervalt).

3° U. en N. stommen overeen tegenover C. (geciteerd in de volgorde C. — U. — N.)

191 Wie thuts yr lieben gesellen myn? — *Wat* doet ghy lieve Ghesellen mijn? — *Wat* doet ghy, lieve gheselle mijn.

473 Wans stundleyn kumpt — Wanneer *die ure* comt — Wan *die ure* compt.

697 O Toidt mach niemant gaen mit mir dair — O Doot mach niemant met my gaen daer — O Doot, mach niemant met my gaen daer (U. en N. hebben hier eenzelfde van C. afwijkende woordschikking).

1824 Last euch disz spiel ein trewe warnung seyn — Laet u dit Speel een trouwe Waerschouwinghe zijn *int ghemeyn* — Laet u dit spel een spiegel zijn *in 't gemein* (De voorgaande regel eindigt in U. en N. op *cleyn*, terwille van het rijm werd dus *int ghemeyn* toegevoegd).

Verder onderscheiden U. en N. zich van C. daardoor, dat zij aan het spel een lijst van „Die personen van dese Comedie” (in N.: „Dit zijn die personagien van desen spele”) laten voorafgaan. In rangschikking wijken deze lijsten echter geheel af, zoodat overneming van de eene naar de andere niet kan worden aangenomen.

4^c Op sommige plaatsen wijken zoowel U. als N. van C. af en geven ieder een afzonderlijke vertaling:

(geciteerd in de volgorde C. — U. — N.)

217—218 ... wair scy ur Man, Want ich mit ym zu sprechen *han* — ... waer is u man gheghaen, Ick hebbe met hem te spreken saen — ... waer is u man Op dat ick met hem spreken can?

241—242 Ich hasz das vorspoken mit allen sinnen ... werden *innen*. — Ick passe op u worden niet een hayr ... worden gewaer. — Ic haet dat voerboden met allen sinnen ... wat vreems bekinnen.

275—276 ... gar nit hören *zu*, ... in Frid und *Ruw* — ... niet hooren nae zijne reden, ... in vreden. — ... niet horen sus, ... in vreden ende rust.

777—778 Ach drumb ich verstort bin syn keyn kind *sachen* Lieber Hans mich lust nit schimpen noch *lachen* — Och ten zijn geen kinder saken, dat ick verstoort ben dus seer, O lieve Hans my en lust niet te schimpen noch te lachen meer, — Daer om ic troere sijn geen kinder saeken, Lieve Hans, mi en lust niemant te beschimpen oft laken.

Uit de genoemde plaatsen blijkt genoegzaam, dat wij met twee van elkaar onafhankelijke vertalingen te doen

hebben, daar de plaatsen, waar U. en N. tegenover C. met elkander overeenstemmen, alleen enkele onbelangrijke afwijkingen in woordenkeus of woordschikking opleveren, maar geen enkel verschil openbaren, dat alleen zijn verklaring zou kunnen vinden in ontleening van U. aan N. of omgekeerd. Uit een en ander valt op te maken, dat N. weinig verspreid is geweest, daar in het tegenovergestelde geval U. allicht naar N. herdrukt en niet uit C. vertaald zou zijn.

Wel weten we echter uit de stadsrekenboeken van Nijmegen, dat in het jaar 1540 den „spoelluyden, die dat spoellgnant Homolus gespoeldt” hadden, door de regeering zes Brabandsche guldens zijn gegeven 1). Mogelijk is deze „Homolus” de Keulsche van J. v. G. geweest.

Kan men de Nederlandsche vertalingen, niettegenstaande de afwijkingen van C. in N. (waarover later), ternauwernood als zelfstandig werk beschouwen, met meer recht zou men het laatste kunnen beweren van de Nederduitsche bewerking van den Duitschen Homulus door Johannes Stricker in zijn spel: *De Düdesche Schlömer* 2). Niet onwaarschijnlijk is het dat de Homulus van H. Mettengang, Bremen 1665, waarvan ik het op de bibl. te Weimar aanwezige exemplaar niet kon machtig worden, weder een vertaling uit het Nederlandsch in het Duitsch vertegenwoordigt. De titel 3) luidt: „Eine Comödie oder Spiel, darinnen vor Augen gestellet ist, was für Belohnung die Sünde giebt, nemlich den Tod, und wie der Mensch von allen Creaturen verlassen wird, die Tugend aber allein bey ihm fest helt;

1) Geldersche volks-alm. 1843, in een artikel van L. Ph. C. van den Bergh.

2) Johannes Stricker, *De Düdesche Schlömer* (Drucke des Vereins für niederd. Sprachf. n. III, herausgg. von Johannes Bolte, Norden und Leipzig 1889.

3) Goedeke „Everyman”, . . . p. 212.

Allen Menschen sehr *nütz-* und nöthig zu wissen, auf Bitt und Begehren guter Ehren-Freunde aus dem Niederländischen in ietz neu-übliche teutsche Reim-Arten nach Möglichkeit übersetzt, von ärgerlichen Schrift-Lehrwidrigen Reden gereinigt, in vielem verbessert und vermehret durch Henr. Mettengang. Rom. 6. v. 23. Der Toid ist der Sünden Sold. Goedeke zegt hiervan: „Wenn die Angabe des Titels, dasz die Uebersetzung nach dem Niederländischen gemacht sei, sich damit erklären liesze, dasz hier Niederländisch für Niederrheinisch zu nehmen wäre, enz.”

De titel van Mettengang's „Comödie” vertoont echter (men lette op de geursiveerde woorden) meer gelijkenis met den titel van den Nederl. Hom. (Bibliogr. n° 5) dan met dien van Jaspas von Gennop's eerste uitgave¹⁾ (vgl. boven, blz. XXVII). Verder doet de aanwijzing: *von ärgerlichen Schrift-Lehrwidrigen Reden gereinigt*, vermoeden, dat Mettengang de halverwege geprotestantiseerde redactie in den druk van Smient (zie beneden, de bibliogr. n° 5 en 6, a^o. 1656 en 1661) (geheel overeenkomende met U.) verder van Katholicismen heeft gezuiverd. Goedeke kende de tweeslachtige, half-protestantsche Utrechtsche uitgave evenmin als Serrure, die slechts zeer terloops, in de inleiding van zijne heruitgave van den Nijmeegschen Homulus, p. VI, melding maakt van eenig verschil tusschen den Nijm. druk (1556) en dien van Smient (1656).

Opmerkelijk is ook, dat de woorden „Der Toid ist der Sünden sold” door Mettengang (evenals in n° 5 der bibliogr. en niet in C.) niet boven maar onder aan den titel werden geplaatst.

1) Hier moet opgemerkt worden, dat de titel „Der sünden loin ist der Toid” (vgl. blz. XXVII) alleen in de eerste uitgave van den Duitschen Hom. voorkomt. Hieruit blijkt tevens wat ook uit de overeenstemming van den inhoud blijken kan, daar in de latere uitgaven van den Duitschen Hom. verscheiden passages zijn ingelascht, dat de Nederl. vertalingen aan deze eerste uitgave van 1540 zijn ontleend.

Voor een duidelijk overzicht der behandelde drama's diene het volgende schema:

- 1° **Quilibet* van Petrus Diesthemius, aan de *Legenda aurea* ontleend (?).
- 2°. In het Nederlandsch vertaald (?): „*Den Spyghel der salicheyt van Elckerlije* ± 1495.
- 3°. Vertaald en omgewerkt tot *Homulus Petri Diesthemii* door Chr. Ischyrius 1536.
- 4°. *Hecastus* van Macropedius, 1538, met gebruik van de *Legenda aurea* en den Lat. *Homulus*.
- 5°. *Der Sünden loin ist der Toid*, van Jaspar von Gennep, 1539, samengesteld uit: *Hecastus*, den Lat. *Homulus*, *Elckerlije*, e. a.
- 6°, 7°. *Nederlandsche vertalingen* van den Keulschen *Homulus* 1556 en ± 1608.
- 8°. *De Düdesche Schlömer*, met gebruik van den Keulschen *Homulus* en *Hecastus*, door Johannes Stricker, 1584.
- 9°. *Eine Comödie* van Henr. Mettengang, 1665, waarschijnlijk naaf den Nederl. *Homulus*, druk van Smient (1656 en 1661).

De geheele reeks drama's van **Quilibet* (of *Elckerlije*?) af tot op het werk van Jaspar von Gennep toe (de Nijmeegsche vertaling medegerekend) was in opzet en strekking door en door Katholiek gebleven. In *Elckerlije* wordt hooger bewezen aan den priesterlijken staat. De hoogdravende bewoordingen, waarin de lof der priesters bezongen wordt, hebben een eenigszins apologetisch karakter, men proeft eruit, dat hier hunne zaak verdedigd wordt tegen de oneerbiedigheid van felle aanvallers. De geheele passage is zelfs eenigszins geschreven in den vorm van een polemick,

waarin „Kennisse” de aanvallende houding aanneemt, terwijl „Vijf sinnen” als verdediger optreedt.

„Vijf sinnen” raadt Elck. aan de sacramenten te ontvangen bij den priester, en laat zich daarbij aldus uit (ed. De Raaf, vs 664 vlgg):

Ten is keyser, coninc, hertoghe of grave,
Die van gode hebben alsulcken gave,
Als die minste priester doet alleene.

en iets verder:

Die priester gaet boven alle dinghen:
Si zijn, die ons die scriftuere leeren
Ende den mensche van sonden keeren;
God heeft hem meer machts ghegheven.
Dan den ynghelen int eewich leven,
Want elc priester kan maken claer
Met vijf woerden opten outaer
Inder missen, des zijt vroet,
Gods lichaem warachtich, vleesch ende bloet,
Ende handelt den scepper tusscen zijn handen.
Die priester bint ende ontbint alle banden
Inden hemel ende opter aerde.
Och, edel priester van groter waerde,
Al custen wi u voetstappen, gi waret waert!

Hierop laat „Kennisse” de wreed-ontnuchterende woorden volgen:

Dats waer, diet wel hout onbesmet;
Mer doen hi hinc met groter smerten
Aent cruce, daer gaf hij ons uut zijnder herten
Die seven sacramenten met seere;
Hi en vercoft ons niet, die heere.

„Vijf sinnen” wil alles met den mantel der liefde bedekken:

Ic hope, of god wil, dat niemant en doet.

Christianus Ischyrius, de schrijver van den Lat. Homulus, laat „Cognitio” met nog minder terughoudendheid over de verdorvenheid der priesters spreken (vs. 1182):

*At nunc licitantur, veneuntque, mercantur,
Numerantque aureorum millibus, non secus
Quam in nundinis oves atque boves.
Execrandus hic mos increbuit undique.
Roma caput mundi scelerisque,
Hocceine dicis regale genus? scilicet regis inferi.*

Men ziet, dat niet alleen Luther met verontwaardiging den aflat veroordeelde. „Quinisensus” zegt dan ook in zijn antwoord:

*Nos illos ut animarum antistites vereamur,
Magisque verba quam opera, sermones quam exempla amplexemur.*

Doch hoezeer in Elk. en in den Lat. Hom. tegen de misbruiken wordt te keer gegaan, de leer der kerk bleef onaangetast.

Anders was dit in den Hecastus van Macropedius. In zijn drama wint de rol van „Fides” aan belangrijkheid wat die van „Virtus” verliest. De boetedoening, de biecht, de kastijding des vleesches, de goede werken geraaken op den achtergrond, de waarheid en innigheid van het geloof worden de gewichtigste factoren ter bekeering en tot het heil van den zondaar. Toen het spel van Macropedius in 1538 door de scholieren der Hieronymusschool te Utrecht was vertoond, gingen er klachten op over kettorsche neigingen, die men in het stuk bespeurd had. Macropedius had zich in zijn stuk laten kennen als de vrijzinnige, als het medelid van de congregatie des gemeenen levens, die meer waarde begon te hechten aan door nauwgezette bijbelstudie verworven overtuiging, dan aan de kennis der scholastieke dogmatiek.

Of Macropedius er voor terugdeinsde den stem der critiek het hoofd te bieden, dan of hij de zijde der orthodoxen niet wilde verlaten, hoe het zij, in de 4de uitgave van zijn werk (Ultrajecti, Harmannus Boreulous excudebat, 1551) is een van 1550 gedateerde voorrede geplaatst, waarin Macropedius uitdrukkelijk verklaart, dat geen kettorsche gevoelens ooit in zijn hoofd waren opgekomen, en dat het door hem geschetste geval, een oogenblikkelijke bekering bij een plotselingen dood, waarbij de goede werken niet helpen kunnen, maar het geloof op den voorgrond moet treden, als uitzondering moest worden aangemerkt.

Op welk standpunt stelde zich de compilerator Jaspar von Gennepe?

Conservatiever dan hij was er wel geen denkbaar. Toch ging het niet aan openlijke misbruiken door de vingers te zien: de lofreden op den priesterlijken staat, welke zelfs in den Lat. Hom. weinig van het innig enthousiasme van Elck. had verloren, werd korter, droger, minder scheutig. Dit mocht echter geen toegevendheid beteekenen tegenover de leeraars der nieuwe secte. Wat J. v. G. Melusina laat vertellen van den ironisch betitelden „*neuen Pastoir*” is alles behalve vleierend. Van de kettorsche opvattingen van Macropedius vinden we bij J. v. G. hoegenaamd niets; integendeel vinden we reeds in den titel (Alleyn syn Duigt stät ym dan by) de geloofsbelijdenis van den Keulschen boekverkooper uitgedrukt.

Terwijl de Nijmeegsche vertaler van J. v. G.'s werk zijn voorbeeld slaafs volgde, trachtte de Utrechtsche vertaler de zware, bijna onmogelijke, taak te vervullen het in denk-wijze door en door Roomsche stuk pasklaar te maken voor de begrippen der nieuwe leer. Al dadelijk de titel gaf moeilijkheid; toch werd zij zonder de minste verandering

overgenomen (. . . alleene zyn deucht staet hem daer bij). De allegorische figuur van vrouw „Bicht” bracht eveneens bezwaren, evenals de in den Lat. Hom. voor 't eerst uitgewerkte dialoog tusschen Maria en Jezus. Vrouw „Bicht” in Von Gennep's sluk wordt vervangen door den biechtvader, die een geheel anderen toon aanslaat dan „Bicht” en niet gelijk deze tot kastijding des vleesches aanspoort. De dialoog tusschen Maria en Jezus wordt vervangen door een gesprek tusschen Godt den Vader en Godt den Soon, dat in schoonheid bij genoemden dialoog verre achter staat. De meest mislukte wijziging, die het cardinale punt aantast, is het op sommige plaatsen vervangen van „Duigd” door het Geloof in Christus, Christus' verdienste of Christus zelf. Hier wordt het aesthetisch geheel van het drama uit zijn voegen gewrongen en in den grond bedorven.

Ten behoeve van een juisten blik op de wijzigingen van den Utrechtschen omwerker plaats ik hier eenige passages uit C. en U. naast elkander en laat eenige door den vertaler weggelaten gedeelten van C. volgen.

Wanneer Hom. na het herstel van zijn plotselinge ziekte weer bij zijn vrienden komt, maar uit vrees voor den kluizenaar, die hem zijne genezing beloofd had, zich niet bij hen durft aansluiten, zegt Melusina tot hem, dat hij zich niet ongerust behoeft te maken, daar men tegenwoordig geen goede werken meer noodig heeft (Ned. Hom. vs. 509):

Keyns goiden wercks bedarff man nyt. Gheen goeden wercks bederf men niet.

Deze toespeling van Melusina op hetgeen door de verkondigers der nieuwe leer gepredikt wordt, beantwoordt Homulus in C. als volgt:

Ja weyst du auch darvon, und bist eyn hoir
Hast du auch gehört den neuen Pastoir?

Ich bid dich gib du myr zu verstan,
 Was doch der selbig sey vor eyn Man.
 Want ich vil von yhm hon hören sagen,
 Und uber yn groisz jamer klagen,
 Das er die ordnung der kyrch beger zu verkeren,
 Zweyspalt und all ungluck thu er vermeren.

Melusyna.

Er ist gewesen eyn ordens Man,
 Die kap die hat er auszgethan,
 Ist jetz syn eygen Apt und herr,
 Nu mach er volnbringen syns fleyschs beger.
 Syn leben ist so streng und schwyndt,
 Das man yn selten nuchteren findt.

Deze passage is in U. geheel weggelaten.

Homulus.

Swyg styll, und lasz die sach bestain,
 Ich wil nu by dich sitzen gain.
 Kan uns *der Glaub alleyn* selich machen,
 So syns narren, die Gots zorn grosz achten.
 Drumb wil ich nu nach mym willen leben,
 Und gläuben das myrs Gott werd vergeben.

Homulus.

Is dat waer, zoo werde ick bestaen,
 Iok wil nu by dy sitten gaen,
 Ende wil nac dijnen wille leven,
 Ende geloven, dattet my Godt wert vergeven.

De vertaler liet hier dus weg hotgeen niet in zijn kraam te pas kwam, namelijk den vinnigen uitval tegen de predikers der nieuwe leer (tegen Luther in persoon misschien?), echter niet genoeg om de bestrijding zijner eigen overtuiging uit zijn stuk te weren, zooals uit het verband blijken kan.

Ook op een andere plaats nam de vertaler een Katholicisme over (1108):

Ich wil u laten eerlijek begraven ende *besingen*,

De passage van de biecht is aldus gewijzigd (1320 vlgg.):

Bekentnisz.

Ghe vort zur biecht wil ich dich geleiden,
 Die sol dich reynigen von aller miszdat
 So komps du dan in Gots genaid.

Bekentenisse.

Gaet voort, totter Biecht wil ick dy ghe-
 leyden.

Du solt yr dyn noit und jamer klagen,
 Sy kan niemant barmhertzichkeit versagen.
 Sy zeigt dem sun yr Brust unnd hertz,
 Der sun dem vatter syn wunden und smertz.
 Den vergibt der vatter die schuld und pinen,
 Wen solche zeychen der liebe erschynen.

Hom. volgt den raad van Bek. op:

Hom.

Bis gegruist kunigin hymmels und erden,
 Wer zu dyr fleet kan nit verloren werden.
 Ick kom zu dyr in myns hertzen bitterheit,
 O Maria an myr erzeig dyn barmherzikeit

O werde areck Gots da David vor spranck,
 Bschrumpft mich hude vors thuvels stanck.
 Nit verlais mich in myner letzster noit,
 Huid muis ich streitten mit dem wreden toid.

O Maria sturtz in mich Gotliche genade,
 Versmait mich nit das ich kome so spade,
 Gesellen, frund, und guit hant mich ve lassen,

Bedruckt, verslagen byn ich boven maissen.
 O Maria all myn troist setz ich an dich,
 In dyn bewarung bevelh ich mich
 An sehe myn bitter weinen und karmen,
 Mit dynen kynde versoine mich armen.

Bekentnisse spoort Hom. aan Christus om vergiffenis aan te roepen. Hom. doet dit en eindigt zijne smoeckbede met den wensch, dat Christus hem met zijnen vader zal verzoenen, als volgt (1861 vlgg.):

Hom.

O Jesu Christe, des lovendigen Gods Soon,
 Du die tot ons bist ghecomen uut des hemels
 Troon,
 Om des Sondaers wille van Maria gheboren,
 Die sonder dijn hulpe anders waren verloren,
 Tot dy roepe ick verhoort mijn stem,
 Keert van my dijnen Toornende grim,
 Want ick come tot u in mijns herten

bitterheyt.

Dijn bloet laet niet aen my verloren werden,
 Du die bist een Coninc des hemels ende
 der eerden,

Want ick come tot dy in mijns herten
 bitterheyt.

O Weerde Arecke Gods, daer David voor
 spranck,
 Behoedt my huyden voor des Duyvels stanck,
 En verlaet my niet in mijnder lester noot,
 Huyden moet ick strijden met den wreden
 doot.

O Christe, stortet in my dijn Godflijcke
 ghenade,
 Versmadet my niet dat ick come te spade,
 Gesellen, Vrienden ende goet hebben my
 verlaten,

Bedruckt, verslaeghen ben ick boven maten,
 O Jesu, al mijnen troost sette ick aen dy,
 In dijne bewaeringhe bevele ick my.
 Aensiet mijn bitter weenen ende karmen,
 Met dijnen vader versoent my Armen.

Hom.

Entfang nu fleisch straff der du bist wert,
 Vor die sunde die du al zeyt hast begert
 Du hast mich bracht in Gots zorn und noit,
 Ich wil dyrs hier lonen e mich nimpt der Toid.
 O bruders, hier mois man das lychnam eastyen,
 Uff das man die arme Seel von pynen mug
 freyen,

(De kastijding des vleesches is in U. weg-
 gelaten.)

Strafft ur sunden in dissem leben,
 So wil sy uch Got gerne vergeben.

Door Homulus boetedocning is Deucht gezond geworden
 en zal Hom. verder begeleiden.

Als Homulus door Schoonheydt, Sterckheyt, Verstandt
 en Vijf sinnen verlaten is, roept hij uit (1745 vlgg.):

Hom.

O edel Duigd verlas du nit mich armen,
 Ich sehe niemant der sich myner wil erbarmen.

Hom.

O Christe verlaet ghy doch niet my Armen,
 Ick en sie niemant, die mijnder wil erbarmen.

Duigd.

Homule du solt kein zwyvel haben an myr,
 Habe guten moit, ich wil nit scheiden von dyr
 Setz du uff mich eyn vast betrouwen.
 Der mich zu frunt hat der darff nit growen.

Die Deucht.

Homule, ghy sult gheen twijfel hebben aen
 Christum onsen Heer,
 Hebt goeden moit, hy en verlaet u nemmermeer,
 Sedt ghy op hem een vast betrouwen,
 Die hem te vriende heeft, en derft niet growen.

Hom.

Nu sehe ich das sy al uff eyn ysz bowen,
 Die yemant anders dan der Duget getrowen.
 Ich sehe niemant dan myn Duigd by myr stan.

Hom.

Nu sie ick, dat sy als op een Ys bouwen,
 Die niemant anders dan Christo betrouwen,
 Ick en sie niemant anders die my wil bystaan.

Deze laatste regel in C. is een bijna woordelijk citaat
 van den titel; in U. wordt door de verandering van Duecht
 in Christus de eenheid van het stuk geheel prijs gegeven.

Hetzelfde geschiedt nog eens, als Duccht Hom. op de volgende wijze moed inspreekt (1795 vlgg.):

Duigd.

Die Ducht.

Homule vor dem vyant wil ich dich bewaren,	O Homule, voor den vyant dy niet en ontsettet,
Und vor den kuning der glorien dyn regnung verklaren.	Want Christus heeft hem zijn macht belettet.

Stervende roept Hom. uit (1803 vlgg.):

Hom.

Hom.

O Koning der glorien und der ewigkeit, O Maria mutter der barmherzigkeit,	O Coninck der glorien ende der Eewicheyt, O Vader der ghenaden ende alle barm- herticheydt,
Stat myr by in mym letzsten end.	Helpt my doch gheringhe uut dese groote Ellende,
O vatter mynen geyst bevelh ich in dyn hend.	O Vader mijnen Gheest beveele ic in dijnen hande.

Het „besluit” heeft nog eenige dergelijke wijzigingen (1835 vlgg.):

Alleyn die Thugent bleybt sted und fest,	Alleene dat Gheloove aen Christum blijft staen,
Wan hy die sell den lyb verlest,	Wanneer dat die Siele vanden Lichaem moet gaen,
en (1841 vlgg.):	
Wan wir dan in der penitentz beharron,	Soo moghen wy nimmermeer tot schanden werden,
So mogen wyr nit ubelfaren.	Wanneer wij dan inden Gheloove volharden.

Uit de voorafgaande vergelijking is genoegzaam gebleken welk een groot verschil er bestaat tusschen C. en U.

In C. vinden we de Deugd nog geheel op den voorgrond staan, in U. moet zij haar plaats inruimen voor 't Geloof in Christus. In plaats van de kastijding des vleesches met de „roede”, de eigenlijke Katholieke boete, is alleen het berouw de weg ter bekeering. Maria, de „koningin

des hemels", die haar borst en hart aan den Zoon toont, opdat deze tot erbarming worde bewogen, is in het geheele stuk zelfs niet meer genoemd, en het op haar toepasselijke epitheton „Arcke Gods" wordt klakkeloos op Christus overgebracht. Van Christus' „wonden", volgens de oude middeleeuwsche voorstelling ¹⁾, mag geen sprake meer zijn; alleen van Christus' „verdienste" en „bloed" wordt melding gemaakt. „Bicht" is vervangen door den biechtvader, en deze spreekt in 't geheel slechts vier onbeduidende regels, waarvan de eerste „Godt de Heere wil dy ghenadich zijn", den niet veel zeggenden hoofdinhoud bevat.

Voor al in de laatstgenoemde wijziging leeren we den vertaler als een niet zeer handig bewerker kennen. Blijkbaar heeft hij niet genoeg fantasie om een dialoog tusschen den biechtvader en Homulus samen te stellen, en maakt zich op gebrekkige wijze van de zaak af.

Maar waarom, mogen we vragen, heeft hij deze passage niet in zijn geheel weggelaten, en met den „biechtvader" een nieuw personage op 't tooneel gebracht?

Hiertoe is het noodig in 't kort na te gaan, welke veranderingen de hervorming in de 16de eeuw te Ulrecht gemaakt had.

Er kwam in de 16de eeuw ketterij voor in Utrecht, hoewel door het strenge toezicht der regeering er zich in langen tijd geen gemeente kon vormen.

Er waren herdoopers en lutheranen, en wegens herdoop en „lutherie" zijn verscheidene personen verbannen, met

1) Vgl: „Van ons Heren wonden" in Maerlant's Strophische Gedichten, uitgeg. door Franck en Verdam. Verder: Moll, Johannes Brugman en het Godsd. leven onzer voorvaderen in de 15^e eeuw, Amsterdam 1854, blz. 166-170.

het zwaard geëxecuteerd of verbrand, terwijl de vrouwen gewoonlijk werden verdronken 1).

Van een gemeente kan men eerst spreken na 1578, toen de pastoor der Jacobikerk, Huibert Duifhuis, openlijk verklaarde dat hij zich niet langer kon vereenigen met de leer der Roomsche kerk, en aan de regeering verzocht volgens zijne overtuiging te mogen prediken. De regeering schonk hem daartoe verlof, maar werd door de geestelijkheid genoopt, Duifhuis zijn verzoek, de stad voor eenigen tijd te mogen verlaten, toe te staan. Tengevolge echter van de klachten zijner volgelingen, werd Duifhuis nog in 't zelfde jaar 1578 door de regeering der stad teruggeroepen. Daarna in twist gekomen met andere hervormers, die hem tot de Calvinistische leerstellingen wilden overhalen, verzocht Duifhuis zijn ontslag, doch bleef op veler aandringen zijn werk voortzetten, tot hij in 1581 overleed. Deze Duifhuis stond als volgeling van Erasmus op geheel ander standpunt dan de meeste hervormers, Lutheranen of Calvinisten. H. J. Rooyaards, Archief XVII p. 100—191, het „Inwendig karakter der Hervorming van Duifhuis te Utrecht” besprekende, geeft verscheidene punten op, waarin Duifhuis afweek van de leer der Roomsche kerk, maar spreekt niet van zijne beschouwing der biecht 2).

Zouden we mogen aannemen, dat de omwerker van den

1) H. J. Roijaards, *Gesch. der Hervorming in de stad en prov. Utrecht* (Archief voor Kerk. Gesch. XVI 349 en XVII 145), laat het eerste tijdperk dier Geschiedenis aanvangen met het jaar 1566. De eerste executies hadden echter reeds in 1534 en 1535 plaats; vgl. Jhr. Mr. A. M. C. van Asch van Wyck, *Bescheiden betreffende de gesch. der Herv. te Utrecht van 1524—1566* (Berigten van het Hist. Gen. Dl. 4, 1^e stuk (1851), en Prof. S. Cramer, *De Doopsgezinde gemeente te Utrecht van 1560—1562* (Doopsgezinde Bijdragen, 45^e jaargang).

2) Vgl. I. T. F. van Oordt, *Iets over Hubertus Duifhuis*, Rotterdam 1841. J. Wiarda, *Huibert Duifhuis* (Kalender voor de Protest. in Ned. II, blz. 199). Dezelfde, *Huibert Duifhuis de prediker van St. Jacob*, Amsterdam 1858.

Keulschen Homulus den invloed van Duifhuis prediking had ondergaan, en in zijn werk het lusschenstadium tuschen Roomsch en Protestantsch vertegenwoordigt, dat door Duifhuis prediking in Utrecht ingang had gevonden?

Luther behield de private biecht, zoodat zijne strenge volgelingen aan den biechtvader hunne zonden beleden, voor zij zich aan het avondmaal begaven; en eerst in 't midden der 18de eeuw is in de meeste Luthersche landen de algemeene biecht in gebruik gekomen. Het is dus niet noodzakelijk dat de bewerker van „Homulus” onder invloed van Duifhuis prediking stond; wellicht was hij een Lutheraan.

Ook valt zijn arbeid hoogstwaarschijnlijk in een later tijdperk dan dat van Duifhuis. Noch op den titel noch achteraan in de Utr. uitgave staat een jaartal vermeld. En de naam van den drukker geeft ook weinig zekerheid; immers A. M. Ledebor deelt ons in „De Boekdrukkers, boekverkoopers en Uitgevers in Noord-Nederland” Doventer 1872, en in de „Alfabetische lijst der boekdrukkers, etc.” Utrecht 1876, twee boekdrukkers mede, die den naam Harmen van Borculo dragen:

1° Borculus — Borculous, Herman (de oudere) 1521—1564, en:

2° Borculo — Borculous, Herman van (de jongere) 1606—1646.

Van deze twee blijkt, volgens deze opgave, alleen de jongere Van Borculo zijn naam ook in niet-gelatiniseerden vorm te hebben gebruikt, en het is dus waarschijnlijk, dat hij de drukker is van den Utrechtschen Homulus (zie beneden, de bibliographie.). In dat geval valt dus de uitgave van den Utrechtschen Homulus veel later dan de Nijmeegsche (1556), hetgeen ook waarschijnlijk wordt ge-

maakt door het feit, dat de bewerker der Utrechtsche vertaling de Nijmeegsche niet schijnt te kennen.

Bovendien mogen we niet onderstellen, dat de door-en-door Roomsche Borculous (1521 tot 1564) een zoo kettersch werkje, als de Utrechtsche Homulus is, zou hebben laten drukken. En ware dit inderdaad geschied, dan ware zijn naam allicht te vinden in de stukken betreffende de processen wegens ketterij, en zijn boek op een der lijsten van verboden lectuur. En dit laatste althans schijnt niet het geval.

Zoo komen in „Philippi II regis catholici edictum de librorum prohibitorum catalogo observando. Antverpiae Ex officina Christophori Plantini. M.D.LXX. cum privilegio”. vele in de Nederlandsche taal geschreven boekjes, alphabetisch gerangschikt, voor; maar men vindt onder letter H. geen melding gemaakt van Homulus 1).

De onderstelling, dat de jongere Herman van Borculo de drukker van den Utrechtschen Homulus zoude zijn, wordt nog versterkt door het feit, dat we van „Mariken van Nieuweghen” een bij hem gedrukte uitgave kennen van het jaar 1608 2).

Is het nu gewaagd te onderstellen, dat een boekdrukker, die volksboekjes blijkt te hebben uitgegeven, ook den Homulus heeft gedrukt, te meer daar onder de drukken van den ouderen Borculo geen dergelijke boekjes bekend zijn? 3)

We verkrijgen dan een vrij regelmatig blik op de

1) Ook niet bij: P. A. Tiele, *Visitatie en repurgatie van Boeken te Utrecht van 1568—1670* (Bibliograph. Adversaria. 2^e reeks, Dl. I).

2) Uitgeg. door J. van Vloten, 's Gravenhage 1854, en door P. Leendertz jr. in den tweeden druk der *Mnl. Dram. Poëzie*.

3) „Mariken van Nieuweghen” is weliswaar een Roomsche stuk, maar daarom is de mogelijkheid nog niet uitgesloten, dat Harm. v. Borculo ook boeken met eenigszins anderen inhoud heeft laten drukken, in een tijd, waarin dat minder gevaarlijk was dan vroeger.

verbreiding, die het werkje in ons land gekregen heeft. De Nijmeegsche druk (1556) staat apart; dan komt de Utrechtsche (uit den Keulschen *omgewerkt*) van \pm 1608, daarop volgen de Amsterdamsche drukken van 1633, 1647, 1656, 1661, \pm 1672 en 1701 1).

Wanneer wij nogmaals de gedaantenreeks van den „Spyeghel der Salicheyt” aan ons oog laten voorbijgaan om de aesthetische waarde van elk dier afzonderlijke vormen van eenzelfde idee weer te geven, dan kunnen we de verschillende tooneelstukken aldus karakteriseeren:

De „Elckerlijc” (Quilibet?) van Petrus Dorlandus Diesthemius, als grondvorm, heeft de meest onvervalschte, echte kunst- waarde. Daar vinden we de hoofdgedachte uitgedrukt, zocals ze geboren werd uit het hoofd van den geestelijken vader van eigenlijk alle drama's der geheele reeks.

„Wat moet ik doen om zalig te worden” is de levensvraag van den tot inkeer komenden tijd. En in zuiver allegorischen vorm wordt ons het antwoord op de kortst mogelijke wijze gegeven, zonder onnoodige afdwaling op zijpaden. Maatschappelijke welvaart en persoonlijke rijkdom en overvloed zijn niet het hoogste goed. Wat blijft ons, als het leven eindigt? Wat is het eeuwig bezit, dat de dood ons niet ontrooven kan?

De verzoening met God, luidt in beide gevallen het antwoord.

Maar nu het verschil:

1) Deze Amsterdamsche drukken zijn niet in geregelde volgorde de een naar den ander nagedrukt. Zoo kan die van \pm 1672 niet aan dien van 1661 ontleend zijn, blijkens eenige daarin voorkomende verzen, die in den druk van 1661 door slordigheid waren weggevallen.

Door het aankweken van de Deugd, door de Biecht en de Kennis van het ware geloof, zegt de conservatief-Roomsche optimist.

Door het berouw en het geloof in Christus, stamelt de zich ter nauwernood bewust geworden hervormde, die gevoeld heeft de onherstelbare breuk van den zondeval.

„Elckerlijc” geeft de aesthetisch-zuiverste interpretatie der eerste gedachte, de ets voor de letter, en wij, met onze moderne kunstbegrippen, waarin de allegorie slechts historisch gewaardeerd worden kan, moeten niet te gering denken over den vorm van het drama van 1495.

De middeleeuwsche allegorie was een uitstekende vorm voor hen, die humo, weliswaar meer nuttige dan schoone lessen, bij de breede schare ingang wilden doen vinden, en, de menschen uit hun instinctmatig leven wakker schuddende, ze als in een „Spyeghel” een blik op zichzelf wilden verschaffen. In de allegorie verscheen de werkelijkheid in een andere gedaante, en men had er als 't ware een punt aan buiten de werkelijkheid, van waaruit men de werkelijkheid kon beschouwen.

In de allegorie worden de abstracte begrippen gedacht met een intensiteit, die ze tot zinnelijke, zich bewegende, levende personen maakt, zóó, dat als het ware het woord vleesch wordt.

In den Lat. Homulus en den Hecastus breidt de tekst zich uit, en worden de knoppen van het oorspronkelijke tot takken; geheele tooneelen worden ingevoegd en geleerde woordenrijkdom binnengesmokkeld. Door het laatste wordt vooral de aesthetische waarde van den Lat. Hom. bedorven, daar de christelijk-godsdienstige gedachteninhoud wordt gekleed in een classiek-geleerd omhulsel.

Evenals in den Lat. Hom. (voorrede van Ischyrius) wordt

? Beberentnisse =
Niks van aan!!!
Bek = zelfkennis

in den Hecastus van Macropedius de tendenz van het stuk uitgebreid.

„Elckerlije” trad waarschuwend op tegen de bedorven zeden van den tijd. „Die doot” zal tot Elckerlije gaan, omdat:

... hi leeft so beestelic
 Buten gods vreesse ende alte vreeslick
 Voer god aenbidt hi deertsche goet.

X Macropedius daarentegen polemiseert op veel fijnere wijze tegen de zeden van den tijd. Zijn hoofdpersoon, Hecastus, is geen bijzonder slecht en zondig mensch. Hij geniet van het leven en van zijn rijkdom op alleszins geoorloofde wijze. De fout ligt alleen in zijne oppervlakkigheid, die hem om den aardischen rijkdom den hemelschen schat doen vergeten. Macropedius heeft niet de ascetische neigingen van Dorlandus, hij is de fijnbeschaafde geleerde, de realistische dramaturg, de bijtende satiricus. Hij trekt daarom ook te velde tegen de humanistische mode van zijn tijd; de waarlijk geleerde verzet zich tegen de oppervlakkige geleerdheid uit de tweede hand, tegen de „kennis”, die „opgeblazen maakt”. Bij hem brengt de satire op sommige plaatsen de aesthetische waarde van zijn stuk in gevaar. De priester Hieronymus vraagt Hecastus naar zijne innerlijke overtuiging, of hij werkelijk gelooft wat er van Christus geschreven staat:

Respondeas pro te velo, anne tu quoque
 Credis quod alii scriptitant et dictitant?
 De Christo Jesu filio Dei unico?

Hecastus antwoordt hierop:

Qui credere renuam viris gravissimis,
 Scriptis suis qui haec prodidere fidelibus?

Quis ambigat narrasse vera *Salustium?*
 Quis *Licium?* Quis *Caesarem?* quis *caeteros?* ¹⁾

„Wat hebt ge voor het heil uwer onsterfelijke ziel aan de groote geleerdheid van het classieke heidendom?“ is het, wat Macropedius hier met een fijne ironie zeggen wil.

De figuur van Philomathes is een doorloopende satire op den humanistischen student. Als hij zijn vader ongesteld ziet, weet hij dadelijk uit te maken, welke ziekte hem heeft aangetast, en belooft hij bij Galenus een recept te zoeken:

**Fidite pater. lecto Galeno facile te
 Servavero.**

Maar de kwaal zit dieper. De Hebreeuwsche, als met Gods vinger geschreven, brief bevat de dagvaarding van Hec. voor Gods rechterstoel. Hier houdt Philomathes' geleerdheid op en hij kan den brief niet ontcijferen.

Hecastus drijft den spot met de geleerdheid van zijn zoon:

Quid stipes hic elinguis es? qui non legis?

en daar zijn zoon hem niet helpen kan, beklagt hij zich en vervloekt hem:

**Egone miser, qui post tot auri impendia
 Nil eruditionis in te nactus sum?
 Et ecce nunc in hoc meo discrimine
 Stas mutus absque mente voce et sensibus.
 Lege vel abi in malam crucem ignavissime.**

1) Verg. *Homulus*, Cöllen 1544 (ed. Norrenberg) vs. 1950 vlgg.:
 Das bedenck, o menschenkint, und merck doch an,
 Wie im tod den menschen al ding verlan,
 Dan hilft nichts küniglich wirdigkeit,
 Niemand mag helfen seins leibs starekheit.
 War ist Plato, war ist Porphirius,
 War ist Tullius und Vergilius,
 War ist, der vernömpft Empidoeles,
 War ist der herlich Aristoteles,
 War ist Alexander, enz.

Jaspar von Gennepe eindelijk is de compiler, die zijn stuk, zooals Goedeke het uitdrukt, als een mozaïek in elkaar paste. De verdienste van zijn werk ligt hierin, dat het hem gelukt is uit een vrij groote verscheidenheid van bronnen met groote handigheid een dragelijk geheel samen te stellen, de zwakte (noodlottig gevolg van compilatie) daarin, dat in zijn stuk de allegorische elementen van den Lat. Hom. en de realistische van den Hecastus onverzoend naast elkander staan. Verder is Jaspar von Gennepe de felle partijman, de anti-hervormingsgezinde, die geen goed van de tegenstanders zijner overtuiging gelooven kan.

Een van die tegenstanders was zijn Utrechtsche vertaler, die evenwel de geestelijke ontwikkeling en de bekwaamheid miste om zijn voorbeeld, naar den godachteninhoud, te reformeeren, en die derhalve een aesthetisch wanproduct schiep.

Maar wat was den hervormingsgezinden gelegen aan de kunstwaarde van een geschrift? De eenvoudige, onontwikkelde volksman dier dagen zag in den Utrechtschen Homulus alleen de termen, waarin zijn geestelijk bezit besloten lag; hij moest de letters nog leeren spellen van het „nieuwe Woord”, dat in zijn hoofd schemerde in nog vage karakters.

En tot in de 18de eeuw werd het eenvoudige volksboekje, ondanks de verouderde, Katholiek-allegorische inkleeding, ondanks de ouderwetsche, slechts half Nederlandsche taal en de onbeholpen, kreupele maat, tot zevenmalen toe herdrukt: een bewijs, hoe het oude middel-eeuwsche stuk, zelfs in dezen kunstloozen en halfslachtigen vorm, nog het Protestantsche volk van de 17de eeuw in 't gemoed greep.[?]

UITGAVEN.

1. Van Homulus — Een schoene Comedie, daer in — begrepen wort hoe inder tijt des doots — der menschen alle geschapen dinghen — verlaten dan alleene die duecht, — die blijft bij — hem, vermeerdert ende — ghebetert, ende is seer schoon — ende ghenuechlijk — om lesen

Houtsnede, voorstellende: een liggend soldaat met een speer.

Ghedruckt in de Keyserlycke Ryc — stadt Nimmeghen by my Peeter — van Elzen. Anno. — M.D.L.V.J.

12°. 52 ongecijf. bladen.

Aan het eind een houtsnede, voorstellende: een jonge man, die feest viert met een vrouw, terwijl een dienstmaagd een gerecht opbrengt.

Op de veiling van Serrure's Bibliotheek aangekocht voor de verzameling van den Hertog van Arenberg te Brussel.

2. Een Comedia ofte Spel — Van Homulus ¹⁾, daer in behoont wert, wat — loon dat de Sonde geeft, naemelijk de Doot, ende hoe den Men—sche dan alle creatueren ver—laten, alleene zyn deucht — staet hem daer bij.

Seer ghenoechlijk ende korts—willich voor allen Menschen, ende seer nutte—lick om te weten.

1) Het gespatieerde is in 't oorspronkelijke rood gedrukt.

Van nieuw oversien ende verbeterd

Een uit 2 deelen bijeengevoegde houtsnede, voorstellende: een geknield man (rood en zwart op elkaar gedrukt), en de dood met een speer, waaromheen een wimpel met de spreuk: „Nemini pro qui vivit in coelo”.

Der Sonden loon is de doot Rom V

Aan het eind:

Ghedruckt tot Utrecht by Harmen van — Borculo woonende onder den Domstoorn, — int vlieghende Hart.

z. j. (± 1608°)

8°. 32 ongecoiff. bladen

Deze uitgaaf kwam eerst in Serrure's bezit na zijne uitgave van den Nijmeegschen Homulus in 1857 en werd op de veiling zijner Bibl aangekocht voor de verzameling van den Hertog van Arenberg te Brussel.

3. Homulus, Comedie ofte spel. Te Amsterdam by Gerrit Hendriksz. van Breughel, 1633.

8°.

Vermeld in den Catalogus der Nederlandsche Tooneelspeldichteren. Delft, 1743 bl. 59. ¹⁾

4. Een Comedie oft Spel — Van Homulum — daer in bethoont werdt wat Loon — dat de Sonde geeft, namelijk de Doodt, — ende hoe den Mensche van alle Crea—tuyren verlaten wordt, alleen sijn deucht — staet hem daer by.

Seer ghenoechlijk ende korts—wijlich voor alle Menschen, ende — seer nuttelijck om te weten.

¹⁾ Door mij geciteerd naar de bibliographie in Serrure's uitgave van den Nijmeegschen Homulus. Gent 1857.

Van nieuws oversien ende verbeteret.

Houtsnede, voorstellende: een man op den grond liggend, en 'de dood, de knie op hem drukkend, op het punt den man met een speer te doorboren

Der sonden loon is de Doodt. Rom. 5.

t'Amstelredam — Ghedruckt by Cornelis Dircksz. Cool, in de War—moesstract in den Vergulden Passer 1647

8°. 32 ongecijferde bladen.

Britsch Museum N° 11754 A (1.). Het boekje is in perkamenten omslag saamgebonden met Bredero's „Spaanschen Brabander”, t'Amsterdam 1662, en Lope de Vega, Caspioos gedwongen Vriendt gerymt door Isaak Vos, Ibid. 1662.

5. Een Comedia ofte spel van Homulus, daer in betoont werdt, wat loon dat de Sonde geeft, namelijk de Doot, ende hoe den Mensch van alle creaturen verlaten werdt, alleene sijne deucht staect hem daer by.

Seer ghenoechelijk ende kortswylich voor allen Menschen, ende seer nuttelyk om te weten.

Der sonden loon is de doot. Rom. 5.

t'Amsterdam. Gedruckt by Otto Barentsz. Smient, Boeckdrucker, woonende op de Reguliers Brede-stract, in de nieuwe Druckery, 1656.

12°. 32 ongecijf. bladen.

Volgens een artikel door jhr. mr. J. de Witte van Citters, in den Ned. Spectator van 22 Nov. 1873, moest een exemplaar hiervan aanwezig zijn op de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage; het is daar echter thans niet aanwezig ¹⁾.

1) Door mij geciteerd naar de opgave van Serrure. Serrure voegt er bij: „Ik heb een exemplaar van dezen druk te danken aan den heer W. Eekhoff van Leeuwarden”. Het exemplaar is door mij niet gevonden in Den Haag; Leiden, Leeuwarden, Brussel, Gent, Utrecht.

6. Een Comedia ofte Spel — Van Homulus, — daer in betoont werdt, wat — loon dat de Sonde gheeft, namelijk — de Doot, ende hoe den Mensch van alle — creatueren verlaten werdt, alleenc — sijne deucht staet hem — daer by.

Seer ghenoechlijk ende kortswylich — voor allen Menschen, ende seer nutte—lijk om te weten.

Der sonden loon is de doot. Rom. 5.

Houtsnede, voorstellende: Christus, die een doode
* (Lazarus?) opwekt.

t'Amselredam, — Ghedruckt by Otto Barentsz. Smient, Boeckdrucker, — woonende op de Reguliers Bredestract, inde — nieuwe Druckery, 1661.

8° 32 ongecijf. bladen.

Op de laatste bladzijde vermelding van denzelfden drukker, maar met het jaartal: 1656 1).

Een exemplaar is aanwezig in de Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Catal. Dl. I, bl. 226.

7. Een Comedie of Spel — van — Homulus, — Daer in getoond werd wat loon dat — de sonde geeft, namelijk de dood, ende hoe — den mensche van alle Creaturen verlaten — werd, alleene sijne deugd staet — hem daer by.

Zeer Genoegelyk en kortswylig voor — alle menschen, ende zeer nuttelyk, om te weten.

Der Sonden loon is de Dood, Rom. 5.

Houtsnede, voorstellende: de engel des doods,
in de rechterhand houdende een geopend boek, in
de linkerhand een zeis.

1) Deze druk is geen titeluitgave, zoals Serrure beweert. Het jaar 1656 aan 't eind is waarschijnlijk door den drukker klakkeloos van zijn voorbeeld overgenomen.

t'Amsterdam, — Gedrukt by Jacobus Konynenberg,
Boekver—kooper op 't Water, in de Lootsman.

(z. j. ± 1672?)

8°. 32 ongecijf. bladen.

Een exemplaar is aanwezig in de Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden.

Het boekje moet gedrukt zijn 1672—1674, de jaren, gedurende welke Konynenberg drukte ¹⁾.

8. Een Comedie ofte spel van Homulus. t'Amsterdam, bij de weduwe van Gijsbert Dé Groot, op de Nieuwendijk, 1701.

8° ²⁾

Volgens Bolte, De Düdesche Schlömer, Norden und Leipzig, 1889, p. 31, te Gent; het is daar thans echter niet aanwezig.

1) Vgl. A. M. Ledéboer, De Boekdrukkers, Boekverkoopers en Uitgevers in Noord-Nederland, 1872, en zijne Alfabetische Lijst, 1876, op Konynenburg.

2) Door mij geciteerd naar de opgave van Serrure.

WIJZE VAN UITGAVE.

De tekst is letterlijk gevolgd naar de uitgave van Har-
men van Borculo; op cenige plaatsen echter zijn enkele
zinstorende drukfouten verbeterd, en zijn eenige regels, die
blijkens het Duitsche voorbeeld ontbreken, uit de uitgave
van Peeter van Elzen, Nimmeghen 1556, ingevoegd.

Al deze wijzigingen zijn tusschen [] geplaatst, en de
ingevoegde regels tevens cursief gedrukt.

De afkortingen zijn opgelost, en de afgekorte letters
cursief gedrukt.

Eenige overtollige letters en woorden zijn geschrapt en
worden hieronder opgegeven.

Verbeterde drukfouten: 88. sneeft — sweeft, 137. G..int
— Gesint, 157. alderdeste — alderbeste, 318. oversiens —
onversiens, 349. al... — aller, 373. heve — gheve, 395. gadt
— gaet, 398. looden — loonen, 573. Meyschap — Meyer-
schap, 588. mede — daarmede, 610. Voort — Hoort,
696. Reeckinghe — Reeckeninghe, 747. voorleedt — voor-
leedt, 751. ick — ick my, 794. waecken — maecken,
815. vergeven — vergevens, 856. ofte — of te, 980. hel-
pen — helpen, 986. of t — oft, 1027. eenighe — eenigher,
1137. mocstumet — moestu met, 1206. sterven — streven,
1504. moet — doet, 1521. soheyden — scheyden, 1634. alle
— alleene, 1727. met — niet, 1837, sterven — streven 1).

1) In aanmerking voor verbetering komen nog de volgende plaatsen:
934. jonghet — jongheyt; 1058. Salmon — Salomon; 1321. de Heere — den

De verzen 309—311 eindigen alle drie op onderling rijmende woorden (de eenige plaats, waar zoo iets voorkomt), hetgeen daardoor veroorzaakt wordt, dat vers 310 bij het vertalen door U. is ingevoegd.

Vers 556 is zonder rijmregel (eveneens in C. en N.) en kan opgevat worden als een bevel; terwijl omgekeerd de bijbelplaats en de tooneelaanwijzing in 1227—1230 in versvorm worden geschreven.

Ook vers 1345 is zonder rijmregel. Invoeging van een vers uit den druk van 1556 was hier onmogelijk, daar deze passage afwijkt van die in de uitgave van 1556 en tevens van den Duitschen tekst, zoodat er voor dit vers geen corresponderend Duitsch vers bestaat.

Geschrap't zijn: 10. mense 2) — men, 579. *in* mijnen moet — mijnen moet, 1234. Oft *ghy* my — Oft my, Vóór 1265: *Homulus*, 1578. straf — staf, 1655. verlochens — verlochen.

In de Utrechtsche uitgave staat onder aan de bladzijde de gewone signatuur A, A ij, tot A v. Deze signatuur heb ik in mijne uitgaaf achter den laatsten regel van elke bladzijde overal aangegeven.

Bij het inbinden zijn aan den bovenkant der bladzijde

Heere; 1388. dien die — die dien; zie verder onder „Aanteekeningen”: 144, 314, 795 en 1040.

2) Dit „se” (niet in C. voorkomend) slaat terug op „Die” in den voorgaanden regel, en hangt af van „betracht”, waarvan evenwel ook de volgende regel afhangt. Dit bracht het verband van den zin in de war, hetgeen nog verdergerde in volgende uitgaven. Zoo lezen we in de uitgave van 1661 (en + 1672:)

Die wy alleene daer om hebben erdaght.

Op dat mense alle uyre betraght:

Soo ons Sinte Paulus schryft seer schoon.

Vers 11 (Den Doodt, die daer is der sonden Loon,) is hier weggevallen en zoo ging het verband van den zin geheel verloren. Een eveneens zeer sonderlinge drukfout in de uitgaaf van 1661 is in regel 113 „beyligheyt” in plaats van „geylicheyt”. Alle uitgaven van den *Homulus* zijn trouwens als volksboekjes, zeer slordig gedrukt, zoodat in de uitgaven, geredigeerd naar die van H. van Borculo, dikwijls geheele regels wegvielen.

de volgende verzen geheel of gedeeltelijk afgesneden: 310, 453, 797, 825, 857, 887, 946, 1392, 1423, 1540, 1628, 1685, 1714, 1770, 1797, 1826.

Met behulp van de uitgave van 1661 zijn deze verzen hersteld, de meeste zelfs met behoud der oorspronkelijke spelling, gecontroleerd naar de overgebleven resten van den onderkant der afgesneden letters.

De interpunctie van den oorspronkelijken tekst is zeer slordig, zoodat eenige verbetering (zooveel mogelijk naar het systeem van den grondtekst) noodzakelijk was voor het recht verstand van den tekst. 1)

1) Op de volgende plaatsen zijn teekens gewijzigd, geschrapt of ingevoegd:

1° Aan het eind van het vers:

17, —.	91, —.	157 —,	264 —,	338 —,
18 —,	93 —,	159 —,	267 —,	345 —.
48 —,	94 —,	160 ? —.	269 —,	350 —,
52, —.	96 —,	166 —,	271 —?	359 —.
58, —.	98, —.	177 —.	279 —,	369 —.
64, —.	103 —,	190 —.	281 —,	376 —.
65 —,	104 —,	193 —,	282 —,	378 —,
66 —,	114 —.	194 —,	284, —.	379 —,
69 —,	120 —,	195 —,	285 —,	383 —,
72 —,	121 —.	205 —,	286 —,	384 —,
74 —,	124 —,	207 —,	287 —,	385 —,
76 —.	128, —.	214 ? —.	293 : —?	387 —.
78 —,	131 —,	219 —,	294 —.	389 —,
80, —.	136 —.	223 —,	304 —,	391, —.
81 —,	139 —,	231 —,	305 —,	399, —.
83 —,	140 —.	237 —,	315 —,	401 —,
84, —.	141 —,	239 —,	323, —.	411 —,
86, —.	144 —,	240 —,	333 —.	422 —,
87 —,	148 —,	252, —.	336 —,	424 —,
89 —,	152, —.	256 —,	337 —.	445 —,

453 —,	880 .—,	1130 .—,	1383 —,	1575 —,
473 ?—,	886 ,—.	1137 —,	1387 —,	1576 —,
478 .—?	891 —,	1141 .—,	1393 —,	1579 —,
489 .—,	893 .—,	1143 .—?	1395 —,	1583 ,—?
496 —,	899 —,	1160 ,—.	1397 —,	1584 ,—.
508 —,	900 ?—,	1162 ?—.	1401 —,	1601 —?
553 ,—.	901 —,	1165 .—,	1402 .—,	1602 ,—?
555 —,	906 —,	1168 —.	1407 —,	1603 —,
565 —,	923 —,	1204 ,—.	1408 —,	1604 .—?
567 —,	926 .—?	1205 —,	1409 —,	1614 ,—.
571 —,	930 .—,	1206 ,—.	1411 —,	1620 —.
572 .—,	938 —,	1207 .—,	1412 ,—.	1638 —,
589 .—,	945 —,	1210 ,—.	1426 —?	1643 ,—?
590 ,—.	946 —,	1219 —,	1430 ,—.	1644 ?—.
591 —,	963 —?	1221 .—,	1431 —,	1649 —,
598 .—,	964 —,	1223 —,	1432 .—,	1651 —,
630 ?—.	966 ?—.	1227 ,—.	1443 .—,	1657 .—?
632 ?—.	968 .—,	1241 —,	1448 ,—.	1664 —,
638 ?—.	986 —.	1245 —,	1452 .—.	1668 .—.
645 ?—,	987 .—,	1246 —,	1456 ,—.	1673 —?
655 —?	988 ,—.	1256 .—,	1458 ,—.	1677 —,
679 .—,	993 —,	1260 —,	1462 —.	1680 ,—.
680 ,—.	1009 —,	1274 .—,	1463 —,	1681 ,—?
696 ,—.	1014 —,	1279 .—,	1465 —,	1683 —?
700 ?—,	1017 —?	1280 .—?	1467 ,—.	1685 —,
776 .—?	1018 —.	1288 ?—.	1471 —,	1688 ,—.
777 —,	1041 —?	1293 —,	1478 ,—.	1690 ,—.
778 —,	1046 —,	1297 .—,	1480 ?—.	1697 .—,
781 .—?	1052 —,	1300 .—?	1481 .—,	1706 ,—.
786 ,—.	1056 —,	1301 —,	1492 ,—.	1717 —,
793 —,	1058 ?—.	1306 ,—.	1497 .—,	1718 ?—.
822 ?—.	1059 —,	1317 ,—.	1506 ,—.	1720 ,—.
824 ?—.	1062 —,	1322 —,	1509 —,	1722 —,
826 ?—.	1063 —,	1331 —,	1510 ,—.	1726 —.
827 —,	1068 .—.	1335 —,	1515 —,	1734 —.
843 —,	1073 —,	1338 .—,	1520 .—,	1735 ,—?
855 .—,	1077 —,	1341 —,	1526 .—,	1736 ,—.
860 —,	1078 —.	1350 .—,	1532 .—,	1740 —.
862 ?—.	1083 —,	1357 .—,	1533 .—,	1741 —.
867 —,	1085 .—,	1362 —,	1538 ,—.	1742 .—?
869 —,	1087 —,	1367 —.	1541 .—,	1757 —,
871 —,	1093 —,	1369 —,	1551 —,	1775 —,
877 —,	1100 ?—.	1370 —.	1552 —,	1781 —,
878 —,	1116 .—,	1376 —,	1558 ,—.	1786 ,—.

1788 —,	1800 —,	1815 —,	1838 .—,	1850 —,
1790 ,—.	1802 ,—.	1816 —,	1840 ,—.	1855 ,—.
1796 ,—.	1812 —,	1817 .—,	1841 —,	
1798 ,—.	1813 .—,	1831 .—,	1848 .—,	

2°. In 't midden van het vers:

271 .—,	1115 ? —,	1653 ? —,
599 ,—	1326 troosten ,—	1695 wilt ,—
745 .—,	1431 weenen —.	1700 ghy ,—
769 ? —,	1621 niet —,	1713 alsoo —,
804 wie ,—	1636 Handen —,	1770 Verstandt —,
819 verdienen ,—	1649 Son —,	

N.B. Na vs. 537 de komma in een punt te veranderen.

EEN COMEDIA OFTE SPEL

VAN

HOMULUS.

DIE PERSOONEN VAN DESE COMEDIE.

HOMULUS.	GODT DEN VADER.
HOMULUS HUYSVROU.	GODT DEN SOON.
DIE MAECHT.	DEN ENGEL.
JORIGEN zijn geselle.	DIE DOOT.
HANS zijn geselle.	MOYSES.
PEETER zijn geselle.	DIE SONDE.
DIEDERIC zijn geselle.	DIE BIECHTVADER.
GERRIT zijn gheselle.	RIJCKDOM.
MELUSINA een Hoer.	STERCKHEYT.
DIE WOUTBROEDER.	SCHOONHEYT.
DE DOCTOR.	VERSTANDT.
LARNICULA.	VIJF SINNEN.
CRAMBARABAS.	DEUCHDE.
DIE DUYVEL.	BEKENTENISSE.

DIE VOORREDEN.

- Eerbare wijze Heeren ende Vrunden,
Alle ander Borghers so hier worden bevonden,
Ende cortelick ghy al in eener Sommen, *lijken*
Die ghy nu zijt hier tot ons ghekommen,
5 Te hooren ende sien onse geestelicke Spil,
Wij bidden u weest een weynich stil,
Ende hoort met vlijt dat Argument, *moraal*
Daer op zich dese Comedie eyndt,
Die wy alleene daerom hebben erdacht,
10 Op dat men allen uren betracht,
Den Doodt, die daer is der sonden Loon,
(: So ons Sinte Paulus schrijft soer schoon :)
In desen spele sult ghy vernemen, *achtern*
Dorch Humulum eenen Mensche erkennen,
15 Die Dach ende Nacht in wellusten leeft,
Den wille Godts stedts weder streeft,
Soo langhe tot aen hem coemt die Doot.
Dewijl dese mensche staet inder noot,
Soo soeckt hy troost by zijnen ghesellen,
20 Daer en wil zich ghener tot hem stellen,
Zijn Vrienden doen hem alle desghelijcken,
In doodts nooden zy al van hem wijcken.
Zijn Rijckdom, Schoonhey, ende verstandt,
Verlaten hem tsamen oock al te handt.
25 Allcene die Deucht blijft by hem staen,

- Hoe wel hem dootlicke smerte vangt aen,
 Hem alle gheschapene dinghen verlaten,
 Gaet zy met hem alleen de straten,
 Tot in zijn graf, ende gheleyt hem voort
 30 Tot der Salicheyt, voor des Hemels poort.
 Daerom sal niemant zijn vermeten,
 Ende gheheel der lester uren vergheten.
 Maer die Werelt (leyder) openbaer,
 Keert zich daer aen oock niet een hayr,
 35 Wy doen, als wouden wy eewich leven, A i j r
 Die ghiericheyt heeft alle herten omgheven,
 Ende is vergheten, dat Christus verclaert,
 Dat onse Herte niet soude zijn beswaert,
 Met vreten ende suypen seer onmatelijck,
 40 Met sorghe der neringhe twelck niet is batelijck,
 Maer niemant deser woorden ghedenckt,
 Daer aen doch alle onse welvaert henckt,
 Daerom ons niet werdt ghewisser zijn,
 Dan dootlijke smerte en helsehe pijn,
 45 Wy comen dan met berou te vooren,
 Daer door ghestilt wert Godes Toren,
 Daeromme ghy lieve Heeren mijn,
 Gedenckt die saecke zij en is voorwaer niet cleyn,
 Daer van wy willen handelen claer.
 50 Wy staen allen uren in 's doots ghevaer.
 Zijn doch die tijt gants onghewis,
 Want ons die snelle doot na by is.
 Noch zijn wy also herdt verblendt,
 Dat ghener deser ghebreecken en kendt,
 55 Dat sietmen wel aen onse leven,
 Want niemant sich tot berou en wil gheven,
 Een yder sparet tot der lester noodt,

- Och Godt het is dan vele te spaedt.
 Mijn lieve vrienden bedenckt den tijt,
 60 Die dach des Heeren en is niet wijdt,
 Die ons al in een oogenblick,
 Sal overvallen als een strick,
 Dacr in de Voghelen worden ghevanghen,
 Vanden Voghelaer over haer uutghespannen.
- 65 Nu siet doch alle der Werelt staten,
 Niet eener en hout sich in sulcker maten,
 Nae dat sy eerstmael zijn ghefondeert,
 Die boosheyt nu alle dinck rogeert,
 Ghenen staet is meer in rechten weerd.
- 70 Die eyghen haet heeftet al verkeert.
 Een yder merckt op zijnen Schants, *Chance*
 Daghelijcx bedencktmen nieu Finants, A ij v
 Hoemen sal grooten rijckdom overcommen,
 Een yder denckt te vermeerren zijn Zomme,
- 75 Denckt niet oft recht of billick mach zijn,
 Sulcks drijven Arm, Rijck, Groot ende Cleyn.
 In Gheestelicken ende Wereltlicken staende
 Al wat voortijts was groote schande,
 Dat houtmen nu voor eer ende deucht,
- 80 Want die Ouders leerdet voor de jeucht.
 Die Sonde roept wrake voor Godes Throon,
 In dien nu niet en werde Penitentie ghedaen,
 Wert groote straf voor handen zijn,
 Want Godes tooren en is niet cleyn.
- 85 Maer de Werelt is nu soo hardt verblent,
 Dat niemant zijn eyghen Laster en kendt.
 Die Werelt in onghehoorsaemheyt leeft,
 Dach ende nacht in vleysschelijcke lusten s[w]oeft,
 Penitentie is nu gants onbekandt,

- 90 Alle ontrou neemt groote overhandt,
 In alle staten groot ende cleyn.
 Noch willen wy al goede Christen zijn,
 Maer wy zijnt alleene metter namen,
 Des wy ons billick souden schamen.
- 95 Dat desen heylighen Naem soo gants,
 Aen ons heeft verlooren zijn schijn ende glants,
 Zijn heerlicke deuchde is heel verbleken,
 Daerom Gods genade is van ons gheweken.
 Och waren wy noch half soo vroom
- 100 Als voortijts was dat Christendom,
 Soo waer ons noch hope, ghenade te erlanghen,
 Och Godt wy zijn te verre gheganghen,
 Daerom en zijn wy niet meer verwachten,
 Dan straffen ende plagen met grooter machten.
- 105 Met pestilentie ende hongers nootd,
 Met Crijch ende Dieren-tijt ons Godt,
 Tot hem wil drijven met grooter spoet,
 Ghelijck een Vader zijn Kinderen doet,
 Die hy met der roeden tuchtet opt beste, A iij r
- 110 Alsoo doet ons Godt opt leste,
 Want aen ons en helpt gheen plaghe noch straf,
 Soo laet doch Godt zijn Liefde niet af,
 Hy neemt onsen vleesche zijn geylicheyt
 Als Ziel ende Lijf van een ander scheyt.
- 115 Alsoo geeft Godt den vleesche zijn Loon,
 Na dient den gheest niet wil zijn onderdaen,
 Want soo Godt niet onse daghen vercortet,
 Wert Lijf ende Ziel tot der Hellen ghestortet.
 Daerom soo leeret dagnelijcx sterven,
- 120 Soo moecht ghy Godes hulpe verwerven,
 Ende zijt daer na zonder pijn ende smerten.

Daerom aenmerckt van gantscher herten,
 Wat ghy hier nu sult hooren ende sien,
 Soo wertstu alle lust ende ghenouchte vlien,
 125 Die der werelt vreuchde heeft uutvercoren,
 En wert aen u niet zijn verloren,
 Dat bitter Lyden Christi ons Heeren,
 Wanneer die Ziele vant Lichaem sal keeren.
 Wie dat begheert uuts herten gronde,
 130 Spreeckt met my: Amen, tot deser stonde.

Hier heeft de Voorrede nu een eynde,
 De Heere God ons zijne ghenade seynde.

Homulus compt hier op der plaetsen, ende spreeckt
 met zich selfs aldus.

Waerom soude ick niet hebben een vrye moet,
 Dewijl my geluck heeft gegeven groot Goet,
 135 Ic heb alles genocch wat mijn herte begeert,
 Ic geloof dat niemant zy meer geluck bescheert.
 Een schoon Wijf ende Kinder, ooc groot Gesjint, *personael*
 Alles dincks men in mijn Huys ghenoech vindt,
 Mijn Solder vol Corens, die Kelder vol Wijn,
 140 Vol Gelts en goets zijn die Kisten mijn.
 Daerom mijn Ziele, weest wel ghemoet, A iij v
 Gebruyckt met vreuchden dijn groote Goet,
 En laet dy niet verschrieken, oock niet verveeren,
 Van dien die du willen sterven leeren,
 145 Ende spreken: men moet Godt rekeninghe geven,
 Hoemen zijn Goet ghebruyckt in dit Leven.
 Dat is jae vrylick erdacht ende gelogen,
 Die Papen hebben ons dus lange bedrogen,
 Dat goet dat ick hebbe, dat is al mijn,

150 Wacrom soude ick dan verbonden zijn,
 Godt daer af Rekeninghe te doen?
 Hy heeft wel ander werck in zijnen Throon.

Hier roept Homulus zijn huysvrouwe uut den Huuse.

Huys vrouwe coempt heer uut tot my,
 Ende hoort wat ick sal bevelen dy.

HOMULUS HUYSVROUWE.

155 Lieve Man, waerom roept ghy dus seer,
 Uwen wille segt my wats u begheer.

HOMULUS.

Latet koocken ende aenrichten opt alder[b]este,
 Desen avont soo wil ick hebben Geste.

DIE HUYSVROUWE.

Ghy zijt voorwaer wel een seltsaem Man,
 160 Dat ghy nu alle dage wilt gasten haen.

HOMULUS.

Jae, dic wil ick hebben wanneer my gelust,
 Doet ghy, dat alle dinck werde recht toegerust.
 Du biste wel sparich met herten onvry,
 Daeromme ick niet geerne mach wesen by dy.

DIE HUYSVROUWE.

165 Ghy sout over my niet toornen noch claghen,
 Ghy hoort doch wel wat die Priesters sagen,
 Dat tijtlijke goet ons niet zy gegeven,
 Daerom dat wij souden in wellust leven,
 Want wat wy hier onnuttelijk verdogen,
 170 Godt siet het al in zijnen Throon, A iij r
 Hy salt ons reekenen inden Jongsten dach,
 Daer niemant yet verborgen mach.

HOMULUS.

- Jae, verschriekt u nu den Jongsten dach,
 Ey liever, dat is een Kinder gheclach,
 175 Monicken ende Papen, die ons dat leeren,
 Die wouden ons geerne also vorvoeren,
 Op dat wy hem soude gheven onse goet.
 Swijcht laet ons hebben eenen goeden moet,
 Die jongsten dach is van hier noch wijdt,
 180 Gaet weder in huys tis meer dan tijdt,
 Ende doet dat ick dy hebbe ghesacht,
 Wy willen noch vrolijk zijn desen nacht,
 Gaet hen lact backen Taerten en Vluden,
 Ick wil mijne Ghesellen te gaste laden,
 185 Die werden dese nacht al by ons blijven,
 Met lusten willen wy den tijt verdrijven.

DIE HUYSVROUWE.

- Het is al verloren wat ick dy saeche,
 Ick sorge ghy werdet noch namels beclagen,
 Ick wil u ghebodt terstont gaen doen,
 190 Ick bidde dy wilt u doch in tijts weder thuyswaert
 spoen.

Hier gaet die vrou hen wech, ende Homulus comt
 tot zijnen Ghesellen.

HOMULUS.

- Wat doet ghy lieve Ghesellen mijn?
 Desen nacht moet ghy mijn Gasten zijn.

JORIGEN een van zijn ghesellen.

- Willecom Homule, wy hebben al eenen frisschen moet,
 Daer drinckel, die wijn is voorwaer seer goet,

195 Wy willen Speelen, brassen ende vrolijk zijn,
Oock niet scheyden van desen goeden Wijn.

HOMULUS.

Die wijn my waerlijck wel behaecht,
Maer veel beter, dese schoone maecht, A iij v
Jonckvrou Godt geve u eenen goeden dach,
200 Sal ick by u slapen desen nacht.

MELUSINA een Hoer.

Ick wil al doen dat ghy nu bidt,
Zittet hier by ons ende etet mit.

HOMULUS.

Dat wil ick gheerne doen mijn Melusijn,
Du hebste bevanghen dat herte mijn,
205 Desen nacht willen wy verdrijven met lust,
Ick wil al betalen wattet cost.

Hier sitten zy ende speelen int Berdt. *verkerbod*

Die Heremijt comt hier aen Homulus Huys, ende
spreeckt aldus.

Ick meyne ymmer, heb ickt onthouden yet,
Dat hier ontrent woont een die Homulus hiet,
My dunckt dat zijn wooninghe zy,
210 Jonevrou eyscht uwen Heer hier buyten tot my.

DIE MAECHT.

Mijn Heere is nu inden huys niet,
Hy is te wijne so ick anders niet en weet,
Maer onse vrouwe inden Huyse daer binnen,
Die wil ick wel roepen ist u ghesinnen. *begenen*

DIE HUYSVROUWE.

215 Broeder segt my wat is u begheer,
Ende waeromme zijt ghy ghecomen heer?

DIE BROEDER.

Vrouwe segt my waer is u man gheghaen,
Ick hebbe met hem te spreken saen.

DIE HUYSVROUWE.

Ick weet niet waer mijn man zy gegangen,
220 [*Segt my die boetscap ic wilse gern ontfangen.*]

DIE BROEDER.

Och Vrouwe, een Leughene sonder noodt,
Brengh die arme Siele inden doodt.

DIE HUYSVROUWE.

Ey Broeder ghy en derft mijn siel niet beclagen, A V T
Ben ick u schuldich die waerheyt te saghén,
225 Mijn man is uut hem te verlusteren,
Tot zijnen Ghosellen ghinck hy spancierén,
Wilt ghy hem hebben, daer moecht ghy hem soecken,
Ick hebbe te schaffen in mijne Kuecken,
Tavont sullen wy hebben veele Gasten,
230 Ick moet toesien, dat die Cock doe zijn beste,
Dat alle dinghen werden toeghericht,
Ende dat der Heeren ghebreecken nicht.

DIE BROEDER.

Ghy bent seer sorchvuldich voort avontmael,
Ende wetet noch niet wiet eten sal.

DIE VROUWE.

235 Wie segt ghy? Mijn man *ende* ick met onse kinderen
 Willen vrolick zijn metten vrienden, wat macht
 hinderen.

DIE BROEDER.

Ey Vrouwe, nu will my doch antwoort geven,
 Weet ghy dat ghy totten Avont sult leven.

VROUWE.

Wacrom niet? Wy zijn doch frisch, sterck, *ende*
 ghesont,
 240 Ick woude dat ghy swege *ende* hielde uwen mont,
 Ick passe op u worden niet een hayr.

Die Vrouwe werdt toornich, *ende* gaet
 wederom in Huys.

DIE BROEDER.

Jae Vrouwe, ghy sulles noch worden gewaer.
 Ick wil gaen besien, *ende* soecken uwen man,
 Oft ick Homulum ergens vinden can.

Hier coemt die Broeder aen der tafelen
ende Melusina spreeckt.

245 Siet, Siet, wat coemt daer voor een Gast,
 Hy siet al had hy veertich daghen gevast.

DIE BROEDER.

Soo, soo, dat is die rechte wech totter hellen,
 Ick wil my met u luyden niet verscillen. A V V

Hier keert hem Homulus vanden Broeder
 Ende de Broeder spreeckt met zich selfs aldus.

Och Homule voorwaer gelovet my,
 250 Een sorghelijck Leven mercke ick aen dy,

- Godt den Heere ghy niet en houdt voor oogen,
 Vanden Duyvel bistu in strick ghetoghen.
 Och van waer compt een soo woesten leven,
 Ende wie salmen die schult daer van gheven,
 255 Anders dan den Ouderen zijn,
 Inder Jeughet leeren zy drincken Wijn,
 Doorsneden Cleederen moet hy draghen,
 Costelijcke hemden met Gulden Craghen,
 Zijn Rock moet zijn van Engelschen laecken,
 260 Zijn schoenen vernieut dickmaels ende vaecken,
 Eenen Silveren degen hebben vry,
 Een Sijden Gordelken oock daer by,
 Een eyghen Maecht die hem moet draghen,
 Dat Soonken moet van niemant zijn gheslaghen,
 265 Die Roede is te veel aen hem ghespaert,
 In alle zijnen wille hij opghetogen waert,
 Sonder alle Gods vruchte ende goede tucht,
 Dacrom brengt de Boom nu alsulcke Vrucht.
 Alsoo gaet het oock met armen en rijcken,
 270 Die haer kinderen jonck niet met Roeden strijcken.

Homulus spreeckt met Jorigen.

Jorigen, Heeft de Duyvel den Moninc hier gebracht?
 Hy woude my geern verslooren een goede Nacht,
 Maer ick acht zijn prediken gants gering.

JORIGEN.

- Jae dat prediken is een slecht dingh,
 275 Wy willen niet hooren nae zijne reden,
 So sal hy ons wel laten voortae in vreden.

Die Broeder tot Homulus.

Och alles goets ick dy van herten gonne, A vjr
 Want ghy u selven recht woldest besinnen,

Ende bedencken wat u nutte weere,
 280 Du soldest gern volghen mijne Leere.

HOMULUS.

Swijcht die niet en lecht dach ende nacht byden wijn,
 Die houtmen nu ter tijdt voor een Bagijn,
 Mijn Moeder plach my daarom geldt te geven,
 Dat ick soude stellen nae der weereldt mijn Leven.

DIE BROEDER.

285 Och du bistu opghevoet te saert,
 Die Roede is te seer aen dy ghespaert,
 Het sal dy voorwaer noch werden leydt,
 Hier nae salstu vernemen ander bescheyt,
 Twijffelt niet dat dy onse Heere Godt,
 290 Harde plaghen sal sonder allen spot,
 Ter Hellen tot den duyvel moet ghy varen,
 Die wert Swevel ende Peck aen dy niet sparen,
 Hebstu ghehoort hoe ick dy hebbe gesaecht?

HOMULUS.

Swijcht Moninck du hebst my genoegh geplaecht.
 295 Liever, wat hebt ghy daer mede te doen,
 Want ick dat mijne vertoere schoon.

DIE BROEDER.

Wilt ghy dan stedes brassen ende slemmen,
 Ende dijn sondige Leven niet betemmen,
 Wildy oock niet varen in Hemelrijk,
 300 Soo machstu wel varen inde Helle ghelijck *daerlijk*
 Tot den duyvel, ende lijden eeuwighe pijn,
 Ick segghe dy trouwelick die meyninghe mijn.

HOMULUS.

- Ick segge dy Moninck, packt u van hinnen,
 Aen my en sult ghy doch gaer niet winnen,
 305 Ick wil my houden na der werelt manier,
 Ende soot mijnen Ghesellen behaghet hier,
 Het zy met boelieren spelen ende brassen,
 Des Avonts oock loopen op der Gassen,
 Dat zijn de duechden die ick leere, A v j v
 310 Dat is oock tghene dat ick begheere,
 Aen dijn woort ick my niet een hayr en keere.

Hier bespotten *ende* belachen sy alle den broeder,
ende hy gaet treurich hen wegh, ende de Broeder
 spreeckt bij sich selfs aldus:

- O Godt is dit niet een ellendich beclach,
 Dat ick hier niemant bekeeren en mach,
 Een corte tijt is hier voorwaer,
 315 Oft wel eener out werdt hondert Jaer,
 Wat is het dan meer, dan een cleyn stondt,
 Niemant en weet doch wanneer die dootd compt,
 Ende u of[n]versiens grijpt dapper aen,
 Heeft eener dan veel goets ghedaen,
 320 Dat sal aen hem wel worden bevonden,
 Als ons Sinte Mattheus doet verçonden,
 Gheen goet sal blijven ongheloont,
 Gheen boosheyf onghewroken noch verschoont.

Hier coemt een Duyvel tot den Broeder.

LARNICULA.

- Du oude hondt laet af van dijn bellen,
 325 Ick woude datstu aen der Galghen waert met dijn *leuten*
 lellen,

Die Haghel slae dy in dijn leeren,
 Du wolst mijn Kinderen geern van my keeren.

DIE BROEDER.

Swijcht duyvel, gaet hen dijner straten,
 Denckt niet dat ick dy Homulum wil laten,
 330 Godt is soo barmhertich ende goet,
 Hy wert baldt inde hant nemen de Roet,
 Ende Homulum met eener Cranckheyt visiteren,
 Op dat hy hem van zijn sondich leven mach
 bekeeren. A vijf

Hier knielt die Broeder neder, ende spreekt zijn
 Ghêbedt: dan nycht hy ende gaet hen wegh.

GODT spreekt uut den Throon.

Inden beginne schiep ick dat menschelicke geslecht,
 335 Nae mijnen Godtlijcken beelde gherecht,
 Ende dat hy na mijn wille soude leven,
 Had ick hem dat Paradijs eyghen ghegheven.
 Maer die Mensche heeft hem van my ghekeert,
 Hy heeft goet ende quact (te weten) begheert,
 340 Daer door is hy ghecomen in grooten Noodt,
 Hy heeft verdient den eeuwighen doodt,
 Doen heeft my beweecht mijn Barmherticheyt,
 Ende ick heb aen my genomen die Menscheyt,
 Op dat de mensche mochte hebben dat leven,
 345 Heb ick my selfs inden Doodt gegeven.
 Nu sie ick hier af uut mijnen hooghen Throon,
 Hoe al watter is in smenschen persoon,
 Niet anders begheert, dan in wellust te leven,
 Met al[ler] Boosheyt is die mensche om[g]heven,
 350 Hy en gedenckt niet meer op deser Eerden,
 Dan hoe hy een grooter Ilans condet werden,

- Gherechticheyt ende deucht is al vergheten,
 Des menschen ondancckaerheyt is niet af te meten,
 O Edel Siele, ghebeeldet nae Godt,
 355 Hoc lange wilt ghy zijn des Duyvels spot?
 Can u die liefde tot my niet trecken,
 Laet u doch de helsche Pijne verschricken,
 Denckt hoe ick aenden Cruyce hebbe gehangen,
 Om dy mijns Vaders Liefde toe crlanghen.
 360 Maer dijn stenen Herte ende ondancckaerheydt
 Brenget dy weder in groote ellendicheyt,
 Ick sie hoe ick goedigheyt meer laet mercken,
 Hoe zich die mensche meer in sonden doet stercken,
 Sy leven gheheel sonder allen sorgen,
 365 Hoc wel zy nochtans weten ghenen morghen,
 Waer ick die Roede ende Straffe langer spare, A vij v
 So wert die mensche booser van Jare tot Jare,
 Daeromme soo wil ick hem nu verschricken,
 Oft ick hem met cranckeyt uut sonden can wecken.
 370 Ghy Engel, gaet heen, goeft Homulo eenen steeck,
 Makes niet te grof, dat t'herte hem niet en breeck,
 Schiet hem eenmal mette Pestilentie,
 Maer ick [g]heve noch niet de dootlijke Sententie,
 Ick wil niet dat die Sondaer in Sonden sterve,
 375 Liever heb ick dat hy mijn Rijke verwerwe,
 Doet boete en Penitentie in desen Leven,
 Zijn Sonden wil ick goerne vergheven.

DEN ENGHEL GODS.

- Och is dit niet een ellendich dinck,
 Dat die Mensche is so verhaerdt ende blindt,
 380 Ende kennen niet Gods goedicheyt,
 Die welcke hem soo lancmoedichlijk verbeydt,

- Op dat hy sich van der sonden sal keeren,
 Hoe hem dat die Schrift genoeg doet leeren.
 Wanneer den menschen gaet na haren willen,
 385 So leven sy niet hoe sy billicx sullen,
 Sy vergeten Godt ende zijn heylighe lijden,
 Dat souden sy bedencken tot allen tijden.
 Maer die mensche gans niet daer op en acht,
 Hy doet gelijk of hy Godt belacht,
 390 So langhe dat tot hem coempt die doot,
 Dan bestaet hem eerst te ontvallen den moet.
 Och dat doch die Mensche bedochte in dit Leven,
 Dat hem dan alle Creatueren begheven,
 Voorwaer in zijnen meesten noot,
 395 Niemandt ga[e]t met hem inden doot,
 Alleen moet hy voor den Richter staen,
 Gheen van zijn Dienaers werdt met hem gacn,
 Godt werdt hem na zijn verdienste dan loo[n]en,
 Paus noch Keyser werdt hy dan verschoonen.
 400 Daerom is het groote Barmherticheyt, A vijf r
 Want God den Sondaer hier straft met Cranckheyt,
 Ghelijck hy nu desen Homulo doet,
 Die wert nu krijgen eenen anderen moet,
 Nu wil ick mijn Godlijke Boodtschap werven,
 405 Hy sal meynen hy moet daer aen sterven.

Hier stoot den Engel Homulum opt lijf.

HOMULUS.

- Och Jammer over Jammer groot,
 Van waer comt my desen harden stoot,
 Een sweer heb ick daer aen mijner zijde,
 Daer aen ick groote smerte lijde,
 410 Mijn hoofd doet my soo wee ende seer,

Sulcke pijn heb ick ghehadt noyt meer,
 Die stoot heeft my gheraeckt dat herte,
 O wee, hoe lijde ick nu so grooten smerte.

HANS een van zijn Ghesellen.

O Homule, wat ist doch? hoe zijdy dus verbaest?

HOMULUS.

415 Och lieve Hans loopt totten Doctoor haest,
 Segt hem dat hy tot my come heer,
 Ick wil hem doen al zijn begheer.

HANS.

Ick wil sien, oft hy inden huysc zy,
 Ende bidden hem, dat hy flux come tot dy.

Hier loopt Hans nae den Doctoor.

HOMULUS.

420 Och Godt, dat die Doctoor quame,
 Ende dese cranckheyt van my name,
 Och, och mijn cranckheyt wert hoe langer hoe meer,
 Mijn gantsche lijf doet my so seer.
 Hoe banghe is my, wat lijde ick noodt,
 425 Bistu daer och lieve Hans? Och segt my bloot,
 Of my die Doctoor oock helpen can?
 Och, och, ick ben soo crancken Man. A viij v

HANS.

Daer comt die Doctoor selfs gheganghen.

HOMULUS.

Weest wellecom Heer Doctoor, na u heb ic *verlangen*.

Die Doctoor voelt hem den Pols, Ende spreeckt aldus.

- 430 Die Pols is swack, hier is goet raet duy,
 T'gehoele bloet is ontsteken met hitte en vuyr,
 Ick en kan u niet veel troostes geven,
 Ick gheloove niet dat ghy lange sult leven,
 Schickt na den Priester laet u bewaren,
 435 Ghy sult voorwaer gheringe van hier varen.

HOMULUS.

- O wee, O wec, O wec, O wee,
 H Woe doet my nu mijn herte soo wee,
 Soude ick anders ghenen Troost erlanghen,
 Langt my eenen strick, ick wil my verhangen,
 440 So com ick van desen marter ende pijn,
 Die Helle sal doch mijn Herberghe zijn.

De Broeder comt hier weder ende spreeckt.

- O Homule, hadt ghy ghedaen mijnen raet,
 Soo soudet met dy nu niet zijn soo quaet,
 Keert noch al weder tot Godt den Heeren,
 445 Soo sal hij sich oock tot dy keeren,
 Roept hem uut gronde dijns herten aen,
 Wy vinden doch claelijcken gheschreven staen,
 In dien sich die Sondaer tot hem keert,
 Gheender Sonden wil hij ghedencken meer.
 450 In zijnder Hant stact Doot ende Leven,
 Dijn gesontheyt can hy dy gheringhe weder gheven.

HOMULUS.

- Och lieve Heere, mocht ick werden ghesont, B r
 Ick woude dy geern volghen tot aller stont,
 Ende alle tijt doen dat ghy my hieten,
 455 Oock anders niet al sonder verdrieten.

DIE BROEDER.

Mijn lieve Soon, so zijt ghetroost,
 Van dijner Cranckheyt salstu zijn verlost,
 Godt heeft u uut ghenaden aenghenomen,
 Door Christum bistu daer toe ghecomen,
 460 Want hy niet en wilde des sondaers doot,
 Hy heeft hem verlost uut aller noodt,
 Nu gaet in u ghemack hen in,
 In corter tijdt werdet beter zijn.

HOMULTS.

Och Broeder, ick dancke u uut gronde mijns herten,
 465 Ick voele nu verlichtinghe mijner smerten.

DIE BROEDER.

Ghy lieve Vrienden, wat wil dit werden.
 Weet ghy niet dat ghy zijt ghemaect van eerden,
 Dat sout ghy billicks altijt betrachten,
 Den dach des Heeren met vlijdt verwachten.
 470 Paus, Keyser, Coninek, Vorsten ende Heeren,
 Moghen sich die daghen niet verweeren,
 Daer helpt gheen geweld, daer en helpt gheen gonst,
 Daer helpt gheen wijsheyt, noch oock geen const,
 Wanneer die ure comt, soo moet ghy daer an,
 475 Ghy zijt dan Vrouwe ofte Man.
 Waerom brast ghy doch dus dach ende nacht,
 Met swaren Sonden ende groote Pracht,
 Ende brenget u selvs om Lijf ende leven?

JORIGHEN.

Swijcht Moninck, Godt moet dy die ^{keerde} ridt gheven,
 480 In dien ghy noch der blijft langer staen,
 Du sulster slaghen draghen van daen.

DIE BROEDER.

Vrient, wilt u doch dus teghen my niet stooren,
 Om dat ick u die waerheyt legghc te voren.
 Int Boeck der Zeden gheschreven staet, Bv
 485 Wie lust tot Wijn ende Wijveren haet,
 Die wert vervoert jae al ware hy schoon,
 Soo wijs als den Coninck Salomon.
 Maer soo ghy my nu niet en wilt hooren,
 Wil ick my oock niet meer verstoren,
 490 Aan u is verloren alle mijn leeren,
 Daerom wil ick my van u keeren.

JORIGHEN.

Jae du moechste wel gaen dijner straten,
 Niemandt weert dy hier roepen laten.
 Hans ick brenghe dy een vollen van den Wijn,
 495 Desen nacht willen wy hier vrolick zijn.

HANS.

Dat selve is oock gants mijn begheer,
 Siet daer, waer comt ons Homulus heer,
 Hier heer Homule en hoort ghy niet,
 Comt hier tot ons wat is u gheschiet?

HOMULUS.

500 Neen, ick heb ghelooft ick wil my beteren,
 Hoc wel mij nae dy die Tanden noch wateren,
 Maer ick vruchte die Lollaert sal my sien.

MELUSINA.

Ey lieve Homule, laet het gheschien,
 Sout ghy u voor den Moninck verveeren,
 505 Een beter Lesse wil ick dy leeren,

Vasten en bidden is gants verloren,
 Daerom heb ick my uut vercoren,
 Een vrolijk wesen in deser tijdt,
 Gheen goeden wercks bederf men niet.

HOMULUS.

510 Is dat waer, zoo werde ick bestaen,
 Ick wil nu by dy sitten gaen,
 Ende wil nae dijnen wille leven,
 Ende geloven, dattet my Godt wert vergeven.

DE BROEDER.

O Homule, hoe bent ghy soo vermeten,
 515 Dat ghy Godts Straffe soo haest hebt vergeten. Bijr

HOMULUS.

Ey swijcht stil, ick en can my niet bedwingen,
 Ick moet oock mede danssen ende springen,
 Die veege zijn moeten al te samen sterven,
 Ick wil noch eerst wat vreuchde verwerven,
 520 Ick hope het sal my wel ghelinghen,
 Frisch, Froljck willen wy nu gaen singen.

Hier gaet die Broeder wech. Ende spreeckt:

Och dit moet Godt gheclaget zijn,
 Dat niet wil helpen die Leere mijn,
 Ick segge dy toe in goeder trouwen,
 525 Het wort u gewisselijck noch lange berouwen.

HOMULUS.

O Melusina, die schoonste mijn,
 Nu willen wy eerst recht vroolick zijn,
 Ick segge voorwaer sonder allen Schertse,

Van groot vrouden springt my mijn Hertse,
 530 Wy willen een mael omme springen,
 Ende laten die Papen die Vesper singhen.

HANS.

Soo Homulus, vaert wech daer mede,
 Iek wil u verwachten op dese stede.

GODT spreect uut den Throon.

Verneemt mijn Woort O Menschen Kint,
 535 Alle staten nu gants verkeert sint,
 Wie niet lieghen ende bedrieghen can,
 Soo spreect de Werelt: Hy zy gheen man,
 Die cyghen baet alle dinghen verkeert,
 Gheen vromicheyt nu meer ghevonden weert.
 540 Die Jongsten dach is nu schoon voorhanden,
 Die Teyckenen verschijnen in allen Landen,
 Crijgh, Duyren-tijt, sterven, ende Tweedracht, Bij v
 Gheschiedel over al, Dach ende Nacht.
 Doch neemt uwer geener die saecke ter Herten,
 545 Tot dat over u compt dootlijcke smerten.
 Gheen straffinghe den menschen ter herten gaen,
 Soo ick aen Homule claerlijck hebbe verstaen.
 Daeromme wil ick nu rekeninge van hem ontfangen,
 Want liet ick hem alsoo leven langher,
 550 Hy soude argher worden dan een Beest,
 Veel beter ist dat hy tleven verliest,
 Hy is soo ganslick op vleeschelicke wellust gheseten,
 Dat hy mijne goedicheyt heel heeft vergeten.
 Waer bistu Doot, die niemant en spaert,
 555 Compt hier brenghet Homulum op die vaert,
 Waer blijfstu doch, gaet haestelijck voort,

Ghy moet gaen doen rechtveerdicheyt,
Want langher verbeyden is doch verlooren arbeyt.

DIE DOOT.

O gheweldighe Schepper aller dinghen,
560 Ick come gheloopen balt ende gheringhe.
Laet my verhooren u Ghebodt,
Ick wils volbrengnen, O Almachtighe Godt.

GODT.

Gaet henen tot Homulum nu desen dach,
Brenghet hem her, keert u aen gheen gheclach.
565 Doet zijn Siele vanden Lichaem scheyden,
Mijn Rechtveerdicheyt mach niet langer beyden.
Ick hadde hem ghegeven schoonheyt ende groot goet,
Dat misbruckt hy in sonden ende hoemoet.
Ick wil nu Rekeninge van hem ontfanghen,
570 Laet hem eenen dach niet leven langer.
Segt hem, hy moet huyden Pelgrimagie gaen,
Hy moet voor mijnen Gerichtstoel staen,
Van zijne Mey[er]schap nu Rekeninge geven,
Hoe hy heeft toegebracht op Eerden zijn Leven,

DIE DOOT.

575 Wat ghy gebiedet Almachtige Heere,
Dat wil ick doen met Herten begeeren, Bij r
Want ick hebbe lust tot sulcken Spil,
Daeromme ick dat Werek vrolijk aengrijpen wil.
Nu wil ick gebruycken mijnen moet,
580 Ick gunne den Mensche doch geen goet.
My is nu verschenen eenen vrolijcken dach,
Dat ick mijnen wille volbrengen mach,

- Ick wil nu inder Werelt gaen regeren,
 Ende alle dat menschelijcke geslachte verveeren,
 585 Siet, met der Roeden wil ickse weecken,
 Ick wil hem dat Herte inden Lijve doorsteecken.
 Sy vreten ende suypen by Nacht ende by dagen,
 Deen wil dander [daer]mede behagen,
 Maer ick salse noch wel balde verslicken,
 590 Niemand can doch mijn geweld ontwijken.
 Ick wil mijn Booschap tot Homulus eerst werven,
 Die moet desen huydighen dach noch sterven.
 Siet, hoe coemt hy so gierlick daer her prangen,
 Hy heeft na my geen gedacht noch verlangen.
 595 Hier Heer Homule, ick sal dy wat nieuws sagen,
 Du salste niet meer soo brassen in desen dagen,
 Du salste noch huyden suchten ende karmen,
 Ick wil dy ontfangen met mijnen armen,
 Du denckest veylicht noch langer te leven,
 600 Du wetest niet, dat du my bist gheven,
 Huyden is verschenen dijn lesten dach,
 Daer in du wertst comen in groot gheclach.

Hier grijpt die Doot Homulus aen.

- Waer hen Homule? Wiltstu alsoo daer van?
 My dunckt, ghy willet ten dansse gaen,
 605 Ghy hebt u soo Gierlick aen ghedaen,
 Salmen aldus voor den Richter staen?

HOMULUS.

Hoe vracchstu dat? Wat gaet het dy aen?
 Wat ick aen hebbe, ofte waer ick wil gaen.

DIE DOOT.

Bij v

- Ick wilt dy wel segghen: hebt ghedult,
 610 [H]oort toe en weset oock niets te stolt,

Ick brenge dy een bootschap eens grooten Heeren,
 Voorwaer ten zijn gheen genoechgelicke Meeren, *lydingen*
 Godt dien du niet en hebt gheert noch gekent,
 Die heeft my hier tot dy ghesendt.

HOMULUS.

615 Tot my?

DIE DOODT.

Jae, tot dy voorwaer,
 Twijfelt daer aen oock niet een hayt,
 Ick en spreke geen Logen noch valsche Meeren,
 Mijn Bootschap is vanden Heere der Heeren,
 Al hebstu zijnder vergheten, als men wel siet,
 620 Hy vergeet dijner, noch geenes menschen niet.
 Voor zijn Godlijcken oogen is verborghen niet,
 Hy weet wat van allen menschen gedacht wort
 ende gheschiet.

HOMULUS.

My dunckt du hebst met my dijnen Spot,
 Nu segt my doch, wat wil my Godt?

DIE DOODT.

625 Ick wil die segghen, hebt geen verlanghen,
 Godt wil van dy Reekeninghe ontfanghen,
 Die dach is verganghen, die avont is na by,
 Ghy moet gaen thuys, ofte u schoon wel oft wee zy.

HOMULUS.

Ghy segt my van reekenen ende t'Huys gaen,
 630 Ick en can my dijner niet verstacn.
 Met Godt te Rekenen is my verdriet,
 En oft ick niet t'Huys gae en roert u oock niet.

DIE DOODT.

Staet stille, ick wil dy noch wel bet segghen,
 Du moeste dat Lichaem van dy legghen,
 635 Du ghedenckest altijd hier te leven,
 Dijn Meyerschap moestu my over geven.

HOMULUS.

B iij r

Wat Reeckeninge oft Meyerschap bistu ^{zal} vol,
 My dunckt, du bist van sinnen dol.

DIE DOODT.

O Homule, wat een mensche bistu doch,
 640 My dunckt, du hebst geleeft als een Soch, ^{keug}
 Ende niet bedacht dat toecomende Leven,
 Met Wellust des Vleyschs bistu omgheven.
 Du hebstu niet anders besorget noch bedocht,
 Dan hoe ghy des Lijfs gemak hebben mocht,
 645 Over dy wert geschien, hoe den Rijcken geschach,
 O Nar, dien ziele wertstu verliesen desen dach,
 Dijn Reecken-boeck salstu mede nemen daer,
 Siet toe dat zich alle saecken vinden claer.
 Men sal dy loon nae dijne Wercken geven,
 650 Ghy moecht enen dach niet langer leven.

HOMULUS.

Eylacy wat wil doch hier uut werden,
 Soude ick soo balde scheyden van deser aerden,
 Daer en is mijn leven niet wel toe ghestalt,
 Ick hebbe altijd ghehoopt te werden aldt.
 655 Maer ick woude geern weten wie du weerst,
 Die du my soo seer angstelick verveerst.

DIE DOODT.

Die Doodt, alsoo ben ick genampt,
 In allen Landen seer wel bekant,
 Ick vruchte, noch ^{oer} schoon niemant op eerden,
 660 Al watter leeft, moet my toe deele werden.
 Ghy moet van stonden aen met my gaen,
 Tis noch al ghenade, dat ick so lange blijf staen.
 Gaet voort die Reeckeninghe willen wy beginnen,
 Ten helpt gheen tocven, wilt u haestelijck versinnen.

HOMULUS.

665 O verschrickelijcke Doot bistu soo na by my?
 Ick heb my noch niet bereydt tot dy,
 O Doodt laet my noch een tijdt lanck leven,
 Gout, Silver, ende wat ghy wilt, sal ick u geven.

DIE DOODT.

B iij v

Homule, hier helpt niet schreyen ofte karmen,
 670 Ick wil my doch over u niet erbarmen,
 Gout, Zilver, noch eenich Eertsche goet,
 Mach niet vermorven mijn rechtveerdighe moet,
 Ick verschoone niet des Paus, noch des Keyzers
 Majestaeyt,
 Dacrom is op Eertsche goet gheen toeverlaet,
 675 O Homule, waer ick te betalen met Eertsche schadt,
 Ick hadde die Werelt toe eyghen ghehadt.

HOMULUS.

Wat sal ick beginnen, ick woet geenen raet,
 Soude ick nu leeren sterven, ick sorg het zy te laet,
 Mijn Rekeninghe is vast duyster ende onclaer,
 680 Och ick sorghe, ick weerde comen in grooten vaer.

O Godt, Schepper Hemels ende der Eerden,
 Wat sal van my arme mensche nu werden,
 Mocht ick noch leven een cleynen tijt,
 Ick woude my aller Sonden maken quijt.
 685 O Doot wilt my noch een tijt lanck sparen,
 Dat ick mijn arme Ziele bedt mach bewaren,
 Ende mijn Rekeninghe mach maken claer,
 Dan wil ick geern mede gaen, jae ick voorwaer.

DIE DOOT.

Ten helpt geen roepen, huylen noch schreyen,
 690 Du moetste met aen desen Reyen.
 Niemant mach u verlossen uut mijnen armen,
 Ick vraghe niet na kijven ofte karmen.

HOMULUS.

Wanneer die Reeckenschap is ghedaen,
 Sal ick dan oock weder t'Huyswaert gaen?

DIE DOOT.

695 Neen Homule, dat en kan niet zijn,
 Nae der Reeck[en]inghe volcht die beloninghe dijn.

HOMULUS.

O Almachtighe Godt, O Vader goet,
 Troost my in deser grooter noot,
 O Doot mach niemant met my gaen daer, B v r
 700 Die my mijn Reeckeninghe helpt maecken claer?

DIE DOOT.

Ja waerder yemant die des woude aenvanghen,
 Maer niemant heeft daer seer nae verlaughen.
 Gaet ghy met voort, ick mach niet langer beyden,

Van Gods ghebodt moet Lijf ende Siele scheyden.
 705 Dat leven was die gheleent, ende niet ghegheven,
 Daer van salstu Godt Reeckeninghe gheven,
 Dit Leven, ende al dat Eertsche Goedt,
 Verliest die Mensche als compt die Doot.

HOMULUS.

O wee, ick en heb my hier niet voor ghehoet,
 710 Al mijn betrouwen was op Eertsche Goedt.

DIE DOOT.

Homule, ick en can dy niet meer saeghen,
 Het is te spade nu te beclaghen,
 Du soudest bedacht hebben in dijnen Leven,
 Daer toe had u Godt verstant ghegheven,
 715 T'zijn Narron die haer Penitentie sparen,
 Soo langhe tot dat zy van hier moeten varen,
 Ick vrage niet wanneer die mensche is bereyt,
 Ick come, het zy hem lief oft leyt.

HOMULUS.

Och Godt van Hemel waer mocht ick doch ^{in plaes vinden} bestaen,
 720 Dat ick deser grooter sorgen mocht ontgaen,
 Och lieve Doot, laet my doch leven eenen dach,
 Dat ick mijn Reeckeninge wel over sien mach.

DIE DOOT.

Homule, Neen, dat wil ick niet doen,
 Ist niet ghenoech dit langhe Sermoen,
 725 O wat heb icker menighen dat Leven benomen,
 Die so langhen tijt niet mochten overcomen.
 Dit is dijn laetsten dach, daer op weest bedacht,
 Du moetst sterven, eer noch vergaet dese nacht.

- Noch wil ick wech gaen een cleyne wijl,
 730 Maer ick wil weder comen met grooter ij,
 Daer en tusschen maectt claer alle dijn saecken, B v v
 Ghy cont u noch wel eenen genadigen Richter maken.

ROMULUS.

- Op Eerden niemant onsaligher zijn en mach,
 Dan ick armer Mensch den huysdigen dach,
 735 O wee, dat ick oyt ben geboren,
 Ick mercke doch nu, dat mijn leven is verloren.
 Ick ben noch tot mijnen recht Oude niet ghecomen,
 In mijnder Jeucht word' ick van hier ghenomen.
 O Hemel, O Steernen, O groote nootd,
 740 Hoe weynich heb ick bedacht den dootd,
 Alle mijn leven heb ick met vrouwen hen gebracht,
 Met boeleren, spelen, brassen, dach ende nacht.
 Dat gheluck heeft my allijt toeghelacht,
 Ende my tot veel groote sonden ghebracht.
 745 O vleysschelicke wellust, O Liefde blindt,
 Hoe verderfstu so mennich Menschen Kindt,
 Daer Godt soo willichlijck voor leedt den dootd,
 Die comen door dy in eewighen nootd.
 O Vader inden Hemel, had ick dit bedacht,
 750 Doe ick dijn dienaer ende Vrindt heb veracht,
 Och had ick [my] tot een Gheestelijck leven begeven,
 Dat soud my nu wel comen even.
 Och had ick my in tijdts sterven gheleert,
 So en waer ick nu soo seer niet verveert.
 755 Wat helpt dat ic veel roepe? Wat helpt *dat* ic veel elage?
 Die dach loopt hen, al worde hy ghejaghet.
 Ick sie niemant die my troostet in mijnen Noot,
 Alle Vrintschap is uut als compt die dootd.

- Die Sonne verloopt, het is balde noen,
 760 O Hemelsche Vader wat sal ick doen,
 Aen mijn Ghesellen wel ick soecken Troost,
 Oft ick uut deser noodt mocht werden verlost,
 Ick gheloove niet, dat sy my sullen ^{nie laken} afstaen,
 Sy sullen al te saemen ghewisselijck met my gaen,
 765 Want sy hebben my noyt ghene Bede af gheslacghen,
 So groote vrientschap hebben wy altoos te saemen
 ghedraghen, ^{gekant}
 Ick wil gaen sien wat sy bedrijven. B v j r
 Siet, daer comen sy alle vijven.
 Mijn lieve gesellen, zijt willekom, Godt groet u,
 770 Ick hebbe zeer groot verlanghen nae u.
 Dus stracxs woude ick nae u zijn ghegangen,
 Want alle mijnen Troost hebbe ick aen u gehangen.

HANS.

- Zijt ghy oock gegroet O Homule Geselle goet,
 Ick mercke aen dy een groote ^{meerloektyheit} onmoet.
 775 Dat ghy so lange ^{was} blijft, waeren wy niet ghewoon,
 Ghy bent verstoort, segh wie heftet dy ghedaen?

HOMULUS.

- Och ten zijn geen kinder saken, dat ick *verstoort ben*
 dus seer,
 O lieve Hans my en lust niet te schimpen noch te
 lachen meer,
 Daer ick dat minste op hebbe gedacht,
 780 Werdt my overcomen desen aenstaende Nacht.

HANS.

- Wat ongheluck heeft u doch dus verslaghen?
 Ghy bent soo bleck, willet my doch saghien.

Ick wil dy helpen, hebt goeden moet,
Ick ghinghe wel met dy tot inden doot.

HOMULUS.

785 Ghy spreekt seer wel, ghy zijt Liefhebbens weert,
Mijn herte dat is my soo seer beswaert.

HANS.

Hebt eenen goeden moet, hoort doch nae my,
Ick wil jae oock mijn Leven laten by dy,
Segt wie heeftot dy ghedaen, ick wil het wreken,
790 Al soude ick daerom dootd werden ghesteken.

HOMULUS.

Ghy hebt voorwaer een ghetrouwe moedt,
Ick versie my tot dy alles goedt.

HANS.

Wat moet ofte goet? Openbaert my die saecken,
Ick wil daer balde een eynde uut [m]aecken.

HOMULUS.

795 Jae want ickt dy nu schoon woude elaghen,
Ick weet du soudtste soo worden verslaeghen, B v j v
Datstu dy soudtste scheyden van my,
Daerom lieve Ghesel ick dancke dy.

HANS.

Wat, soude ick mijn tocsage ende lofte niet holden,
800 Ick liet my liever toe stucken spolden.

HOMULUS.

Ghy spreekt seer eerlick ende Broederlijck tot my,
Ick en hebbe oock anders niet gevonden an dy.

- 825 Sallet zijn heymelijck, ick wils wel verheelen,
T'zy Rooven, Dootslaen, Moorden ofte stelen.

HOMULUS.

- Gheselle, door die Liefde die wij te samen draghen,
Wil ick dy mijnen Noodt ende Jammer claghen,
Desen morghen quam tot my een Bode,
830 Die uut ghesandt was vanden Almachtighen Gode,
Ick moet reysen een verren onkondigen Wech,
Huyden dosen dach, ick en weet straet noch steech,
Godt wil Reeckeninghe van my ontfanghen,
Ick en mach eenen dach niet vertrecken langher.
835 Daerom Gheselle, wilt doch nu niet laten,
Ende gaen met my onkondighe straten.

HANS. *lekeels*

- Sult ghy dit Reyse dosen dach bestaen,
Voorwaer ten is gheen kinderen spel aen te gaen.
Tis waer, ick hebbe ghelooft te blijven by dy,
840 Maer dese Royse wil niet behagon my,
Die Weghen zijn dy ofte my niet bekendt,
Beyde mochten wy comen in Laster ende schandt,
Dese Reyse voorwaer my niet an en stact,
Dacrom wil ic daer op nemen mijn beraet.

HOMULUS. *angstijc smekens. lekeels*

- 845 O lieve Gheselle, wat wilt nu weerden,
Ick sie nu, daer en is gheen trou meer op Eerden,
Zijn die schoone woorden soo gheringe vergeten,
Die ghy u soo hoochlijck hebt vermeten,
Ghy woude my niet laten in eeniger Noot,
850 Ghy woudet doch met my gaen inder doot.

HANS.

Jae voorwaer, dat had ick wel vrylick ghedaen,
 Maer ick wil geen onkondige weggen gaen,
 Ofte ick die Reyse schoon aenvinge desen dach,
 Segt my doch, wanneer ick weder comen mach.

HOMULUS.

855 Weder te comen daer wil gaer niet uut werden,
 Ten is gheen Reyse te Voet of te Peerde, B vij v
 Wy moeten door varen een wilde Zee wijt ende veer,
 In deser Werelt en comen wy nimmermeer.

PEETER.

Voorwaer soo en issct niet mijn saccken,
 860 Ick beve, wanneer ick van Zee hoore ^{gheve} mentie maecten,
 Maer dat my noch boven al doet verveeren,
 Als ick hoore, soo en is daer geen wederkeeren.
 Segt oock, waer werdstu blijven ten leest,
 Ende wie is doch dese Boode geweest?

HOMULUS.

865 Och Godt, ick stae alleen inder noodt,
 Die Boode is geweest die ^{gheve} leydige doodt.

PEETER.

God gesegene my Homule, wat hoor ick sagen,
 Ick hebbe den doot gevruucht alle mijn dagen,
 Soude ick my dan self in zijn handen geven,
 870 Mijn lieve geselle, my lust noch langer te leven.

HOMULUS.

Och nu sie ick wel, ick ben gants bedrogen,
 Alle vrientschap is nu van my gevlogen,

Mijn hopen is op een Riet ghesadt,
Ist dit dat ghy my alle gelovet hadt.

PEETER.

- 875 Tis waer, ick heb dy trouw gesacht,
Maer doen hebben wy op geen sterven gedacht,
Sout ghy ergens gaen vreuchde bedrijven,
Ick woude voorwaer van dy niet blijven,
Of wout ghy erghens ten dansse gaen,
880 Dat woude ick alle gheern mede bestaen,
Oft souden wy gantsche dagen gaen vermeerren,
Daer woude ick my niet voor verveeren.

HOMULUS.

- Du hebste voorwaer gesproocken recht,
In dier saken bistu een geschickter knecht,
885 Waermen sal Eten ende drincken ende vrolijck zijn,
Bederfmen niet schueren den Mantel dijn.

HANS.

B vijf r

- Vaer hen lieve gheselle mijn,
In dier Reyse wil ick dijn geselle niet zijn.
Du salst soo wel niet conuen singen,
890 Datstu den Vos tot den crancken Lecu sult brenghen,
Wilt ghy te Romen, oft te Jerusalem gaen, *bederven*
Oft wilt ghy yemant gaen doodtslaen,
Ick wil dy sonder twijffel by staen,
Maer desen onkondigen Wech moet ghy alleen gaen.

HOMULUS.

- 895 Lieve Hans, gact vry dijner straten,
Ick mercke wel dat ghy my wilt verlaten,

Ghy hebt vergeten alle Gheselschap,
Och in nooden bekenntmen ware Vriendtschap.

HANS.

Homulus woldtst[u] my geeren brengen uut deser stadt,
900 Ick ontsegghe dy, Adieu geselle ick ben dijner sadl.

HOMULUS.

Och lieve ghesellen, hoort doch noch een Woort,
Ick bidde u, Gaet doch mede aen die Poort.

PEETER.

Neen Gheselle, Niet soo veel als een voet,
Nu ick mercke dat ghy sterven moet.
905 Maer hadt ghy noch langer mogen leven,
Soo en had ick dy om geen dinck begheven,
Nu wil u die Heere Jesus geleyden,
Vaert hen, ick wil my van dy scheyden.

HOMULUS.

Jorigen och lieve Gheselle mijn,
910 Wilt ghy dese Reyse mijn geleydtsman zijn.

JORIGHEN.

Waer hen, dat moest ghy my eerstmael sagen,
Isset een Reyse te Schepe oft te Waghen?
Weetstu van schoone Vrouwen een bescheyt,
Daer ben ick van stonden aen toe bereydt.

HOMULUS.

915 Jae, nae Occidenten sullen wy gaen,
Compt siet, wat blijft ghy daer staen? B viij v

Desen wegh is alle menschen gemeyn,
Niemant uut genomen, het zy groot ofte cleyn.

JORIGHEN.

Liever, wat sullen wy daer bestellen,
920 Vinden wy daer oock meer ghesellen?

HOMULUS.

Jae, wy en sullen daer niet zijn alleyn,
Daer is die groote geacht als die cleyn.
Daer heeft de rechtveordige God gericht na Recht,
Daer is de Heere, ghelijck als die Knecht.

JORIGHEN.

925 Nu segt my Homulo, dat is mijn begheren,
Wanneer sullen wy weder t'huyswaert keeren?

HOMULUS.

Van t'huys gaen heb ick niet vernomen,
Wy en sullen niet weder hier comen.

JORIGHEN.

Geselle, soo machstu wel alleene gaen,
930 Ick blijve by mijnen Ghesellen twaren,
Ende hebbe goede daghen soo langhe als ick can,
Soeckt ghy u eenen anderen gheleytsman.

HOMULUS.

Dese geselle is gheweest alijt vol ydelheyt,
Van jonghet aen heeft hy gebruyckt alle schalekheyt,
935 Voor gheender Boeverien is hy verveert,
Dat hebben hem zijn Ouders inder joncheyt geleert.

JORIGHEN.

Hebt ghy lust ondeucht te vertellen,
 Dat sult ghy niet doen van dijnen Ghesellen,
 Van dy, ende dijns selfs leven salstu saghen,
 940 Mijn Borden saltstu voor my niet draghen.

schandborden ?

HOMULUS.

Och dit is voorwaer een crancken vrientschap,
 Siet, hoe ontgaet my nu al mijn Gheselschap,
 Ick en was mijn daghen niet gans alleyn,
 Och dit bedencken alle menschen groot en cleyn,
 945 Ick heb nu bevonden datter niemant is te betrouwen, Cr
 Op schoone woorden der menschen en is niet te bouwen,
 Daer ick alle mijn troost op hadde ghesadt,
 Die en achten op my niet een bladt.
 Gisteren en noch in corten tijden,
 950 Quamen zy tot my noch gheganghen ende grijden,
 Doe conde ick mijn Vrienden niet alle tellen,
 Een yder woude doe zijn lijf voor my stellen.
 Maer nu ick troost van hem begheren,
 En wil sich haerder gheen tot my keeren,
 955 Soudemen eten, drincken ende vrolick zijn,
 Soo soude my een yghelijck de naeste zijn.
 Wat sal ick nu doen, wat sal ick beginnen,
 Ick weet wel, wie mijnder verwacht daer binnen,
 Ick wil aen mijn Ghevaders soecken troost,
 960 Oft ick deur haer konde weerden verloost,
 Waer zijt ghy mijn vrienden, ende oock mijn magen,
 Compt hier, hoort mijn jammerlijck clagen.

DIEDERICK.

Hier zijn wy Gvader, wat is doch dijn clagen?
 Ick en sach dy soo treurich niet alle mijn dagen,

965 Segt my dijn lijden, woe isset gestalt,
 Ick wils verdrijven met Gelt, oft met Ghewalt.

GERAERDT.

Homule, segt ons, wat is dy gheschiet,
 Verbercht dijn Ghevaderen dijn lijden niet,
 Want dat is eerlijck ende oock natuerlijck,
 970 Dat die een Gevader den anderen is troostelijck.

HOMULUS.

Ick dancke u lieve ghevaderen mijn,
 Mijn harte is vol druck ende sware pijn,
 Ick moet voor Gods gherichte gaen desen dach,
 Ende Reeckenschap doen, dat is mijn gheklach.

DIEDERICK.

975 Sult ghy met Godt nu Reeckeninghe bestaen,
 Segt my doch, hoe salt toe gaen.

HOMULUS.

Van Ghedachten, van Woorden, van Wercken,
 Ende van alle mijn leven, C v
 Moet ick den Heere huyden Reeckenschap geven.
 Daerom is mijn vriendelicke Bede tot dy,
 980 Dat ghy will mede gaen ende helpen my.

DIEDERICK.

Daer my niet en ^{juckit} juckit, moet ick my nu klouwen, ^{scatten}
 Nu helpt dy Godt ende onse lieve Vrouwe.
 Denckt ghy, dat ick met u sal gaen,
 Voorwaer ick en derf dat niet bestaen.
 985 Ick wil dy wel seggen, wou icket meene,
 Daer en werdt niet helpen karmen oft weenen.

Ick vruchte dat Spel werdt sich alsoo maecken,
Dat wy niet wel van daer soudē konnen raecken.

GERAERT.

Gevader, ick wil dy mijn meyninghe oock saegen,
990 Ick wil my beraeden noch veerthien dagen.^{!!}
Op die saecke machtmē sich wel bedencken,
Ten is gheen Reyse, als ghingmē uut schencken.

HOMULUS.

Gevader ick hebbe ghenen tijt my te beraden,
Die dach gaet hen, het werdt seer spade.
995 Nu segt my gantselijck dijns herten grondt,
Woe dijn herte is sōo sy oock dijn mondt.

GERAERT.

Gevader, vaer hen dat u Godt gheleyde,
Ick mercke wel dat ghy van hier moet scheyden.
Ten is my noch niet ghelegen mede te gaen,
1000 Ick vruchte, wy werden gheen Ecre bestaen.

HOMULUS.

O Schepper des Hemels ende der Eerden,
Wat sal doch mijnder nu ghewerden,
Ick ben verlaten van Vrinden ende Ghesellen,
Narren sinnen die troost op Menschen stellen.
1005 Maer wat sal ick nu doen oft beginnen,
Ick wil my bedencken, ende gaen daer binnen,
Oft ick konde crighen eenighen Troost,
Dat ick uut deser noodt mocht werden verlost. Cij r

Hier gaet Homulus in dat huys ende comt haest
wederom: Ende Homulus spreekt aldus.

- Op eene stede kan ick niet lange rusten,
 1010 Iek hebbe ghedacht op mijn besloten Kisten,
 Daer in is ghelegghen mijn eertsche goedt,
 Oft my dat niet conde helpen uut desen noodt,
 Daerom ghy Knechten, hoort wat ick u wil sagen,
 Mijn Rijckdom sult ghy my hier voor draghen,
 1015 Dat hebbe ick lief gehadt boven al,
 Daeromme het my billicks nu bystaen sal.

Hier comen die Knechten ende brenghen eenen *Wetscher*,
 Wetscher, ende Homulus roept:

Waer bistu mijn Rijckdom? waer bistu mijnen schadt?
 Dat ick alle tijts so lief hebbe gehadt.

RIJCKDOM.

- Hier ligge ick besmet ende besloten,
 1020 Dat heeft den Armen lange verdrotten,
 My verderft die Roest ende oock die motten,
 Des bistu van recht weerdich te bespotten.

HOMULUS.

Nu gaet hier uut, laet my u aensien,
 My sal door dy goede Raet gheschien.

RIJCKDOM.

- 1025 Goeden raedt en heb ick noyt ghegeven,
 Iek verdrijve wel commen in desen leven,
 Hebstu ghebreck eenighe[r] Eertsche dinghen,
 Dat wil ick wel beleren, baldt en gheringhe.

HOMULUS.

- Het is anders, daerom wilt mijn verstaen,
 1030 Iek moet huyden pelgrinagie gaen.

Tot my is gecomen een wrede verschrickelicke bode,
 Uutghesant vanden Almachtighen Gode.
 Hoe ick dy hebbe gebruyckt, ende alle mijn leven,
 Daer van sal ick huyden Reeckenschap gheven,
 1035 Ick bidde dy, gaet met my daer,
 Want gelt can alle dinck maken claer. C ij v

RIJCKDOM.

Ginck ick daer mede, dat en waer dy niet goet,
 Du soudest selfs mede brengen een Roet,
 Daer u de Richter mede soude slaen,
 1040 Want groote sonde hebstu voor my gedaen.

HOMULUS.

O Rijckom, wat is dit voor een bescheyt?
 Hebbe ick ghesondicht, dat is my leydt,
 Ick hebbe dy bemint in mijnen leven,
 Daerom en sult ghy my nu niet begheven.

RIJCKDOM.

1045 Homule, du hebste my te veele bemint,
 Godt seer *vertoorn*t, ende dynen armen naesten niet
 gekent,
 Wat helpt my hier lief te hebben boven maten,
 Wanneer den doot coemt moet men my doch laten?

HOMULUS.

Dat ghy hier spreket is (leyder) voorwaer also,
 1050 Mijn conscientie die spreect oock daer selve jae toe.

RIJCKDOM.

Hoe heb ick soo menighen daer by ghebracht,
 Want soo drae als dat geluck een toelacht,

Soo en denckmen niet dan op wellusticheyt,
 Dan en gedenckmen niet opt toecomende leydt,
 1055 Dan en cannen niet ghenocchsacm bedencken,
 Wat gemacx cost of dranc men dit lichaem sal
schencken,
 So datter van Eten ende drincken meer verderven,
 (Als Salmon spreeckt: dan die aen den sweerde
sterven.)

HOMULUS.

O wee, hoe is dat verstant der menschen so blind,
 1060 Dit soudemen bedencken, wanneer wy gesont bint.

RIJCKDOM.

Aey Homule, hebt gedult in deser saecken,
 Iek wil dijne Vrienden nu oock rijk maecken,
 Als ghy daer van bent, dat en can niet lieghen,
 Iek salder noch wel meer also bedrieghen,
 1065 Woe ick oock hebbe gedaen voor dijner tijt,
 Drincket noch eens, eer ghy mijnder wort quijt. C iij r

HOMULUS.

Och Rijckdom, du bist een ontrou gheselle,
 Hy en is niet wijs, die zijn hope op u gaet stellen.

RIJCKDOM.

Ha, ha, ha, nu moet ick uwer lachen voorwaer,
 1070 Wiltstu dat nu eerst betrachten achter naer,
 Iek hope het sal nu zijn te spaede,
 My waer leedt, dat u nu geschiede ghenade.

HOMULUS.

O du alder booste Serpent,
 Nu ligt, dat u der Duyvel schent,

1075 Vervreucht ghy u in mijn ongeval,
Du bist voorwaer bitterder dan Myrre ende Gal.

RIJCKDOM.

Wat claecht ghy nu dat ick bitter zy,
Ick ben doch soeter dan Honich oft Romany.

HOMULUS.

Och met dijner soetichcyt schenestu Fenijn,
1080 Des doet ghy nu aen my wel schijn. ^{duidelijk melk}
Ick heb dy lief ghehadt boven alle dinghen,
Nu wilstu my geerne tot verderffnisse bringhen.

RIJCKDOM.

Jae du bist niet die eerste, du salst ooc die laest
niet zijn,
Die ick met honich schenck dootlijk fenijn.

Die Huysvrouwe van Homulus comt hier voor,
ende spreekt tot Homulo.

1085 Bey Man, wat wil doch nu hier weerden uute,
Dat ghy den schat laet draghen hier buyten?

HOMULUS.

Och Vrouwe, laet my hem gebruycken desen dach,
Want morghen ick des niet besien en mach. ^{wanne dat ick alleent}
Ick moet nu terstondt een sware reyse bestaen,
1090 Ende ick kan niemant vinden die mede wil gaen.

DIE HUYSVROUWE.

O Man, my dunckt ghy bestaet te ^{gekochere} dollen,
Wilt ghy nu reysen, ghy hebt doch bevolen,
Dat ick liet kooken ende aenrichten opt beste, Cij v
Desen Avondt wout ghy hebben veele Gasten.

HOMULUS.

- 1095 Och lieve Huysvrouw, mijn gasterie is volbracht,
 Ic moet nu sterven, eer dat vergaect desen nacht,
 Ick ben nu verlaten van alle creatueren,
 Niemand en wil mijn clagelijcke stem hooren,
 Daerom lieve wijf is mijn vrientlijke bede tot dy,
 1100 Dat ghy doch dese reyse wilt blijven by my.

DIE HUYSVROUWE.

Wat segdy Man wilt ghy u geven inden doot?

HOMULUS.

Jae Vrou, dat moet zijn, my en mach niet helpen
 Ghelt noch Goet.

DIE HUYSVROUWE.

En sult ghy dan sterven desen dach?

HOMULUS.

Och jae, langer icks niet vertrecken mach.

DIE HUYSVROUWE.

- 1105 Och lieve Man soo moet u dan Godt bystaen,
 Ick en derf voorwacr niet met u henen gaen.
[Ick sorge voer den doot meer dan alle dinghen.]
 Ick wil u laten eerlijck begraven ende besingen,
 Ende geven veel aelmissen, aen den armen,
 1110 Op dat zich Godt over u ziel wil erbarmen.
 Mijn lieve man Godt de Heere wil u geleyen,
 Mijn herte doet my wee, dat wy dus moeten scheyen,
 Adieu Homule, vaert ghy hen, ick wil niet mede,
 Nae dijnren wercken dy Loon gheschiede.

HOMULUS.

- 1115 O Rijkdom, hoe hebstu my daer by ghebracht?
 Groote liefde heb ick op dy ghelacht,
 Door u is nu Lijf ende Siele verloren,
 Wee my dat ick oyt ben gheboren,
 O wee ende ach, wat sal ick immermeer maken,
- 1120 O wee ende ach, der alderswacreste saken,
 O wee der angst ende grooten noodt,
 Bistu daer du bitter grimmighe doodt, O iij r
 O heerschappende, toornighe wreede Tyran,
 Dijn ghestalt verschriekt Vrou ende Man,
- 1125 O doot, du belotst dat Leven my.
 Helpter gheen smeecken noch bede tegen dy
 Is aen dy gheen barmherticheydt,
 Bistu altijd bereyt tot grimmicheydt,
 Wat helpt my nu, dat ick ben rijk gheweest?
- 1130 Waer mede sal ick my nu behelpen best,
 O doodt laet my genieten mijnen Edelen stamme,
 Ende dat ick ben soo groot van Name?

DIE DOODT.

- Wel her, wel her, du moest daer van,
 Gheen Adel oft goedt dy helpen can,
- 1135 Hier en is gheen langer vertrecken meer,
 Dy helpt teghen my gheen gewalt noch weer.
 Daerom en makes niet lanck, du moestu met my,
 Gheen dinck op Aerden mach helpen dy.

HOMULUS.

- O doodt du wilste my doen ghewalt,
 1140 Och du overvalste my veel te baldt.

Och verschoont doch huyden dat leven mijn,
Tot dat ick mijn Sonden teghen Godt beweijn.

DIE DOODT.

Waerom en hebstu dat niet lange gedaen?
Voort, voort, du moest van stonden aen met my gaen.
1145 Heefstu noch niet beweent de sonden dijn,
Soo salstu eewich verdoemet zijn.

HOMULUS.

T'fy dy du snoode boose werelt,
Altijt heb ick ghedaen dat dy ghevelt,
Du hebste my gheleyt op goeden waen,
1150 Nu moet ick alleen in nooden staen,
Met my strijt nu die bitteren doot,
Hy en siet niet aen mijn gelt noch goet.

DIE DOODT.

Voort, voort, ick en kan niet langer beyden,
Wildy niet gaen soo willen wy dy leyden, Ciiij v
1155 Waer bistu Sonde? Maeckt u hier by,
Ende siet oft dit niet u dienaer en zy,
Langt her den strick, helpt trecken hin,
Her uut der hellen ghy die daer zijt in,
Bewaert den wech ende die straten gaer even,
1160 Moyses die compt, en sal dat Oordel gheven.

MOYSES.

Wie isset die daer ghebonden steet?
Aen hem mercke ick groot claghen ende leedt.

DIE SONDE antwoorde.

Dese heeft mijn wille steeds volbracht,
Ende dijne gheboden altijt veracht,

- 1165 In aller wellust des Vleys gheleeft,
 Niet nae den eewighen Leven ghestreeft:
 Alle goede Wercken heeft hy bespot,
 Altijdt zich ghesellet totter onnutten rodt.
 Moyses ghy moet hem segghen aen,
- 1170 Wat goede wercken hy heeft ghodaen.
 Dat Oordel Godts leest hem oock voore,
 Ick wil ontsluyten der hellen doore,
 Wilt hem oock daer in helpen heven,
 Dat is het Loon dat ick kan geven,
- 1175 Op Eerden geve ick hem Zilver ende Gout,
 Maer die Doot is gewis der Sonden Soudt.

MOYSES.

Hoort menschen kint, wat ick dy vraghe,
 Hebt ghy oock gheboden alle daghe?

DIE SONDE.

Jae ghevloeckt ende ghesworen als een heyden.

MOYSES.

- 1180 Dat sal u voorwaer noch werden leyde.
 Canstu oock die Tien Gheboden,
 Die ons gaf Godt tot onsen behoede?

DIE SONDE.

Jae kaerten ende Teerlinghen kent hy seer wel,
 Alle ondeucht ende schallicheyt is hy vol.

MOYSES.

C V R

- 1185 Condy niet beden, oock niet des Heeren Geboden?
 Hoe meynstu, dat ghy staen sult met Gode?

DIE SONDE.

Ey swijcht, hy en weet niet wat Godt is.

HOMULUS.

Och mocht ick noch hebben een cleyne tijt ghewis.

MOYSES.

Nu hoort die thien Godtlijcke Gheboden.

- 1190 1. Du salst geloven, ende aen beden eenen Godt,
Ende salst hem oock hertelick betrouwen.

DIE SONDE.

Jae zijnen troost was op Gelt ende Goet gebouwen.

MOYSES.

2. En salst niet vloecken tot eeniger stont,
Godts Naem niet onnuttelijk nemen in dijnen mont.
- 1195 3. Den vierdach met Sondagen en salstu niet breken,
Dijn Sonden beweenen, ende Gods Lof spreken.
4. Dijn Ouderen ende Overheyt salstu eeren,
Soo sal dy Godt dijn Leven vermeren.
5. Du salste niet dooden haten noch schelden,
1200 Boosheyt salstu met goet doen verghelden.
6. Alle Onkuysheyt salstu oorlof gheven,
In reynicheyt sal staen alle dijn leven.
7. Du salst niet stelen, oock niemant bedriegen,
Betalende niemant schenden oft beliegen.
- 1205 8. Tegens niemant salstu valsche getuygenis geven,
Om gheen dinck tegens de Waerheyt str[ov]len.
9. Du salste dijns naesten Wijf niet begeeren,
10. Ende alle zijn goeden geerne ontbeeren.
Hebstu oock op Eerden also gheleeft?
- 1210 Sonde, Doot, Duyvel, daer af tuychenisse geeft.

DIE SONDE.

Hy heeft der gheene gehouden, segghe ick vry.

DIE DUYVEL.

Waer datmen predicte, daer woude hy niet by,
Wat ick hem riet, dat dede hy fijn.

DIE DOODT.

C V V

Daerom sal hy nu hen in der hellen pijn,
1215 Daer sal hy waerlijk gants warm zijn gheseten,
In ghenen Badt en can hy bet sweten.
Hy en can niet beden, noch en weet van geen Gebodt,
Met Godes Woort heeft hij gehadt zijnen spot,
In Hoereryc ende Ebreck woude hy steets leven,
1220 Nu willen wy hem den Loon daerom gheven.
Wel aen Moyses, spreekt dat Oordeel heer,
Die Duyvel verwacht het met groot begeer.

MOYSES.

Dewijle ghy niet en hebt gehouden Gods ghebodt,
Maer hebt daer mede ghedreven dijnen spot,
1225 Zijt woest, wilt, met woorden ende wercken gewesen,
Hooft toe ick wil dat Oordeel lesen.
Vervloecht sy hy, wie niet alle woorden deses
Gheset vervullet, dat hy daer nae doct,
Ende alle Volck sal spreken: AMEN.
1230 Sonde, Doodt, Duyvel spreken t'samen: AMEN.

Hier grijpen zy Homulum aen.

DIE DUYVEL.

Wel op, wel op, ende balde daer van,
Dic Helle is zijn verdiende Loon.

DIE SONDE.

Nu siet dit is der Sonden soldt,
 Oft my sus yemant meer dienen woldt,
 1235 Dien wil ick oock alsulcken loon gheven,
 Flucks Doodt, steekt ghy hem af dat leven.

HOMULUS.

O Godt inden Hemel, erbarmet u mijn,
 Nae der oneyndlijcker Barmherticheyt dijn.

Die Broeder comt hier, ende hoort Homulum
 roepen, ende spreeckt.

Och wat daer? O nu helpt Heere Jesu Christ,
 1240 Die du een trouwe Noodt helper bist.

DIE DUYVEL.

Loopt baldt, wie daer loopen kan, C v j r
 Ick wil niet verwachten op dese man,
 Die Buydt die wil ick liever ligghen laten,
 Al midden hier op deser straten.

HOMULUS.

1245 O Barmhertighe Heere Jesu Christ,
 Want ghy der Sondaren verlosser bist,
 Compt my te hulpe, erbermt u mijn,
 Verlost my uut deser grooter pijn.

DIE BROEDER.

Wie ist die daer so jammerlick schreyt,
 1250 Siet Homule, zijt ghy dat? ghy hebt by nae te
langhe ghebeyt.
 Siet ghy nu wel, wat die sonde richt voor jammer aen,
 Och dat dit bedacht een yderman,

- Men soude haer niet soo ruym de plaetse geven,
Want zy brenghet den menschen om Siel ende leven.
- 1255 Ick wil dy nu dijn banden oplossen,
Wacht dy voortaan voor allen boosen,
Van Duyvel ende Sonde sult ghy ledich zijn,
Maer desen tijdtlijcken doot moet ghestorven zijn.
Het is verloren dat ghy lange wilt beyden,
- 1260 Ghy vint niemant, die dy wil gheleyden,
Daerom moet ghy tot dijner deuchden gaen,
Sonder twijfel salse dy bystaen.

HOMULUS.

Ick siese wel, maer zy en kan niet staen,
Hoe soudese dan soo wijt konnen gaen.

Hier gaet die Broeder hen wech.

- 1265 Noch wilse ick versoecken, het gae hoet wil,
Godt groot u Vrou deucht, hoe zijt ghy soo stil?

DIE DEUCHT.

- Hier ligge ick ellendich cranck ende mistalt,
Mijnder Litmaten heb ick gheen ghewalt.
Dat heeft dijn sondich leven ghedaen,
- 1270 Hoe comptet, dat ghy nu tot my comet gaen?

HOMULUS.

Met veel Ellendicheyt ben ick ommevanghen, O vj v
Och lieve deucht, aen u laet my doch troost erlangen.

DIE DEUCHT.

- Homule dijn Lijden is my seer wel bekant,
Ghy moet nu varen in een ander Lant,
- 1275 Ende hoe ghy hebt ghebruyckt dijn Leven,
Daer van sult ghy desen dach Rekenschap gheven.

HOMULUS.

Och lieve deucht, dat is (leyder) waer,
Daerom bid ick u gaet doch met my daer.

DIE DEUCHT.

Ick en can op mijn beenen niet staen,
1280 Hoe soude ick dan met u connen gaen?

HOMULUS.

Och cuyssche Jonckvrou wat is die saeck?
Dat ghy soo seer cranck zijt ende swaeck.

DIE DEUCHT.

Des en derf ick niemant dancken dan dy,
Want ghy en hebt u niet willen keeren tot my.
1285 Siet, hoe is dijn Reecken-boeck ghestalt,
Het schijnt, al waret hondert Jaer oudt.

HOMULUS.

Ontfarmt u mijnder o Godtlijke wesen,
Hier en cannen niet een letter lesen.
O edel deucht van Godt ghestift,
1290 Ick en hope niet dat dit zy mijn Schrift?

DIE DEUCHT.

Voorwaer Homule, dese schrift is dijn,
Dat is aen mijnen ganghe wel schijn.

HOMULUS.

Ick ben verlaten van Geselschap, Vrienden ende Goet,
Och lieve deucht, troost my in deser noodt.

DIE DEUCHT.

- 1295 Homule, dijn ellendich schreyen en karmen,
 Dat maeckt dat ick my over u moet erbarmen,
 Ick woude dy geerne troosten, ende by staen,
 Maer ick can eenen voet weechs niet voor gaen.

HOMULUS.

C vij r

- Och lieve deucht, cont ghy my dan niet gheraden,
 1300 Hoe ick mocht comen tot Gods ghenaden?

DIE DEUCHT.

Jae Homule, hoe wel ick *ben* cranc *ende* swac van bene,
 Nochtans ick u niet onghetroost mach laten alleene,
 Ick heb een Suster gheheten bekentnisse,
 Die kan dy helpen, dat is ghewisse.

BEKENTENISSE.

- 1305 Homule, dijn trouwe gheleydtsman wil ick zijn,
 Ick wil helpen claer maken die Rekenschap dijn.

HOMULUS.

- O nu schijnt die Sonne, nu krijghe ick moet,
 Nu weert my wederom warm mijn bloedt,
 Ick segge dancke den Almachtighen Godt,
 1310 Ick hope nu te erlanghen hulde ende ghenaede.

DIE DEUCHT.

Du salstu nu met mijnder Suster gaen,
 Die sal dy helpen dijn Reeckeninghe bestaen,
 Dan werde ick gesondt, ende come daer by,
 Soo gaen wy dan tot den Richter vry.

HOMULUS.

1315 God danck u deucht inde Eewicheydt,
 Nu is vergangen mijn herten leydt,
 Ick ben nu getroostet boven maten.

BEKENTENISSE.

Zijt ghetroostet, Godt sal dy niet verlaten,
 Homule, wy en willen hier niet langher beyden,
 1320 Gaet voort, totter Biecht wil ick dy gheleyden.

HOMULUS.

Ick wil de Heere bekennen mijn misdaden,
 En niet twijfelen aen zijnder ghoetheydt ende
 ghenaden,
 Daerom en verlaet my niet, gaet doch met my,
 Wijst my doch den Biechtvader waer dat hy zy.

BEKENTENISSE.

1325 Die Biechtvader woont van hier niet wijdt,
 Alle Sondaers te troosten is hy bereydt altydt.

HOMULUS.

C vij v

Godt wil mijn truerich Herte aensien,
 Nac zijnder ghenaden moet my geschien.

BEKENTENISSE.

Dit is die Biecht-vader, gaet sitten neder,
 1330 Hy sal u goet rael geven, ende troosten weder.

HOMULUS.

O ghetrouwe Vrient, ick bid u om Godt,
 Wil doch hooren mijn aenliggende noodd.

DIE BIECHTVADER.

^{denken}
 Segt aen mijn Sonc, ick wils seer geerne doen.

HOMULUS.

- Liever hoort: ick bekenne ende belijde schoon,
 1335 In stadt mijns Gods, ende geve my schuldich,
 Dat ick gesondicht hebbe menichvuldich,
 Teghen Gods gebodt, twelek is my leydt,
 Vluchte nu tot zijnder Barmherticheyt,
 Bidde u om goet raet, troost, hulpe ende ghenade,
 1340 Eer ick dan vertwijfele ende vertsaget drade,
 Daerom wilt my verghevinge der sonden toe saghen,
 Ende stercken mijn consciencie die seer is verslaghen,
 Door angst der sonden, doot, ende holsche pijn.

DIE BIECHTVADER.

- Godt de Heere wil dy ghenadich zijn,
 1345 Dat hy soude helpen vander sonden bandt.
 Allen, die haer sonden waren van herten leyt,
 Die stercke dy tot der Salicheydt.

HOMULUS.

AMEN.

BEKENTENISSE.

- Homule, dijn rouwich Herte is Godt bekant,
 1350 Coemt nu met my, geeft my dijn hant,
 Hebt goeden moet, zijt wel ghetroost,
 Van allen angst salstu werden verlost.
 Gedenckt aen die verdiensten Christi ons Heeren,
 Tot dien ghy u van gantschen herten sult keeren.
 1355 Hy heeft dy verlost van den ewighen doot,
 Ende sal dy oock niet verlaten in deser noot,
 Bidt dat hy u beware voor mistroost,
 Die dy met zijnen Bloede heeft verlost. C viij r
 Roept tot hem uut gronde dijns herten,
 1360 So laet hy dy niet in cenigher smerten.

HOMULUS.

- O Jesu Christe, des levendigen Gods Soon,
 Du die tot ons bist ghecomen uut des hemels Troon,
 Om des Sondaers wille van Maria gheboren,
 Die sonder dijn hulpe anders waren verloren,
 1365 Tot dy roepe ick verhoort mijn stem,
 Keert van my dijnen Toornende grim,
 Want ick come tot u in mijns herten bitterheyt.
 Dijn bloet laet niet aen my verloren werden,
 Du die bist een Coninc des hemels ende der eerden,
 1370 Want ick come tot dy in mijns herten bitterheyt.
 O Weerde Arcke Gods, daer David voor spranck,
 Behoedt my huyden voor des Duyvels stanck,
 En verlaet my niet in mijnder lester noot,
 Huyden moet ick strijden met den wroden doot.
 1375 O Christe, stortet in my dijn Godtlijcke ghenaeде,
 Versmadet my niet dat ick come te spade,
 Gesellen, Vrienden ende goet hebben my verlaten,
 Bedruckt, verslaeghen ben ick boven maten,
 O Jesu, al mijnen troost sette ick aen dy,
 1380 In dijne bewaeringhe bevele ick my.
 Aensiet mijn bitter weenen ende karmen,
 Met dijnen vader versoent my Armen.

DIE SONE tot den Vader.

- O Vader de Sondaer te troosten can ic niet laten,
 Die verdwaelde te brenghen op rechter straeten,
 1385 Laet den Sondaer genieten mijn groote noot,
 Die ick leedt, en overwan den doot,
 Sluyt op den Schadt dijner barmherticheyt,
 Ontfangt alle dien die haer sonden sijn leyt.

DIE VADER tot den Sone.

- Mijn weerde Sone uutvercoren,
 1390 Dijn doot mach nimmermeer sijn verloren,
 Ghy bent der Werelt een Morgensteeren, C viij v
 Doet wat Ghy wilt, ick hoor dy gheeren.
 Alle die dy eeren, ende aenroepen dijnen naem,
 Sy sullen sich voor mijn Gherichte niet schamen.
 1395 Sy sullen voor des duyvels list ghenesen,
 Ick wipse spijsen met dijn Goddelijk wesen.

BEKENTENISSE.

Homule, nu sal dy noch werden goet raedt,
 Wie Christum te vriende heeft, en coemt niet te spaet.

HOMULUS.

- O Broot der Engelen, O goedicheyt groot,
 1400 Neder ghecomen uut dijns vaders Schoot,
 Inden jonckvrouwelijcke lichaem Marien,
 Op datstu my Sondaer van Sonden woust vrijen,
 Ick can niet betalen die groote barmherticheyt,
 In my en is niet dan sonde ende ghebrekelicheyt.
 1405 O eenighe troost ende hoope der armen,
 Over my arme sondaer wilt dy erbarmen.
 O vader, ontfangt weder dijn schaep datter was verloren,
 Ic heb verdient groote pijn, ende dijnen grimmigen toorn,
 Ick en ben niet weerdich te heeten voorten dijn Kint,
 1410 Laet my doch zijn als een van dijner Huerlinck.

BEKENTENISSE.

Godt die niet en wil des Sonders doot,
 Die gheve dy eenen stercken moedt.
 Twijfelt niet, soo haest als die Sondaer zijn sonden
 zijn leydt,

Is Godt tot genaden ende barmherticheyt bereydt.
 1415 Die in betrouwet sonder allen twijfel,
 Mach nimmermoer verloren blijven.

HOMULUS.

O Vader in eewicheyt, wilt doch by my zijn,
 O Godt Sone, vergeet die sonden mijn,
 O Godt heylighe Gheest door dijn genade,
 1420 Wil ick doen Boete, hoe wel het is seer spade.

BEKENTENISSE.

Homule, vervreuet u uut gronde dijns herten,
 Laet nu vallen alle Bedroeffnisse ende smerten. Dr
 Dy ghenaeckt nu vrouchde ende alle Salichoydt,
 Dy heeft over scheenen Gods goedertierenheydt.

HOMULUS.

1425 O Bekentnisse, ghetrouste boven al,
 Wat isset doch, dat ick my soo vervrougen sal?

BEKENTENISSE.

Dijn deucht die te vooren soo cranck was,
 Die is nu ghesont ende wel te pas,
 Soo haest als ghy u tot Boete haddest bereydt,
 1430 Doe verliet haer alle ongheval ende Cranckheydt.

HOMULUS.

Van vrouden moet ic weenen, ic en can nauwe spreken,
 Mijn herte dunckt my van Blijsehap te breken,
 Dat ick een soo goedigen Godt heb gevonden,
 Die niet en wil ghedencken mijnder Sonden,
 1435 Om zijnes lieven Soons wille Jesu Christ,
 Die voor mijn sonden den doot ghestorven ist.

DIE DEUCHT.

- Homule, uutvercoren Pelgrim, ende stercke Heldt,
 Zijt vrolijk, wy willen nu behouden dat Veldt,
 Du bistu ghecleedt met dat BruylofsCleedt,
 1440 Des Hemels glorie ende vroude is dy bereedt,
 Door Christus strijmen bistu nu worden ghesont,
 Daerom wil ick by dy zijn tot aller stondt,
 Du salste dy in Gods barmherticheydt sincken,
 Hy wil dijner Sonden nimmermeer ghedincken.

HOMULUS.

- 1445 O Christe, du bist des Sondaers eenich hopen,
 Van vreugden geven mijn Ooghen water dropen,
 Mijne vervrouwet nu meer dyn goedicheydt,
 Dan al der Werelt ghenoechte ende wellusticheydt.

BEKENTENISSE.

- O Homulus, hier mede sterckt dijn ghemoet,
 1450 Godt is van Natueren also ghoeft,
 Dat hy aensiet eenen goeden wille,
 Een rouwich herte kan sijne tooren balde stillen.
 Treckt aen dit cleedt der salicheyt, D v
 Het is een Teycken der ootmoedicheyt,
 1455 Dat selve is oock Godt vast aengenaem,
 Ende oock dat Vleysch te tuchtighen bequaem.

HOMULUS.

Lieve Bekentnisse, woe hiet doch dit Cleedt?
 Ick sie wel, ten is ghenen Boeleerders bereedt.

BEKENTENISSE.

- Dit is dat blinckende Cleet der Penitentien,
 1460 Schoonder dan Purpuren in Gods presentien.

Wanneer die Sondaer dit Cleet aen treckt,
Soo wert alle Hemelsche Heyr tot vrouden verweckt.

DIE DEUCHT.

O Homule, en versmaet noch en veracht niet dit cleet,
Mijn Suster Bekentnisse heeft dy dat bereet.

HOMULUS.

1465 Ick wil geern aendoen dit cleet der penitentien,
Ick hoor het is weerdich groote Reverentien,
Dewijl dit cleet mijnen Richter soo wel behaecht.
Nu willen wy die reyse aenvangen onvertsaecht,
Lieve deucht, segt my doch, bid ick voorwaer,
1470 Oft mijn Reeckenschap nu zy gants claer?

DIE DEUCHT.

Ja Homule, du hebst nu een goeden saecke gewonnen,
Al dijn Reeckenschap is soo claer als die Sonne.

HOMULUS.

O Lof Eere ende danck den Almachtigen Gode,
Die my ellendige mensche doet soo groote genade.
1475 Nu bid ick u lieve deucht, ende Bekentnisse alle
beyden,
Dat ghy doch niet van my en wilt scheyden.

BEKENTENISSE.

Homule, weest daer in gants niet twijffelachtich,
Wy willen altijt by u blijven stantaftich.

DIE DEUCHT.

Homule, eer dat wij ons nu tot ter vaert bereyden,
1480 Moeten wy noch meer personen mede leyden.

[HOMULUS.]

Och lieve Deucht, ick wil geern volgen uwen Raedt,
[Segt my wie sy synt, het wert spade.]

DIE DEUCHT.

Dij r

Dijn Verstant, Stercheydt ende Schoonheyt,
 Die soude billicks oock met dy lyden Lief ende Leyt.

BEKENTENISSE.

1485 Dijn vijf sinnen moeten oock mede gaen,
 Ende dy in dijner Reeckenschap by staen.

HOMULUS.

Willen sy mede, dat is wel mijn beghcer,
 Nu segt my, hoe krijghen wijse heer?

BEKENTENISSE.

Roeptse al met haeren Naemen,
 1490 Sy sullen dy volghen alle te samen.

HOMULUS.

Verstant, Stercheyt, Schoonheyt, ende vijf Sinnen,
 Comt hier sonder u en wil ick niet beghinnen.

STERCKHEYT.

Hier zijn wy Homule tot dijnen dienste bereydt,
 Waer ghy toe wilt, tsy Lief oft Leydt.

DIE DEUCHT.

1495 Homule moet reysen sorgelijke straten,
 Hy begeert dat ghy hem doch niet en wilt verlaten,
 Alsoo lange tot dat sijn Reeckenschap is ghedaen,
 Nu segt ons, oft ghy mede met hem wilt gaen.

SCHOONHEYT.

Ick wil u gheven een goet bescheydt,
 1500 Waer Homulus heen wil ben ick altijd bereydt.

VERSTANDT.

Homule wy willen altesamen by dy zijn,
 Ons en sal van dy niet scheyden vruechde noch pijn.

HOMULUS.

O Almachtige Godt, gelooft moet ghy zijn,
 Ghy [d]oet my nu dijner ghenaden schijn,
 1505 Dat dit trouwe gheselschap by my wil blijven,
 Dat sal ick gantselije dijne goedicheydt toe schrijven.
 Eerweerdich verstant, ghenuechlijke Schoonheydt,
 Lieve vijf Sinnen, wonderlijke sterckheydt,
 Onbevleekt deuchde, bekentenisse schoon,
 1510 Dese sware reyse wil ick nu willichlijck doen. D ij v

STERCKHEYT.

Koen, onversaecht wil ick dy by stacn,
 Te water te Lande ende waer ghy wilt gaen,
 Wy en willen niet vruchten, slaen noch kijven,
 Met deser Hellebaert wil ick alle vyanden verdrijven.

VIJF SINNEN.

1515 Homule wilt ghy door varen die Werelt wijt,
 Ick wil steeds by dy zijn tot aller tijdt.

SCHOONHEYT.

Homule, ick en wil dy oock niet verlaten,
 Al soude ick daerom doot blijven op der straten.

VERSTANDT.

Homule, die Reyse en sal sonder my niet geschien,
 1520 Maer du moestet ^{moest} gemoet zijn ende voor dy sien,
 Soo willen wy alle van dy niet s[c]heyden,
 Ende dy nae dijnen wille gheleyden.

DIE DEUCHT.

Nu hoort my Homule wat ick dy rade,
 Du salstu gaen totten Priester drade,
 1525 Ontfangt dat Lichaem ons Heeren Christi,
 Tot ghedachtenisse dat hy voor u ghestorven is,
 Ende ontfangt oock mede zijn Bloede in wijn,
 Twelck vergoten is, voor die Sonden dijn.

VIJF SINNEN.

Jae Homule, wilt dat doen boven al,
 1530 Woe een goede Christen Mensche doen sal.
 Tot der tafelen des Heeren dy seer vlijtich begeeft,
 Want Christus alsulckes bevolen heeft,
 Ende en wil zijn Testament niet hebben in
 verachtenisse,
 Hy secht sulcks doet tot mijnder ghedachtenisse.

HOMULUS.

1535 Mijn herte begeert dat Heylich Sacrament,
 Dat sal mijn Troost zijn aen den lesten endt,
 Ick gae tot den Priester met ootmoedicheydt,
 Ende trooste my op Gods barmherticheydt.

VIJF SINNEN.

Jae Homule, dat is seer wel ghedaen, Dijn r
 1540 Godt laetet dy tot eenen goeden cynde vergaen,

Godt heeft gheboden den Priesters te eeren,
 Die aenhouden met vermanen ende leeren,
 Ende wat die binden ende ontbienden op Erden,
 Dat sal inden Hemel ghebonden werden.

1545 O Priesterlijke staet, alder Eeren weerd,
 Welck ons dat loutere Gods Woort leert,
 Maer dié dat niet leeren, ende in ontucht leven,
 En salmen alsulcke Eere niet gheven.

BEKENTENISSE.

Tis waer, die Priesters zijn aller eeren weert,
 1550 Die daer doen wat Godt van hem begheert.
 Als Christus aent cruyce voor ons sterf den doot,
 Doc en vercocht hy niet die genade voor Eertse goet,
 Ghelijck sy nu gebruycken alderley Finantsen, somen
 siet voor ooghen,
 Ende hebben daermede alle goeder tot hen ghetoghen,
 1555 Vercoopen die Prebenden, ende Gods Sacramenten,
 Niet anders dan Hoenderen, Gausen, ende Enden.
 Sy hebben eenen Eedt gesworen kuys te leven,
 Met aller ondeucht zijn sy omgheheven.

VIJF SINNEN.

Ick hope, Godt wert die ondeucht van hen keeren,
 1560 Ende zijnen heylighen Geest in haer vermeren,
 Dat sy sich tot den Euangelio gants sullen begeven,
 Ende laten alle af van haren boosen Leven.

BEKENTENISSE.

Dat moet gheschien wensche ick haer van herten,
 So mochten sy oock ontcomen die eewige smerten.

LARNICULA.

1565 Crambarabe, segt my waer compstu heer?
Ende nae wat Landt is dijn begheer?

CRAMBARABAS.

Van onser Vorsten ben ick her uut ghesandt,
Om te besien hoe dattet staet in dit Landt.

LARNICULA.

Dit Landt sich na mijnen wille gants ^{gedraecht} aenstelt. D ij v
1570 Segt my doch, hoe sich ons Homulus heldt?

CRAMBARABAS.

Homulus die heeft gebrast dach ende nacht,
Den ghecruysten Galileer gantslijck veracht.

LARNICULA.

Siet ghy toe, dat hy zich niet van ons wende,
Ick sach hem hier in grooten Ellende,
1575 Wy hadden hem ghebonden ende ghevangen,
Met des quam daer een Lollaert ghegangen,
Doe en konde ick daer niet langher blijven,
Ick vruchte met zijnen staf soude hy my berijven, ^{nek sloeg}
Maer als ick daer na weder op der plaetsen quam,
1580 Moninck noch Homulum ick niet en vernaem,
Daerom moeten wy met vlijt daer op waccken,
Ick sorghe, hy sal ons desen man quijt maecken.

CRAMBARABAS.

Wat soude ons Homulus afslaen?
Ick gheloove eer, Helle ende Eertrijck soude vergaen.

1585 Dus niet te min, comt nae hier by,
My duncket, dat hy inder Kercken zy.

LARNICULA.

Eens menschen stemme hoore ick door die muyre,
Luystert gau toe, dat u Beelzebub scheynde du luyre.

CRAMBARABAS.

O wapen o wapen, nu en allen dagen,
1590 Het is Homulus, ick hoore hem zijn souden claghen.

LARNICULA.

Ach yo dat selve hadde ick wel bedacht,
Soo drae als ick den Monick tot hem comen sach,
Noch hope ick al Homulus en zy niet die Man,
Hy heeft ons soo menigen trouwen dienst ghedaen.

CRAMBARABAS.

1595 O wapen over gewalt, groot onrecht ons gheschiet,
Homulus heeft ghebiecht, ende is bericht, siet.

LARNICULA.

Alle ongheluck moet dy met hem bestaen, D iij f
Welcker duyvel hiete dy doch van hem gaen?
Ick wil gaen hen, ende Lucifer dat claghen,
1600 Dan salstu also dapper werden gheslaghen.

CRAMBARABAS.

Wat Larnicula, wiltstu my ongheluck toe maken?
Ben ick alleen schuldich in deser saecken?
Die ghecruyste Galileer heeftet ons wel meer gedaen,
Sal ick alleen daerom in ongheluck comen?

LARNICULA.

- 1605 Jac, Homulus was dy bevolen te bewaren,
Daerom en salmen aen dy gheen slaghen sparen.

CRAMBARABAS.

Wat verkiest du my dus met dijn slaen,
Bistu coen, soo coemt my her wat naerder gaen.

DIE DEUCHT.

- Homulus compt hier, hy heeft voldacn,
1610 Compt nu laet ons hem teghen gaen,
Dijn tijt der reysen is nae hier by,
Een yeder siet tog, dat hy wel bereydt zy.

HOMULUS.

- O Godt nu is ghetroot al mijn ghemoede,
Ghy hebt my gespijst met dijnen Godlicken goede.
1615 Ghy lieve Vrinden, ick ben van herten vrolijck,
Dat ick u hier alle sie tegenwoordich,
Op dit Cruyce legt al uwe sonde,
Ende compt met my aen mijnen lasten Ende,
Die eewighe Godt die moet my nu gheleyden,
1620 Ghy lieve vrienden, wilt doch van my niet scheyden.

STERCKHEYDT.

Homule, en sorcht niet, ick wil by dy blijven
Ghelijck als die handen ende voeten bij haren Lijve,
Soo langhe dat ghy komet weder in dijn Landt,
Ick belovet dy, houdt op dijn hant.

VERSTANDT.

- 1625 Het en can dy niet soo qualick gaen,
Dat ick dy niet alletijdt by wil staen.

SCHOONHEYT.

Wat soude ick my selfs alsoo verderven,
 Quam ick in dit gat, ick moeste daer in sterven.

HOMULUS.

Ja Schoonheyt, ick moet sterven *ten* mach niet baten,
 1650 Son, Maen, ende alle dinck moet ick verlaten,
 Maer my is eenen goeden broost ghegheven,
 Hier boven sal ick in Eewicheyt leven.

SCHOONHEYDT.

Homule, ghy moestet seer wel comen kallen,
 Soude ick met in desen cuyle willen vallen,
 1655 Aller geloften *ende* tocsagens verlochen ick vry.
 Vaert ghy hen, Godt die Heere gheleyde dy. D v r

HOMULUS.

Wat? Schoonheyt, wilstu my soo haest afstaen?
 Du hebst doch eenen Eedt gesworen met my te gaen.

SCHOONHEYT.

Ick ben doof, ick en hoor niet wat ghy wout,
 1660 Ick en segge niet om door Silver noch Gout,
 Dat graf heeft my soo gants verveert,
 Daerom heb ick my van dy ghekeert.

HOMULUS.

Ick heb in mijn schoonheyt dickwils geglorieert,
 Nu siet doch hoe bedrieghelijck sy haer van my keert,
 1665 Sy loopt van my al wortse ghejaecht.
 [*Dat merct die aen u selfs behaecht.*]

Niemand derf sich op zijn schoonheyt verlaten,
Wanneer die doot comt, gaet zy haer straten.

STERCKHEYT.

Homule, dit speel en wil my oock niet behagen,
1670 Daerom wil ick u mijn geselschap af sagen,
Ick en gae niet verder met dy, dat is plat,
Adieu Homule ick ben dijner sadt.

HOMULUS.

O Sterckheyt, wilt ghy nu van my oock scheyden?
Wie sal my dan den harden wech gheleyden?

STERCKHEYT.

1675 Och Homule, dijn Reyse is veel te swaer,
Voor die cuyle grouwelt my al mijn hayr.

HOMULUS.

O Sterckheyt wilt doch een cleyne tijt by my blijven,
Ende helpen mijn groote bangicheyt verdrijven?

STERCKHEYT.

Ick en doe dat niet dat is cort af,
1680 My grouwelt veel te seer al voor dat graf.
Meynstu my soo in dat gat te versmooren?
Nutler waert my dat ghy niet en waert ghebooren.

HOMULUS.

O Sterckheyt wilt ghy soo dijn gheloofte houden?
Ghy spracckt doch: geen lijden sou dy van my
spouden.

STERCKHEYT.

D v v

1685 Jae, al hadde ickt den heyligen ghesworen,
 Ick versaeket, soude ick door u zijn verlooren,
 Ons gheselschap ende vrintscap is nu ghedaen,
 Gaet ghy int graf, ick wil thuyswaert gaen.

HOMULUS.

O Sterckheydt, in dy en is gheen stantvasticheyt,
 1690 Die u betrouwt, och hoe gants werdt hy verleydt.

STERCKHEYDT.

Du bist oudt ghenoech alleene te gaen,
 Twaer schande, dat yemandt met u soldst gaen,
 Ick heb dy nu verre ghenoch gheleydt,
 Dat ick ben uut ghegacn dat is my leydt.

HOMULUS.

1695 Lieve sterckheydt en wilt toornen noch verstooren,
 Ghy en sult een woort niet hooren.

STERCKHEYT.

Rustet dijn hooft ende maeckt dy bereydt,
 Du most doch int graft, tsy dy lief oft leydt.

HOMULUS.

O sterckheydt, hebt ghy my so haest verlaeten,
 1700 Schoonheydt ende ghy meten my met eender maten.
 Op u hadde ick alle mijne hope ghestalt,
 Nu laet ghy my in Lyden menichfalt.

VERSTANT.

Homule ick wil my oock nu verliesen.
 Du moechste wel een ander gheleytsman kieser,

1705 Oft schoon dat Graf met Gout waer beslaghen,
Nochtans en liet ick my daer niet in draeghen.

HOMULUS.

O Verstant, O Verstandt is dit nu recht,
Dat ghy my verlaet my arme knecht?

VERSTANDT.

Het is verloren dat ghy langhe roepet Verstandt,
1710 My dunckt, die doot is nae by der handt,
Daerom wil ik my gaen packen van hier,
Men werdt nu meer schreyen dan lachen schier.

HOMULUS.

Vliedet doch niet alsoo, comet nae hier by, D v j r
Ende besiet, hoe dat graf binnen ghestelt sy.

VERSTANDT.

1715 Wat: soude ick naerder comen by dat graf,
Ick waer daer liever hondert Mylen af,
Wazner ick hoore noemen, verschrickt alle mijn
bloet,
Soude ick dan besien? Neen, dat waer myn Doot.
Homule, ick en wil nu hier oock niet langer beyden,
1720 Adieu, vaert hen, Godt wil dy gheleyden.

HOMULUS.

O Coninck des Hemels nu ist al ghedaen,
Dat roer is wech dat schip moet haest te gronde gaen,
Schoonheyte en Sterckheydt, oock het verstandt,
Zijn van hier, die doot is nae by der handt.

VIJF SINNEN.

1725 Homule, ick wil mijnder vrouwen oock nae gaen,
Blijve ick langer hier sy soude my bekijven oft slaen.

HOMULUS.

O vijf Sinnen, wilt ghy alsoo [niet] kallen,
Ick en hope niet dat ghy my wilt afvallen?

VIJF SINNEN.

Meijnt ghy, dat ick soude by u blijven alleen,
1730 Soo u mijn ghesellen verlaten ghemeen,
Sy doen als oft sy saegen enen vuyrige Draken,
Niemant en wil den Graf sich naerder maecken,
Ghelooft my, ick werdt my bet besinnen,
Laet af u biddens, aen my en sult ghy doch niet
gewinnen.

HOMULUS.

1735 Wilt ghy my dan al te saemen afstaen?
O Godt van Hemel, soo moet ick alleene gaen.

DIE DEUCHT.

Neen Homule, ghy en sult niet gaen alleen,
Christus verdienste maecket dy dijn Ziele reen.
Wie dat erlangt met Gheloove in zijn Leven,
1740 Dien laet hy oock inden Doodt niet overgeven.

HOMULUS.

O vijf Sinnen, waer mede heb ick verdient aen dy,
Dat ghy u niet en eerbarmt over my? D v j v

VIJF SINNEN.

Roept wat ghy wilt, ick en wil niet hooren,
Ick wil gaen thuys, ende sluyten alle dooren.

HOMULUS.

1745 O Christe verlaet ghy doch niet my Armen,
Ick en sie niemant, die mijnder wil erbarmen.

DIE DEUCHT.

Homule, ghy sult gheen twijfel hebben aen Christum
onsen Heer,
Hebt goeden moect, hy en verlaet u nemmermeer,
Sedt ghy op hem een vast betrouwen,
1750 Die hem te vriende heeft, en derft niet grouwen.

HOMULUS.

Nu sie ick, dat sy als op een Ys bouwen,
Die niemant anders dan Christo betrouwen,
Ick en sie niemant anders die my wil bystaen,
O Bekenentisse, wilt ghy oock van my gaen?

BEKENTENISSE.

1755 Neen Homule, ick en wil dy niet begeben,
Dijn ziele zy eerst int eewige Leven.

HOMULUS.

Danck hebt Bekenentisse der troostelicken woort,
Och mijn herte moet breken ick voel wel ick moedt
nu voort.
Neempt exempel aen my, die dit hoort oft siet,
1760 Merckt hoe dat alle dinck vanden menschen vliet.

DIE DEUCHT.

Al wat den mensche heeft lief op eerden,
 Verlaet hem als hy tot Eerde sal weerden,
 Schoonheyt, Sterckheyt, Vijf sinnen, ende Verstandt,
 Die zijn verswonden, als den schim aen die Wandt,
 1765 Van alle zijn Vrienden is geender ghevonden,
 Die hem vertroosten in Doodes stonden.

HOMULUS.

O mensche, aen my neemt Exempel ende spiegel,
 Ende laet u die Werelt niet langher bedrieghen,
 Betrouwt niet op sterkheyt: want zy verswijnt, D vijf r
 1770 Met Schoonheyt, Verstandt, ghelijck als die Wint.

DIE DOODT.

Duyvel hoe gatet? hoe staen die saecken?

DIE DUYVEL.

Du soudst my wel rasende ende onsinnich maken,
 Du hebst te langhe vertogen dijn Beveel,
 Dat sal my nu schaden Homulus Ziel.

DIE DOODT.

1775 Ick woude al langhe volbracht hebben mijn bevel,
 Maerdu gingst loopen al veel te snel.
 Die Moninck die ons soo heeft verveert,
 Die heeft Homulum van dy ghekeert,
 Ick sie oock twee Wijven daer by hem staen,
 1780 My dunckt, daerom derfstu niet naerder gaen.

DIE DUYVEL.

Jae sint dat die Galileetsche Jesu wert ghebooren,
 Heb ick ende ghy groot ghewalt verloren.

O harde Sententie over t'Menschelijke gheslacht,
Die doot neemt het al, tsy Heer oft Knecht.

HOMULUS.

O Coninck der glorien ende der Eewicheyt,
O Vader der ghenaden ende alle barmherticheydt,
1805 Helpt my doch gheringhe uut dese groote Ellende,
O Vader mijnen Gheest beveele ic in dijnen hande.

BEKENTENISSE.

Homulus heeft betaelt, dat ghy noch zijt schuldich,
Daer aen ghedenckt, ende weest geduldich,
Wie Godt hier dient, ende die deucht verkiest,
1810 Die vindt daer aen troost, als hy alle dinck verliest.
Ick hoor der Engelen stemme singen,
Van vroude alle hemelsche borghers springen,
Want Homulus Reeckeninghe is claer bevonden,
[Een borgher des hemels wert hij deser stonden.]

DIE ENGEL.

1815 Coemt uytvercoren Bruyt des hoochsten Heeren,
Dijn toccomst alle hemelsche Borgers begeeren,
Dijn Reeckeninge is bevonden claer,
Die Vyant sal aen dy niet hebben oen hayr.
In Eewicheydt salstu met den Bruydegom rogeron,
1820 Daerom zijn die salich die sich van sonden keeren.
Nu coempt met my in dat Eeuwich leven,
Vervrouwet u, al u sonden zijn u vergheven.

HET BESLUYT.

- Ghy uutvercoren Vrinden, Rijck, Arm, Groot ende
 cleyn,
 Laet u dit Speel een trouwe Waerschouwinghe zijn
 int ghemeyn,
- 1825 Bedenckt met ernst ende vlijdt, wat ghy hier hebt
 ghehoort ende ghesien: D vijf
 Dat ons al te samen derghelijcken sal gheschicn,
 Het sal ons wedervaren in sulcker maten,
 Daerom sich niemant en sal verlaten,
 Op Rijckdom, noch Vrienden, noch eenige Erfschap,
- 1830 Op gheene Schoonhey, noch goet gheselschap,
 Noch op zijn Sterckhey, of Manhey, noch hooge
 verstant,
 Het verswijnt doch al te samen als die scheem
 aen de Want.
- Wanneer dat ons die Doodt doet overvallen,
 Blijft niet by ons eener van desen allen,
- 1835 Alleene dat Gheloove aen Christum blijft staen,
 Wanneer dat die Siele vanden Lichaem moet gaen,
 Daerom zoo laet ons na dat zelve st[re]ven,
 So sal ons Godt die sonden vergheven,
 Ende zal ophouden zijn Sententie,
- 1840 Niet meer is die grootste Penitentie.
 Soo moghen wy nimmermeer tot schanden werden,
 Wanneer wy dan inden Gheloove volharden,
 Die Doodt mach ons niet verveeren,
 Jae wy sullen hem van Harten begeeren,
- 1845 Dewijle wy niet en moghen salich werden,
 Ten zy dat wy scheyden van deser Eerden,
 Onsen Vleyssche den wormen wert tot deele,

Ende rusten int Eertrijck een cleyne wijle,
Tot dat het wederom sal op verrijsen,
1850 Ende Godt allen Vleyssche sal Oordeel wijsen,
Den Vromen ter eewigher Salicheyt,
Den boosen ter hellen, alle Duyvelen bercydt.
Daer voor ons Godt die Vader bewaert,
Ende helpen ons inder vromen schare,
1855 Door Jesum Christum zijnen lieven Soon.
Hier mede willen wijt besluyten schoon,
Daerom nemet voor goet, ghy lieve Heeren,
Wilt ons dit Speel ten besten keeren,
Ende schicken u daer nac met vlijt,
1860 Want de Doodt is oock van ons niet wijdt.

FINIS.

Ghedruckt tot Utrecht by Harmen van
Boreulo woonende onder den Domstoorn,
int vlieghende Hart.

AANTEKENINGEN.

Homulus, voor 't eerst door Ischyrius en daarna door J. von Gennep en diens vertalers als titel van dit drama gebezigd, is het verkleinwoord van *homo*, hetzelfde als *homullus*, *homuncio*, *homunculus* (het laatste door Goethe's Faust algemeen bekend), waarmede hier kennelijk niet zoozeer „parvus”, als wel „vilis homo”, de nietige mensch (nml. *menschelkijn*, Kil.: *menschken*) bedoeld wordt.

In dit verband dient even de spreekwijze: *het is (er, of met hen enz.) hommeles* besproken te worden. De beteekenis is, naar 't schijnt vanouds: 't (de boel) is (er) in de war, mis, inzonderheid ten gevolge van misverstand, slechte verstandhouding; er is ruzie. Zie de plaatsen, aangehaald bij De Jager, Wdb. d. Frequent. I, 231—232; II, 1176, benevens W. Leevend I, 98; V. Limburg Brouwer, Diepenbeek 367. Volgens Bilderdijk, Verhand. ov. h. Trouurspel 174, zou deze spreekwijze ontleend zijn aan het hier uitgegeven zinnespel, waarin „Hel, Hemel en Aard, alles met één woord, in de grootste verwarring, opstand en strijd is.” Harrebomée schijnt deze verklaring te verkiezen boven de andere, straks te vermelden: hij acht het niet onwaarschijnlijk, „dat het spreekwoord zoude ontleend zijn van den tooneelheld Homulus; daar onze voorouders het met het uiterst woelig tooneelstuk van dien naam zeer druk hadden” (1). Jhr. Mr. J. de Witte van Citters bepleit (Ned. Spectator, 22 Nov. 1873) deze afleiding eveneens; De Jager,

Wdb. d. Frequent. vermeldt ze, zonder partij te kiezen. Eindelijk heeft Dr. Stoett er zijn zegel aan gehecht (Spreekwdb., n°. 786).

Mag en moet men zich met den laatstgenoemde vereenigen? Kan men inderdaad zeggen (zooals o. a. ook Stoett doet), dat „in dit stuk hel en hemel met elkander overhoop liggen”, ja, dat het zich zóó bijzonder kenmerkt door de er in heerschende verwarring, woeling en twist, dat men er licht toe gekomen zou zijn *Homulus* (een *persoons*-naam bovendien!) als *type* van een toestand van verwarring en ruzie te nemen? De inhoud van het stuk geeft m. i. geen aanleiding tot deze gissing, welke genoegzamen grond mist.

Wat de overige verklaringen betreft, de door Harrebomée eerst genoemde (van *hommel*: wanneer een hommel in den korf dringt, doen de bijen hun best hem te verjagen: „dan is het *hommeles* in den korf”) wordt door hem zelf, met het oog op den ongewonen vorm *hommeles*, blijkbaar niet waarschijnlijk geacht; zij schijnt trouwens geheel uit de lucht gegrepen en behoeft noch verdient verdere bespreking. De afleiding van het ww. *hommelen*, naar 't schijnt in Noord-Brabant gebezigd in toepassing op onweer, maar ook op twist, „komt” reeds aan De Jager t. a. p. „wegens den vorm des woords eenigszins bedenkelijk voor.”

Prof. Muller wees mij op de analogie met de volgende uitdrukkingen, alle eveneens uitgaande op *-es* en behoorende tot de volkstaal: *het is niet bonkes*: niet zuiver, niet zooals 't behoort (zie Ned. Wdb. i. v.), *zich sjakes (jakes) houden* = *zich luikes (leukes) houden*: zich koest, stil, leuk houden (zie Boekenoogen op *Jakes*), *niet kousches*, te Maastricht: niet te vertrouwen, niet zonder gevaar, niet pluis (zie Schuermans, Bijv.), *pompes* (Wolff-Bekker, Brieven van C. Dortsma, 40). Tot deze zelfde soort van woorden, die

door beteekenis en vorm soms doen denken aan eene herkomst uit de Joodsch-Duitsche omgangstaal of uit het Bargoensch, schijnt ook *hommeles* wel te behooren.

- 3 *in eener Sommen* — bijeen, samen.
- 4 *die ghy* — C.: *die yr*.
- 8 *argumendt* — de moraal van het stuk, „bediednisse” (Synon. Lat. — Teut.).
sich eyndt — *zich* en *hem* komen beide, passim, voor.
- 13 *vernemen* — *erkennen* — C.: *vernemen* — *erkennen*. In U. komen, door ontleening aan C., zeer veel onzuivere rijmen voor. In de meeste gevallen is het rijm in C. zuiver, maar werd, door vertaling, in U. onzuiver.
- 14 *dorch* — C.: *durch*.
- 20 *ghener* — Duitse uitgangs-*r* van den 1^e ps. sing. m. g. (ook in vss. 54, 544). Deze uitgangs-*r* komt ook voor in: *liever* (vss. 174, 295, 919), *eener* (319), *grooter* (351), *armer* (1211), en *welcker* (1598).
- 26 *vangt aen* — aangrijpt.
- 31 *vermeten* — C.: *vermessen*, stoutmoedig (ook 514).
- 34 *keert sich daer aen* — stoort zich daaraan.
- 42 *hencht* — Uit het Duitsch overgenomen umlaut, ook in: *geste* (158 enz.), *geslecht* (334), *meeren* (612, 617), *sich heldt* (1570).
- 45 *te voren comen* — te voorschijn komen.
- 52 *want* — C.: *wan*, wanneer (ook 111, 278, 296, 401, 795 enz.).
- 66 *mate* — toestand (Verdam).
- 69 *weerd* — waarde (Teuth.: vis, auctoritas).
- 71 *schants* — C.: *schantz*, ontleend aan het Fr. *chance*, nml. *kans* (roeds mhd. *schanze*: zie Kluge).
- 72 *finants* — nml. *financie*, woekerhandel, woekerpraktijken, afzetterij enz. (Verdam). Evenzoo 1553.

- 73 *oercomen* — verkrijgen (Kil.); ook 726.
- 76 *drijven* — doen.
- 88 *in lusten sweeft* — C.: *in lusten swebt* (Kil.: *vagari*).
U. had op deze plaats *sneeft*, wat ook goeden zin geeft: bezwijkt.
- 97 *verbleken* — C.: *erblichen*, gestorven (Teuth.: *verblijcken*, verschieten, ontfarwen).
- 103 *wij zijn verwachten* — C.: *wyr seyn verwarten*,
Duitsche constructie.
- 106 *dieren-tijt* — duurte, schaarschte.
- 124 *wertstu* — C.: *wert gr*, zult gij, evenzoo in 126 *wert*,
ook *weert*, *wort*, *werdet* (292, 397, 399, 403, 463, 493,
513, 525 enz.).
- 125 *die* slaat terug op *u* (124); *heeft* voor *hebst*.
- 137 *gesint* — stoet van bedienden (Ned. Wdb.)
- 144 *du* — lees: *di* of *u*.
- 147 *rylick* — C.: *freilich*.
- 153 *heer uut* — evenals: *hier heer* (498), *heer* (216, 414,
497 enz.), *van hinnen* (303), *hen* (328, 908 enz.), *hen*
in (462), *hen wech* (na 190, in 311 en 333), en *waer*
heer (497) aan C. ontleend.
- 163 *onvry* — onedel, ongastvrij (?).
- 191 *wat doet ghy?* — hoe vaart gij? (Verdam II, 249);
vgl. hd.: was macht ihr?
- Na 206 *speelen int Berdt* — t. w. het *verkeerbord* (Ned.
Wdb. II, 1844, III, 520).
- 207 *yimmer* — toch (Verdam i. v. *emmer*).
- 210 *eyscht* — verzoekt (Verdam).
- 212 *te wijne* — in de herberg; vgl. *te bier* (Ned. Wdb. II,
2540). — *so ick anders niet en weet*, ontstaan uit
eene verwarring van: zoover ik weet, en: ik weet
niet anders of?

- 214 *ghesinnen* — begooren (Verdam).
- 225 *verlusteren* — plezier maken (Kil.: *verlusten*, delectare).
De uitgang is ontleend aan C.: *verlustieren*. Evenzoo
boelieren (307), mnl. *boelceren*.
- 232 Dat *der Heeren ghebreceken* nicht — C.: *das der Eren* gebreche nicht. U. vertaalt verkeerd, vandaar het vreemde gebruik van den gen.
- 241 *passen op* — ergens om geven.
- 246 *al* — alsof (Verdam I, 328; Ned. Wdb. II, 88); evenzoo 756, 1665.
- 257 *doorsneden cleederen* — ^{248 *verieffen*}kleederen met open mouwen, naar de mode van dien tijd, waardoor het fijne linnen van het ondergoed zichtbaar wordt.
- 270 *strijcken* — slaan.
- 274 *slecht* = *gering* (273).
- 285 *saert* — teer (Kil.: *Germ.* delicatus).
- 288 *bescheyt* — antwoord (Ned. Wdb.).
- 298 *betemmen* — beteugelen (Ned. Wdb.).
- 300 *ghelijck* — C.: *gleich*, dadelijk.
- 314 *is* — C.: *ist*; lees: *ist*.
- 321 *doet verconden* — C.: *thut verkunden*, verkondigt (Verdam II, 234).
- 324 *bellen* — blaffen (Ned. Wdb.).
- 325 *lellen* — leuteren (Kil.: *garrere*, *fabulari*, *blaterare*).
- 326 *Haghel* — vloekwoord, ter vervanging van *duivel* (Ned. Wdb.).
- 365 *zy weten ghenen morghe*n — mnl. ook: *g. m. hebben*, niet weten of men den dag van morgen beleven zal.
- 383 *hoe* (ook 385) — C.: *wie*, d. i. hier: gelijk, zooals.
- 425 *bloot* — ronduit (Verdam).
- 434 *bewaren* — voorzien, bedienen (met de Sacramenten der stervenden, mlat. *munire*, mnl. *monighen*); zie Verdam I, 1205.

- 435 *gheringe* (ook 451 enz.) — weldra (Verdam).
- 437 *woe* — hoe; ook *wo* of *wou* geschreven (964, 985, 996, 1065, 1457).
- 441 *herberghe* — woonplaats (Verdam, en zie over de hel als herberg Prof. J. W. Muller in Album-Kern 258).
- 479 *die ridd* — koorts (Kil.: *Germ.* febris).
- 480 *der* — daar.
- 482 *stooren* — boos maken (Kil.: irritare); evenzoo *verstoren* (489).
- 486 *al ware hy schoon* — afschoon, al ware hij.
- 494 *brenghe* — breng toe, drink toe.
- 502 *Lollaert* — cellebroeder enz. (zie Verdam).
- 508 *wesen* — levenswijze (Kil.: status, mores).
- 510 *bestaen* — wagen.
- 520 *ghelinghen* — gelukken (Verdam).
- 524 *Ick segge dy toe* — ik voorspel u.
- 529 *hertse* — C.: *hertz*.
- 531 *Ende laten die Papen die Vesper singen* — en storen ons niet aan de priesters.
- 535 *gants* — C.: *gantz*, maar ook wel *gar* of in 't geheel niets (95, 273, 496, 506 enz.); vgl. Kil.: *gants ende gaer*, omnino. — *sint* — C.: *synt*, zijn.
- 540 *schoon* — C.: *schon*, reeds.
- 552 *gheseten* — C.: *gesessen*, = nnl. *gezet op iets?*
- 555 *op die vaert* — dadelijk?; vgl. *ter vaert*, terstond.
- 560 *batt* — C.: *bald*, spoedig (331, 794, 1028 enz.); vgl. Teuth.: *bald*. In A. Allohant.
- 561 *verhooren* — vernemen.
- 571 *pelgrimage gaen* — een reis ondernemen; vgl. Sp. d. sal. v. Elck. 52.
- 573 *Meyerschap* — beheer.
- 574 *toegebracht* — besteed.

- 579 *gebruycken mijnen moet* — denklijk: mijn zin hebben, volop genieten; vgl. *sinen moet coelen*, en Verdam op *Gebruken*, 1 en 3, en op *Moet*, 1 en 5.
- 583 *inder Werelt regeren* — heerschen (vgl. Prof. Kalf, *Taal en Lett.* 4, 119 en *Museum* 5, 178).
- 585 *roede* — C.: *roit*, hier in de beteekenis van *speer?*; vgl. 586, hoewel *weecken* aan slaan met een roede doet denken. C. laat aan dezen regel de tooneel-aanwijzing: *Hier zeigt der Toid sijn strail*, voorafgaan.
- 589 *verslicken* — verzwelgen (Kil.: absorbere, deglutire)? Wellicht slechts een slaafsche vertaling van C.: *erschlichen*, besluipen.
- 591 *mijn bootschap werven* — volbrengen (Kil.: negotiari); evenzoo in 404.
- 593 *prungen* — C.: *brangen*, prijken, braveeren (Oud.).
- 599 *veylicht* — C.: *villicht*.
- 610 *stolt* — trotsch (Teuth.: *stolt* in C. Coene).
- 612 *meeren* — C.: *meren*, tijdingen; ook 617.
- 624 *wat wil my Godt?* — elliptisch, wat wil God mij gebieden, doen; wat wil God van mij hebben.
- 630 *ICK can my dijner niet verstaen* — C.: *Ich kan mich dypre nit verstahn*. Duitsche constructie.
- 637 *bistu vol* — ben je dronken? In C. staat vóór *bistu* een komma.
- 640 *Soch* — zeug, zwijn (Kil.: sus).
- 653 *niet wel toe ghestalt* — niet op ingericht.
- 659 *schoon* — C.: *schoin*, verschoon, spaar.
- 660 *toe* — C.: *zu*; evenzoo 676.
- 664 *wilt u versinnen* — wilt u bedenken.
- 690 *aen desen Reyen* — toespeling op den „doodendans”. Ook in 604 aldus?

- 698 *reeckenschap, reeckeninghe* — verantwoording.
- 705 *die* — lees: *di*.
- 715 *sparen* — uitstellen.
- 719 *bestaen* — een plaats vinden.
- 737 *oude* — ouderdom.
- 752 *even comen* — C.: *kommen eben*, te stade komen.
- 761 *wel* — wil.
- 763 *afstaen* — verlaten, in den steek laten (1657, 1735);
vs. 1583 heeft *afslaen*; wellicht een drukfout? C. heeft
daar: *abstan*.
- 766 *ghedragen* — gokoesterd.
- 774 *onmoet* — neerslachtigheid (zie Verdam en Ned. Wdb.)
- 775 *blijft* — wegblijft (Verdam).
- 778 *schimpen* — schertsen.
- 792 *Ick versie my tot dy alles goedt* — ik heb groote
verwachting van uw steun.
- 795 *want schoon* — of al.
- 799 *toesage* — C.: *zusagen*, belofte (Kil.: toesegghinghe).
- 800 *spolden* = *spouden* (1684) — C.: *spalten*, splijten.
- 801 *eerlick* — edel.
- 805 *schriftmesken* — pennemes (Kil.: *schrijf-mesken*). —
te bedde ghebracht — neergeleid, gedood?
- 815 *vergevens* — tevergeefs, om niet, zonder loon.
- 817 *verdienen* — vergelden (Kil.: *compensare*); vgl. 819:
verdienen ofte vergelden.
- 831 *onkondig* — onbekend.
- 834 *vertrecken* — uitstellen.
- 837 *bestaen* — ondernemen.
- 842 *laster* — oneer (Kil.: *diedecus*).
- 844 *nemen beraet* — bezinnen, in beraad nemen.
- 860 *mentie* — melding, gewag.
- 863 *ten leest* — voor *ten laatste*, ten slotte.

- 866 *leydig* — gehaat.
- 868 *gevrucht* — C.: *gevorchtet*, gevreesd.
- 873 *ghesacht* — gezet, gesteld; evenzoo 947.
- 881 *vermeeren* — C.: *meieren*, — mnl. *hem meyen*, zich verlustigen, plezier maken.
- 886 *den mantel schuieren* — C.: *bedarff man nit reissen den mantel*, 't kost geen moeite hem over te halen.
- 890 *den vos tot den crancken Leeu brenghen* — toespeling op de oude dierfabel.
- 891 *te Romen oft te Jerusalem gaen* — een bedevaart ondernemen.
- 900 *ontsegghen* — afwijzen, verstooten.
- 910 *geleydtsman* — kameraad, metgezel.
- 915 *nae Occidenten gaen* — sterven?
- 919 *bestellen* — verrichten.
- 940 *borden* — last (Kil.: *borde*, *burde* — onus).
- 948 *niet een blad* — geen zier.
- 952 *bijf* — leven.
- 959 *ghevader* — kameraad, vriend; hier: familielid?
- 975 *reekeninghe bestaen* — verantwoording afleggen.
- 981 Een spreekwoord, kennelijk beteekenend: zich voor een ander geen moeite willen getroosten.
- 1000 *eere bestaen* — C.: *eren bestan*, er eervol afkomen.
- 1004 *sinnent* — C.: *synt*, zijn het.
- Na 1016 *wetscher* — reiszak, valies (Kil. *Germ. Sax. Sicamb.* j. waet-sack, — bulga).
- 1040 *voor* — C.: *durch*, lees: *door*.
- 1052 *een* — C.: *einen*, iemand.
- 1063 *als ghy daer van bent* — C.: *dair von*, als gij gestorven zijt.
- 1075 *vervreughen* — verheugen (ook 1421, 1426, 1447).
- 1078 *romany* — een soort wijn (Kil.: *Vinum Hispaniense*).

- 1080 *schijn doen* — duidelijk maken.
- 1088 *besien* — zorgen dat iets gebeurt (Oud.).
- 1091 *bestaet te dollen* — begint te gekscheren.
- 1108 *laten besingen* — de mis laten lezen voor een doode.
- 1116 *ghelacht* — gelegd.
- 1119 *wat sal ick maken* — hoe zal het mij gaan.
- 1131 *genieten* — voordeel hebben van.
- 1149 *op goeden waen* — op goed vertrouwen.
- 1159 *gaer even* — C.: *gar eben*, effen.
- 1168 *rodt* — bende, samenrotting.
- 1173 *heven* — C.: *heben*, heffen.
- 1176 *soudt* — loon, hd. *sold*.
- 1184 *schallicheyd* — schalkheid, sluwheid, ondeugd (Kil.: *astutia*, *calliditas*).
- 1195 *vierdach* — feestdag.
- 1219 *ebreeck* — echtbreuk, wellust (Kil.: *adulterium*).
- 1228 *gheset* — C.: *gesetz* (Kil.: *Germ. lex*).
- 1236 *dat leven afsteken* — de gewone voorstelling van den dood, die met een speer gewapend is, waarmede hij de menschen het leven beneemt.
- 1253 *de plaetse geven* — bezwijken voor?; vgl. *Plant. plaats maken* — *cedere*.
- 1255 *oploosen* — C.: *auflösen*, losmaken.
- 1267 *mistalt* — misvormd.
heb ick gheen ghewalt — ben ik niet meester.
- 1274 *in een ander Lant* — de andere wereld (zie *Verdam IV*, 119).
- 1298 *voor* — voorwaarts, verder.
- 1333 *aensegghen* — openbaren (Kil.: *denuntiare*).
- 1334—1335 *belijde schoon, in stadt mijns Gods*, — lees: *ick belijde u schoon*, u, den biechtvader; *in stede van*, in plaats van, als plaatsvervanger van God.

- 1340 *drade* — spoedig.
- 1357 *mistroost* — wanhoop (Kil.: desperatio).
- 1366 *toornende grim* — lees: toorn ende grim(?)
- 1395 *ghenesen* — gered worden van.
- 1410 *huerlinck* — toespeling op de gelijkenis van den Verloren Zoon.
- 1415 *in* — C.: *ym*, dat. sing. 3 p. m. g. van het pron. pers.; wellicht moet *hem* worden aangevuld: *in hem*.
- 1426 *vervrougen* — contaminatië van *vercreughen* (zie op 1075) en *vercrouden* (1447)?
- 1484 *billicks* — naar recht en billijkheid.
- 1513 *vruchten* — C.: *furchten*.
- 1520 *gemoet* — moedig.
- 1553 *fnantsen* — zie boven 72.
- 1569 *sich aenstelt* — zich gedraagt.
- 1576 *met des* — C.: *mit des*, op 't zelfde oogenblik.
- 1578 *berijven* — C.: *bereiben*, een pak slaag geven.
- 1588 *lwyre* zie Verdam op *Loer*, lomperd (Kil.: *loer* — stupidus, non recte fungens officio).
- 1589 *wapen* — wee.
- 1591 *Ach yo* — C.: *Achio*.
- 1596 *bericht* — terecht, bediend, voorzien van de Sacramenten der stervenden.
- 1597 *bestaen* — aantasten.
- 1601 *ongheluck toe maken* — C.: *ungluck machen*, onheil berokkenen?
- 1607 *verkiest du* — C.: *vexirs du*; vgl. *vereeren* — plagen, kwellen.
- 1660 *Ick en segge niet om* — C.: *sege nit umb*; *sege* voor *sehe*, zie; ik trek mijn woorden niet in?
- 1709 *verloren* — vergeefs.
- 1725 *vrouwe* — meesteres, t. w. het Verstand.

- 1764 *schim* — schaduw. — *verswinden* — verdwijnen;
evenzoo 1769 en 1832.
- 1773 *vertogen* — uitgesteld.
- 1787 *sijn herte afsteken* — (vgl. Kil.: *de kele afsteken*),
dooden.
- 1792 *woet wert bestaen* — hoe het zal zijn (zie Ned. Wdb.
II, 2108, sub 12).
- 1813 *clær* — zuiver.
- 1816 *toecomst* — komst, intrede.
- 1818 *Vyant* — de duivel. — *aen dy niet hebben een hayr* —
op u geenerlei recht, aanspraak hebben (zie Verdam,
III, 196).
Het Besluit — de epiloog.
-

STELLINGEN.

I.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat zoowel „Elckerlijc” als „Everyman” uit eenzelfden grondtekst zijn vertaald.

II.

De onderstelling van Goedeke, Everyman, blz. 212, aangaande „Eine Comödie oder Spiel *enz.*” van Henr. Mettengang: „Wenn die Angabe des Titels, dasz die Uebersetzung nach dem Niederländischen gemacht sei, sich damit erklären liesze, dasz hier Niederländisch für Niederrheinisch zu nehmen wäre, *enz.*” mist allen voldoende grond.

III.

De spreekwijze „’t is hommeles” is waarschijnlijk niet ontleend aan het tooneelspel „Homulus”.

IV.

Homulus, Nijmegen 1556, herdruk Serrure, blz. 39:

Segt my toch uwen noot, ontdect my u,

Ick blive by u tot allen tyden.

Solt hoymelick sijn, ick wilt verhelen lyden;

lees: Segt my toch uwen noot, ontdect my u lijden,

en: Solt heymelick sijn, ick wilt verhelen;

V.

Ald. blz. 40:

God wil rekening van my syn een ontfanger,
is door Serrure ten onrechte veranderd in:

God wil rekening van my synen ontfanger,

VI.

Jan van Heelu, vs. 5151:
 Laet ons dien ane ons slaen,
 lees: Laet ons allen dien ane slaen, *enz.*

VII.

Ald. vs. 7436—7440:
 Want, al en waren si ten fellen
 Ontmoete niet, vor si vinghen
 Die ghene die niet en dorsten dringen
 Onder diere Brabantre sworde, *enz.*
 lees in vs. 7437: op si vinghen

VIII.

Ferguut, vs. 2746:
 Sonder Keyen: als te voren,
 Het leesteeken : moet geschrap't worden.

IX.

Den Spyghel der salicheyt van Elckorlije, ed. K. H. de Raaf, vs. 111:
 Nu houtet al met mi den voet;
Voet houden moet hier opgevat worden in den zin van *dansen* (verg. Kil. 760^a).

X.

Ten onrechte neemt Prof. Te Winkel (Geschied. d. Nederl. taal, vert. d. Wieder, blz. 86) het bestaan van een Nederlandsch *hecht* (uit **hekid*) aan.

XI.

Oudsaks. Genesis, vs. 322—323^a, te lezen (verg. Franck, ZsfdA. 40, 214):
 Sodomariki: that is segg enig
 thegn ni ginas,

XII.

Ald. vs. 34 met Holthausen (ZsfdA. 39, 53) te lezen:
Kindingan guman

XIII.

Ten onrechte verklaart A. Holder (in het Wörterbuch aan het eind zijner uitgave van Beowulf, 1899) i. v. herg: Götterhain, *daher (für die Christen) verruchte Stätte.*

XIV.

De houding der Calvinisten tegenover de Katholieken, in zake gewetensvrijheid, is niet zoo vrijzinnig geweest, als men uit Fruin's (Verspreide Geschriften Dl. III, 249—344) voorstelling zou kunnen opmaken.

XV.

De uitspraak van Fruin (Verspreide Geschriften I, blz. 112): „Goethe's Faust heeft gelijk: in den beginne was niet de gedachte, maar de daad; *en de daad is geboren uit de noodzakelijkheid om dus te doen*” is een ondoordachttheid.

XVI.

Het „geloof” in de onsterfelijkheid vindt bij Hegel den vorm der „gedachte” in het begrip der Individualiteit.

